

1978. FEBRUÁR

26. SZÁM (III. kötet, 6. szám)

MÚZEUMI KURÍR

Címlapkép: Török Ferenc korszója, 1832.

26.

(III. kötet 6. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű

tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation
in Hajdu-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume
numbering is continuous

A table of contents and indexes in English and Hungarian
are attached to each volume (i. e., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1978

A DÉRI MÚZEUM MEZOLITIKUS LELETEIRŐL

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

Magyarország középső-kőkori leleteit legutóbb két ízben Dobosi Viola foglalta össze. 1972-ben megjelent tanulmányában¹ az Alföld területéről mindössze két lelőhelyet említett (Hugyaj=Érpatak és Töszeg-Aldozó halom). Később — Magyarország ős- és középső-kőkori lelőhelykateszterében — ez a két lelőhely még a bizonytalan besorolású lelőhelyek között sem szerepelt.² Erre a feltehetően a rétegtani adatok hiánya ad magyarázatot. Hasonló érv alapján a Hillebrand által publikált³ hugyajai és töszegi szórványleletek hitelességét korábban már Vértes is kétségbe vonta.⁴

A most ismertetendő két lelőhely szerény emlékanyagának közzététele bizonyára nem változtat az Alföld mezolitikus „leletszegénységén”. Ugyanakkor újabb láncszemévé válhat az alföldi mezolitikum népesedéstörténeti kutatásának.

A Déri Múzeum régészeti gyűjteményében IV. 90/1935—2. leltári szám alatt Nagylétáról és a hajdúbagosi legelőről 7 db eszközeletet, illetve munkálatlan pattintékat őriz. Ezek a múzeum évi jelentésébe Sőregi János nagylétai felszíni gyűjtéseként kerültek be.⁵ A jelentésben 8 db mezolitikus eszköz szerepel. Sőregi kéziratos jelentése és az általa megcímezett leletzacsók szerint ezek közül csak kettő származik a Nagyléta környéki homokdűnék egyikéről. A további 6 db (melyek közül egy elveszett) Hajdúbagós mellől Balás Emil ajándéka, aki Sőreginek ezt a lelőhelyet bemutatta. Ma már ezek pontos lokalizációja nem ismeretes. A leletek leírása a következő.

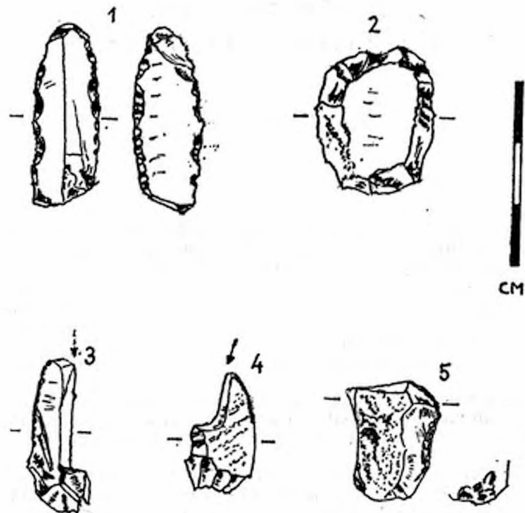
Nagyléta

— Kaparópenge, elő- és hátlap felől retusált. A bulbus leütve (hegye a bulbus felől van). Hossza 30 mm, maximális szélessége 10 mm, maximális magassága 5 mm. Anyaga obszidián (1).

— Széles pattinkékből kialakított vakaró. Jobb felső peremének kivételével (ahol az eredeti magfelszín látszik) körben retusált. Hátdoldali retus csak a bal oldali él felső sarkában látható (5 leütés 7 mm hosszan). Hossza 22,5 mm, maximális szélessége 18 mm, maximális magassága 7 mm. Obszidián (2).

Hajdúbagós — legelő

— Kaparópenge (hegye a bulbusnál). Árvésdűtéssel válszerű alapú. A hegy bal oldalán gyöngyretus. Hossza 23 mm, maximális szélessége 7 mm, maximális magassága (a hátsó harmadban) 7 mm. Obszidián (3).

— Árvésdőléssel hegszerűvé alakított szilánk. Jobb oldali felülete eredeti magfelszín. Jobb felső éle ívben gyöngyretussal ellátott. Hossza 18,5 mm, maximális szélessége 10 mm, maximális magassága 2 mm. Obszidián (4).

— Kaporó, pattintékból. Bal oldali felszíne magfelszín. Jobb oldalán enyhén völgyelt, és gyöngyretussal ívben ellátott. A bulbus három ütással lepattintva. Hossza 19 mm, maximális szélessége 15,5 mm, maximális magassága 5,5 mm. Obszidián (5).

A fentiekben kívül 2 db munkálatlan pattinték tartozik e lelőhely anyagához. (A = hossza 20,5 mm, maximális szélessége 9 mm, maximális magassága 7 mm. B = hossza 26 mm, maximális szélessége 16 mm, maximális magassága 5,5 mm.)

Anélkül, hogy a leletek részletes összehasonlító vizsgálatába bocsátkoznék, fel kell hívnom a figyelmet egy eszközanyagtranszporttal összefüggő jelenségre.

A mezolitikum végső (de még neolit hatásától független) szakaszában az Alföld keleti, északkeleti részén az obszidiánkereskedelem viszonylag intenzív volt. Erre az ungvári (Uzsgorod — Szovjetunió) múzeum Ungvár—Munkács (Mukachevo — Szovjetunió) környéki bőséges mezolit anyaga, valamint a csomaközi (Ciumești II) leletek⁶ hívják fel a figyelmet. Sőt, úgy tűnik, hogy az obszidiánkereskedelem inkább Erdély felé irányult, mintsem a makroeszközös Eger-ípar vagy a Dunántúl irányába, ahol csak igen ritkán fordul elő ez az alapanyag. Tulajdonképpen nincs másról szó,

mint a Kelet-Szlovákia, Ungvár—Munkács vidéke, Északkelet-Alföld és Északnyugat-Erdély (illetve ezek határterületei) már a felső paleolitikumban kialakult szorosabb kulturális kapcsolatainak kontinuitásáról.⁷ Ezen a területen viszonylag egységes eszközök kultúra képezi a mezolitikus kultúra epipaleolitikus alapjait. Ez a kultúrkör a neolitikum legkorábbi szakaszában veszt egységéből. Bácskay adatai alapján⁸ számítva a Körös csoportnál csak 10,5% az obszidián előfordulásának gyakorisága. Ugyanez a Szatmár csoportot megelőző, de alapjaiban véve hasonló ökológiai (illetve területi) igényű tarpai népesség hagyatékában az obszidiáneszközök és pattintékok nem érik el a 2%-ot! E népesség időrendi helyzete feltehetően a korai Körös időszaknak felel meg.⁹ Ezzel szemben a kora-neolitikum késői szakaszából származó méhteleti (Szatmár csoport) eszközei kb. 80%-a obszidián.¹⁰ Az alföldi vonaldiszes kerámia kultúrájában ez az arány 59,4%, a bükk kultúrában pedig 62,0%.¹¹ Úgy tűnik tehát, hogy az első neolitikus hullám a korábbi kapcsolatok hiánya miatt kevésbé ismert az obszidiánt (ez egyébként a helyi neolitikáció lehetősége ellen szól), mint a korábbi és későbbi korok népességei. Így az a tény, hogy a nagylétei és hajdúbogosi leletek mindegyike ebből az alapanyagból készült, szempontokat adhat számunkra besorolásukat illetően.

Véletlen-e ezek után, hogy a nagylétei leleteknek (melyek kétségkívül karakterisztikusabbak és hitelesebbek) épp a fentiekben körülhatárolt területen találhatók meg a legközelebbi analógiái? Az ungvári múzeum ugyanis egy kb. 20—25 darabból álló obszidiánból készült leletegyüttest őriz mezolitikus gyűjteményében, amely a várost övező hegycsúcsok teraszán került felszínre. Ezek közül 15 db vakarópengé kvantitatív paramétere igen nagy homogenitást mutat, hátlapján is retusált, nagy részüknél a bulbus is leütött. Ezek közé illik a nagylétei vakarópengé (1). A magyarországi mezolitikus emlékek között található analóg esetek (pl. Remete barlang,¹² Huguaj¹³ stb.) meglehetősen eltérőek. A nagylétei vakaró (2) időrendi előfordulása viszonylag hosszú ahhoz, hogy közelebbi besorolást tehesünk.

A hajdúbogosi 3 munkált eszköz aránylag különös és ellentmondásos. Amellett, hogy mindhárom bizonyos mértékig gyártási hulladék jellegű, igen finom gyöngyretussal ellátott. A két leelőhely anyaga közül tehát inkább a nagylétei ismerhetjük el hitelesnek. Emellett — tiszteletben tartva Sőregi bizonyára megalapozott véleményét — a hajdúbogosi legelő a ma ismert szerény mikrolitikus eszközanyag tükrében atipikusnak tűnő leleteit további bizonyítékok (illetve analóg esetek) előkerüléséig csak fenntartással fogadhatjuk el mezolitikusnak.

JEGYZETEK

1. Dobosi, V. (1972): Mesolitische Fundorte in Ungarn. Alba Regia. 13: 39—60.
2. A tőszegi lelőhely a pillszántói kultúra lelőhelytérképén van feltüntetve. A szövegben erre nincs utalás. Dobosi, V. (1975): Magyarország 6s- és középsőkőkori lelőhely katasztere. Arch. Ert., 102: 64—76.
3. Hillebrand, J. (1925): Ungarische Funde aus dem Mesolithikum. WPZ, 12: 81—83.
4. Vértes, L. (1965): Az őskőkör és az átmeneti kőkör emlékei Magyarországon. Akadémiai, Budapest pp. 212.
5. Sőregi, J. (1955): A múzeum évi jelentése, pp. 53—54.
6. A csomaközi mezolitikus eszközök 40 % a obszidián. Păunescu, Al. (1964): Cu privire la perioada de sfișrit a epipaleoliticului în Nord-Vestul și Nord-Estul României și une e persistente ale lui în neoliticul vechi. SCIV, 15: 321—336. — Păunescu, Al. (1970): Evoluția uneltoilor și armelor de piatră clopliată descoperite pe teritoriul României. Academiei, București, pp. 32—33.

7. Meg kell jegyezni, hogy obszidián nemesak a Tokaj—Zempléni hegységben, hanem a Szovjetunió Kárpátontúli területén is előfordul (így például Szőlősköpusztán). A Tisza a mezolitikum derekán és feltehetően még a végén is az Erőlygény folyó a Körösök vidékére. Így ez a terület a viszonylag száraz, kevésbé csapadékos éghajlat alatt élt népességek orientációját jelentősen befolyásolhatta.
8. Bácskay, E. (1976): Early neolithic chipped stone implements in Hungary. *Diss Arch. Budapest*, II/4.
9. Szathmáry, L. (1977): Jelentés a tarpai késő-tardenoisien — protoneolitikus lelőhely leletmentő ásásáról. *JAM Régészeti Adattár. E lelőhely használatának ideje a viaszi (Jugoszlávia) mezolitikus és a magyarországi neolitikus leletek csoportjait alapuló neutronaktivációs módszerrel meghatározott mikroelemkalibrációs görbének l. e. 5800—6100-as régiójába esett. Ezúton köszönöm meg Csikainé Buczkó M. vizsgálatát. Vö.: Buczkó, M. Cs., Vas, L. (1977): Effect of climate on chemical composition of fossil bones. *Nature*, 269: 792—793.*
10. Kálcz, N., Makky, J. (1974): A méhteleki agyagistenek (II). A Jósza András Múzeum Kiállításvezetői. Sz. Sz. M-i Mű. Ig., Nyiregyháza.
11. Bácskay (1975) adatai alapján. Cit. in 8.
12. Gábori, M. (1958): A Remete-barlang ásásának eredményei. *Budapest Régiségek*, 18: 9—32.
13. Hillebrand (1925), cit. in 3.

Dankó Imre csehszlovákiai tanulmányútja

A múlt év végén került sor dr. Dankó Imre megyei múzeumigazgató egyhónapos csehszlovákiai tanulmányútjára. A tanulmányút szerves folytatása volt az 1976-ban megtett kététhes tanulmányútnak. A nov. 28—dec. 24. közötti tanulmányút során dr. Dankó Imre Brnóban, Prahában, Ceske-Budjenovicében, Valaske Meziříčicében, Domažlicében, Prahaticében, valamint Bratislavában, Martinban, Tranavan, Košicén, Svidnikben járt. Mint a Cseh-, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia vendége elsősorban néprajzi tanulmányokat folytatott, de tekintettel volt múzeológiai kérdésekre is. Néprajzi vonatkozásban főleg az árucserre kérdéseit tanulmányozta, múzeológiai téren viszont a múzeológusképzést, a múzeumi állagmegővő munkát, a múzeumok kiadványi tevékenységét figyelte meg. Külön érdekessége volt útjának a chodok földjének (Chodsko) felkeresése és a köztük, elsősorban Domažlicében végzett kutatás a mi őrségbeli, illetőleg a hajdúsághoz hasonló kiváltságos népelem között. Számos kutatóval, múzeológus szakemberrel konzultált, tanulmányútjában nagy segítségére voltak dr. J. Vařeka, dr. K. Fojtik, M. Nohelová, dr. V. Prolec, dr. J. Stika, dr. V. Volavý, dr. J. Tomes, I. Heroldová, dr. A. Robek, dr. S. Svecova, dr. K. Dvorak, dr. E. Schneider, J. Hana, I. Kumperova, V. Baier, J. Johnova, J. Botík, M. Lesca, L. Paál, T. Benová, P. Horváth, dr. D. Pílová, dr. J. Podolák, M. Paríková, dr. J. Mjartan, Szanyi M., I. Kristek, dr. E. Petach, V. Sulc, dr. M. Markus, Labancz I., Kovács I., O. Comajová stb.

HOL ÁLLOTT FÖLDI JÁNOS SZÜLŐHÁZA?

DÁNIELISZ ENDRE

Az irodalomtörténet „kora egyik legkülönb polihistoraként” tartja számon az orvos, természettudós, költő, műfordító és nyelvész Földi Jánost. Tudjuk, hogy Nagyszalontán született és élt tizennyolc éves koráig nehéz körülmények között. Ismerjük küzdelmes életpályáját el egészen a végső nyugalmat őrző hajdúhadházi akácokig. A közben eltelt majd kétszáz év alatt több tucat tanulmányt írtak róla és munkásságáról, de szülőházáról egyikben sem esett szó.

Földi János késői földjéként becsületbeli kötelességemnek tekintettem e szentelt porú hely megkeresését. Éveken át tudakoltam, kérdezgettem a nép öregjét: hol is állott nemes Feoldy Mihály szürszabó mester uram otthona. Választ, de még útra igazítást sem kaptam.

Századunk elején Nagyszalontán az Arany János utca folytatása Földi nevét viselte. Itt kerestem hát a szülőházat, de eredmény nélkül. Később derült ki, hogy a város akkori vezetői így okoskodtak: ha már hírepóra sincs a jeles háznak, legalább halhatatlan költőnk szülőhelyéhez közel eső útra viselje a másik helybeli híresség nevét.

A válasszal egy véletlen találkozás ajándékozott meg. 1958-ban — a helybeli Arany János múzeum igazgatójaként — felkeresett Debreczeni István temesvári ref. lelkész, irodalom- és helytörténeti kutató.

[Debreczeni István 1887—1973; Nagyszalontán született, majd a teológia elvégzése után ide tért vissza. Szél Kálmán esperesnek, Arany János vejeinek éveken át segédlelkésze. Lévény, hogy principálisa 1859-től 1913-ig Szalontán szolgált, rengeteg hely- és irodalomtörténeti adatnak jutott a birtokába. Ezek egy részét cikkeiben, tanulmányaiban tette közzé. Aranyról írott könyve a MNK-ban jelent meg. (Arany János hétköznapijai. Gondolat, Bp. 1968.) Élete utolsó éveit Berettyóújfaluban, orvos fia mellett töltötte. Itt is halt meg.]

Az ő kalauzolásával jártuk szülővárosunk utcáit meg-megállva a jeles helyek mellett.

Amikor a Szél Kálmán-féle lelkészlakhoz értünk, azt kérdi Pista bácsi:

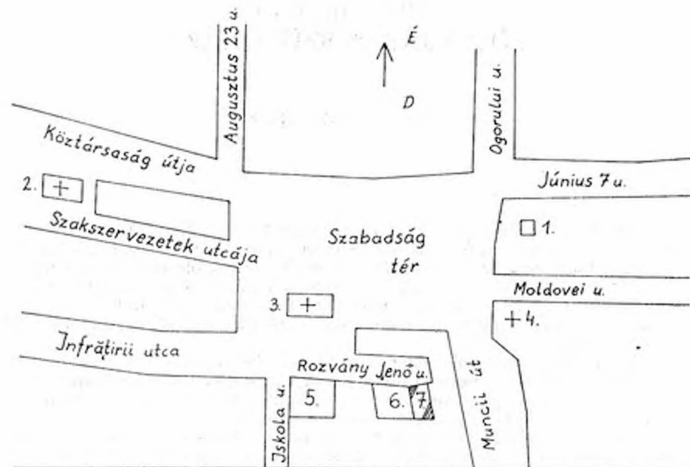
— Aztán tudod-e, hogy éppen ennek a szomszédságában született Földi János?

— Nem én, de ez után kutatok évek óta.

— No, akkor tudd, s add tovább.

Íme, most eleget teszek kérésének, testamentumának. S hogy a helyvel nem ismerős olvasó maga elé képzelhesse, aprólékosabban bemutatom a város eme részét, sőt leírásom egy térképvázlattal is megboldogom.

Nagyszalonta (Salonta, R. S. Romania) mai parkosított központja helyén még a XVIII. században egy mocsaras tó állott. Ez volt a Pap-tava.

1. Arany János múzeum, 2. R. kat. templom, 3. Ref. templom,
4. Ortodox (román) templom, 5. Jskola, 6. Ref. parókia,
7. Földi János szülőhelye.

D—Ny-i, feltételezhetően szigetként kiemelkedő részén építették fel 1755-ben a ma is álló, tágas református templomot. Lévéen, hogy Földi éppen a fenti esztendő decemberének 21-én született, bizonyára már itt keresztelték meg.

A templom déli oldalán apró piactér (ma fásított tér) állott, amit délről a ref. iskola határolt. (Napjainkban az I.—IV. osztályosok elemi iskolája.) Ennek főbejáratától keleti irányba haladva négy magánházat találunk a Rozvány Jenő (str. Eugen Rozvan) utcában, utána a ref. parókiát, majd Földi János szülőhelyét. Az iskolától való távolsága mintegy 60 m. Ellenben az nincs kizárva, hogy a XVIII. század derekán e keskeny utca kijáratát még nem építették be s így közvetlenül kijuthattak a forgalmas Tenkei (ma str. Muncii) útra.

A fentiekből az is kitűnik, hogy a Földi ház az apa rangjához méltó helyen, a központ táján állott s a szűrszabó műhelyére a szűrt, gabát hordó parasztok könnyen reá találhattak.

A ház későbbi történetéről nincsenek adataink; így arról sem, mikor került a ref. egyház tulajdonába. Századunk elején ezen a telken tanítói lakás és egy osztályterem állott. 1948 őszén — a tanügy államosítása alkalmával — ipari (tanonc) iskolává lett, majd az ötvenes évek közepétől kereskedelmi raktárként használták. 1974-ben — a telek magaslati pont lévén — a házat lebontották s itt emelték a város víztornyát.

Szép lenne, ha az illetékesek e sivár telket fásítanák, parkosítanák s egy kétnyelvű emléktáblával jelölnék meg a népi művelődés, a nemzeti nyelv önfejlődő szolgájának, Csokonai „mély tudományú, tiszta barát”-jának szülőhelyét.

Részleges könyvészet

- Földi János: A Versírásról. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
Magyar Irodalmi Lexikon. I. Akadémiai, Bp. 1963. 362. l.
Magyar Eletrajzi Lexikon. I. Akadémiai, Bp. 1967. 533. l.
A magyar irodalom története. III. Akadémiai, Bp. 1965. 209 l.
Molnár Ambrus: Újra áthelyezik dr. Földi síremlékét. Múzeumi Kurír, 1971. 5. szám, 61—63.
Dankó Imre: A hajdúhadházi Földi János emlék- és természettudományi állandó kiállítás. Múzeumi Kurír, 1972. 10. szám, 49—52.
Lovas Márton: Földi János emlékkiállítás Hajdúhadházon. Múzeumi Kurír, 1975. 19. szám, 34—37.

Mai görög művészet kiállítása

A Magyar Nemzeti Galéria és a Kulturális Kapcsolatok Intézete közös rendezésében január 24-én a mai görög képzőművészetet bemutató kiállítás nyílt Budapesten.

TAKÁCS BÉLA

Városunk iptörténetének feldolgozása során eddig ismeretlen, a debreceni vasművészre vonatkozó rendkívül érdekes adatokra bukkantunk a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár anyagában. A nagy múltra visszatekintő debreceni vasipar vázlatos történetét Nagybákay Antal dolgozta fel.¹ Tanulmányában azonban csak egy mondatot szentel az 1676-ban alakult késcsinálók céhének. Korábban a kések és a csiszárok, kovácsok, lakatgyártók egyesült céhéhez tartoztak, amikor azonban 1674-ben a vasműves céh befogadta a Nagykállóból Debrecenbe menekült mestereket — akik a háborús idők viszontagságai miatt voltak kénytelenek elhagyni lakóhelyüket —, a kések kiváltak a társaságból és a fésű- és gombkészítők céhéhez csatlakoztak, mert a szaru tekintetében a két mesterség egymásra volt utalva. A városi tanács jegyzőkönyvéből kitéjük, hogy a tanács előbb megkérdezte a Debrecenben működő 14 „őreg céh” atyamestereit, hogy befogadják-e „az Kallóbol ki bujdosott lakatos probált mestereket?” Miután a céhmesterek „discuráltak s deriberáltak”, a tanács kimondta, hogy a nagykállói kovácsok, csiszárok, lakatgyártók beállhatnak a céhbe fél remekadás és a váltáságpénz egy tizedének befizetése mellett. „Ezek után a debreceni kovácsok, csiszárok és lakatgyártók úgy ismerjék a nagykállói mestereket, mint igaz czéhbeli attyokfiat.”²

Bár a késcsinálók a fésű- és gombkészítőkhöz tartoztak, a tanács 1674-ben külön céhszabályzatot adott ki részükre. A 31. cikkelyből álló törvény meghatározza az inastartás rendjét, a mesterlegények helyzetét és kimondja, hogy az inas három évig tanuljon, a mesterlegény pedig negyedévre állhatott be valamelyik műhelybe, fizetése 4 Ft volt. Minden 13. héten a maga pénzén vett egy singnyi vasból a mester szerszámával és szénével jogában állt saját kerestetére késeket csinálni. Ha a legény mesterséget akart váltani, előbb a remeket kellett elkészíteni. Ez pedig a következő volt: „két bokor hármás kés, kinek kettei csapott képű, kettei egyenes képű, kettei ismét villák, kiknek nyeleit gyöngyházzal, türkizzel mentül szebben lehet meg rakja, férfinak való szép egy arasznyi hosszún legyen, mindeniknek az élén és fokán végig finom acél legyen”. A 10. regula kimondja: „Az Debreczeni vas műves emberek privilégiuma szerint az vas és szén szűk volta idején az szekér vas és szekér mellé állván az késcsináló mester ember szabadosan le foglalhassa s meg vehesse, akár a czéh, akár a maga számára.”³

A késcsinálók artikulusain kívül fennmaradt a céh jegyzőkönyve is. Az 1674-ben kezdett jegyzőkönyv nem valami hízelgő képet fest a céh állapotáról, mert így kezdődik: „Mi Debreczen városában lakozó és nyomorgó kés csináló mesterek” ti. elhatározták, hogy a mesterek neveit, a jelentősebb eseményeket, a céh által hozott határozatokat beírják a jegyzőkönyvbe. Ebből tudjuk meg, hogy 1674-ben 13 késes mester dolgozott a céhben és ha a szó szoros értelmében nem is nyomorogtak, mindenesetre

nem tartoztak az „őreg”, vagyis a nagy céhek közé. Kicsinységükhöz képest eléggé nagyvonalúan határozták meg a céhszabályokat, mert a 31. pontból álló artikuluson kívül a jegyzőkönyv még 23 pontban sorolja fel a céhmester és a kis céhmester kötelességét. A „kis céh mester tisztí” közé tartozott, hogy a céh multságain a rendre ügyeljen, vigyázzon arra, hogy a céh borát ne pocékolják. Ha a céh vendégei elaludt volna, megbüntették. A kis céhmester számára adott rendelkezések 7. pontjában van egy különös kifejezés, illetve mondat, amelyben ezt olvassuk: „aki a céh multságain ételt, italt veszteget és ha az asztalt ököllel vagy egyébvel üti-veri, avagy megrészegetvén süvölt, vagy idegen nyelven beszél”, egy pint borral büntették. Felvetődik a kérdés: kit értsünk az esetleg részeg, mindenesetre idegen nyelven beszélő mesteren?

Az 1674-es jegyzőkönyvből felsorolt 13 mester neve egy kivételével — Brezici? — mind magyar, két mester neve azonban: Erdélyi Késcsináló Mihály és Erdélyi Késcsináló István. Véleményünk szerint ezek a mesterek, beleértve Brezicit is, Erdélyből Debrecenbe vándorolt habán — „újkeresztény” — kések voltak.

Biztosra vehető, hogy Nagykállóból nem jöhettek idegen nemzetiségű és nem protestáns vallású mesterek Debrecenbe, ezt a helvét, vagy kálvini irányzatú „keresztény Respublika” szigorú törvényei, a XVII. századi hagyomány nem engedte meg. Más a helyzet azonban a felnőtt késszűkeket gyakorló „újkeresztény” felekezet tagjait illetően, akiket a nagy református fejedelmek: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György előszeretettel telepített le Erdélyben és Sárospatakon. A habánok elsősorban fazekasmesterséggel, kályhakészítéssel foglalkoztak, de arra is vannak bőven adataink, hogy sok másféle mester, így késes mester is volt közöttük. Bethlen Gábor 1625-ben utasítja egyik megbízottját, hogy Törökországban az alvinci habánok számára elefantsonot, gyöngyházat és berzenyfat vásároljon a késszelepek díszítésére. Az ugyancsak Bethlen Gábor által kiadott 1627-es árszabályzat kilenc különféle változatú, s egy-egy változatban belül számtalan különleges kivitelű kést említ a habán kések termékei között.⁴ A sárospataki habán telepen fazekasok, tímárok, vargák, kerékgyártók, csapók, takácsok, borbélyok dolgoztak, köztük egy késcsináló mester hat legénnyel.⁵ A sárospataki nyomda 1666-ból való leltárában is szerepel egy „Uy keresztény csináló szaru nyelő kés”, ami azt jelenti, hogy az ilyen kések márkának számítottak a XVII. században.⁶

Láttuk, hogy a debreceni késes mesterek között csak egynek volt idegen hangzású neve, a másik kettő viszont Erdélyi Késcsináló Mihály és István. A sárospataki habán kolónia történetét feldolgozó Román János kutatásából tudjuk, hogy bár a zárt közösségen élő újkereszténynek sokáig megtartották cseh-morva anyanyelvüket és vallásukat, azonban az 1660-as évektől kezdve ez a zárt közösség kezd felbomlani. Több habán mester családjával együtt önként vagy kényszerből áttér a református, római katolikus vallásra és a mesterségének megfelelő magyar nevet vesz fel, amely sok esetben azonos a korábbi cseh-morva, vagy német névvel, illetve ennek magyar fordításával. Ez a folyamat a XVII. század végére egészen odáig fejlődik, hogy Sárospatakon 1693-ban a habán telepen már csupa magyar nevű mester él.⁷

Nyilvánvaló, hogy ez a magyarosodási folyamat nemcsak Sárospatakon érvényesült, hanem Erdélyben is, az Alvincen és az innen szétszóródó habánok esetében is. Valószínűnek látszik; hogy Debrecenben 1661 után telepedett le néhány habán késes mester, mert ebben az esztendőben egy tatár betörés alkalmával az alvinci habán telepet feldúlták.⁸

Véleményünk szerint a Debrecenben dolgozó habán mesterek közül

néhányan még nem felejtették el anyanyelvüket és ezért volt szükség külön szabályzatra, hogy „idegen nyelven” ne beszéljenek, mert ez a mestertársak önértéket sértette.

A magyarországi habánok történetének és működésének bő irodalma van. Szerény közleményünkkel ezt az anyagot szeretnénk gazdagítani.

JEGYZETEK

1. *Nagybáky Antal*: Debrecen és a vas. Debreceni Képes Kalendárium. 1940.
2. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. Városi tanács jegyzőkönyve. 1674. júl. 1.; júl. 23. határozat. Kécsicsnáló cím iratlat. IX. 16. 2. A cím jegyzőkönyve.*
3. *A kécsicsnáló cím iratlat. A cím arkulatosa: II.-B. m.-1 L., Debrecen. IX. 16. 1. sz.*
4. *Bunta Magda: Az erdélyi habán kerámia. Bukarest, 1973. 19.; 21. lap.*
5. *Román János: A habánok Sárospatakon. Sp. 1959. 20. lap.*
6. *Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sp. 1958. 27. lap.*
7. *Román János: i. m. 30. lap.*
8. *Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Bp. 1974. 43. lap.*

Termelőüzem és képzőművészet együttműködése

Február 1-én, Budapesten, a Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállító-teremben *Képzőművészeti kísérleteink a műanyagokkal* címmel 8 fiatal festő kiállítása nyílt meg. A képek a *Tiszai Vegyi Kombinátban* végzett munka eredményei. A kiállítást *ifj. Pogány Gábor* nyitotta meg.

Mokri Mészáros Dezső emlékkiállítás

A miskolci Herman Ottó Múzeum Képtárában február 3-án *Bánszky Pál* nyitotta meg *Mokri Mészáros Dezső emlékkiállítását*. A kiállítás különösen nagy érdeklődést váltott ki és jelentős állomása volt Miskolc képzőművészeti életének.

HABENT SUA FATA LIBELLI

PETHEŐ KÁROLY

„En Nagy Ajtai Cseréi Helena Nehai L. Báro Hadadi Wesselényi Miklos Ur Üzevegye, ki nevetem alább is fel irtam, mentem e következendő költsönös kötésre és egygyezésre Tets Inspector Fel-Torjai Pethő Josef Urral t. i.- Fel valólván az említett F. Pethő Josef Ur minden jóságaimnak valamint a' Gazdaság és gazdasági kereskedés egész kiterjedésében: ugy minden egyéb dolgokban való szorgalmatos Inspectioját és igazgatását; a' magokat elé adható törvényes dolgaim hívséges folytatását, egy szoval mind azt valami egy Jóságok Inspectorának köteleseiben bé foglaltatik. Mely Jóságaim körül teendő fáradozása és szolgálattja jutalmául ígértem esztendői honoráriumul

¹o Kész pénzt ezer két száz — 1200 Rhorintokat

²o Száz véka búzát, nyolczvan véka málét.

³o Száz veder bort, és annak valamelyik Jóságombeli általam meg határozandó Kortsomán való el arulattását; és három veder Pálinkát.

⁴o A Jóságokból egygyik a' másba való Utazást, a' maga alkalmatosságán kelletvén meg tenni, Ot lóra mind Nyárba mind télbe Istállóba ezek mellett egy Kót sisanak és maga mellett egy Legénynek intertentiot.

⁵o Magának Sibon az Udvarba egy betsületes házat és Intertentiot, midőn pedig utazik Specificatio szerent feltett költségeket ki fizetését.

⁶o A' Mésesbe négy Kantzjátjának tartását, hágatását, a' Szarvas Marhaim között 10 Tulkokra való intertentiot.

Ezeket felülv meg engedem az én praeciditumom nélküli való akár mi nemü kereskedést. — Esztendő alatt egy alkalmas a' dolgoktól inkább Üress időben négy héti Szabadágot a' haza meneteire. — Továbbá minthogy minden pénz egyenesen nekem administralodik, 's maga az Inspector semmit nem percipál szám adás terhe alatt nem lézen. — 'Sibora való által költöztesére és ha valami változás történne haza szállítására a' meg kívántató szekereket én adatom. —

Mind ezekért tartozik a' sokszor nevezett Inspector Ur engemet hívségesen, igazságosan és teljes szorgalommal szolgálni és vinni hivatalát a' velem minden dolgokban való egyetértés, és tanácskozás mellett. En is a' meg ígért honoráriumnak a' maga idejébe és rendebe való betsületes ki szolgáltatását.

En is a' más részről Fel Torjai Pethő Josef kötelezem magamat, hogy a' Misgos Bároné Asszonyom és Nsga szolgálatyában Magamra vállalt hivatalomat híven igazán és szorgalommal vinni igyekezem, és az e' Nsga hasznát jóságaimnak épseben való meg tartását, javítását építését mindenekebe elő mozditom:

Mely köztünk esett egygyezésnek erősebb voltáért Magunkat ezen tulajdon nevünk al irásával és petsétünkkel meg erősített levelünk kötelezzük. 'Sibon. 18° November — 810.

PH A. Cserey Helena mpia
F Torjai Pethő Josef mp PH

Az első oldalon, a 2—6. pontok mellett a margóra, nyilvánvalóan a jelhez való betoldásként, még ez a két sor van keresztbe írva:

„akár tizen öt szekér széna és nyolczvan véka zab.”

Ezt a „conventio”-t, vagyis szerződést báró Wesselényi Miklós (1750—1809) özvegyével 1810-ben, tehát a „zsibói bölény” halála után éppen egy évvel kötötte az én szépapám bátyja.

Igyekeztem megőrizni és amennyire az írógépen lehetséges volt, híven visszaadni az eredeti helyesírást. A sok ékezethiány és az utólagos beszúrás arra engednek következtetni, hogy a szerződés két példányban íródott, ami egyébként természetes is. Az eredetit, pontosabban az elsőnek megírt

példányt Cseréy Heléna kapta, míg a valószínűleg arról lemásolt második példányt Pethő József.

Az aláírások előtt, illetve után levő, fekete viaszba (ne felejtjük el, hogy még tartott a gyászév) nyomott családi címerek aránylag szép ép-ségben megmaradtak. A Cseréy Heléna neve mellett látható cimera a Nagy Ajtai Cseréy (Cseréi) családé, tehát az özvegy — bár a Wesselényiek tizenegy jobbágylalra kiterjedő hatalmas birtokának a sorsa felől rendelkezett — saját családi címerével erősítette meg az uradalom új inspektorával közöttük létrejött konvenciót.

Érdekesége az oklevélen használt mindkét címernek, hogy eltérnek a Nagy Iván, illetve a Kempelen által közzétett címerleírásról. Nagy Iván szöveg- és képközlése szerint a Cseréy-címerrel „a paizsot telamonok gyanánt egyszerűen tartják”, Kempelen viszont erről nem beszél, és a Cseréy Heléna által használt címer pajzsa körül is csak foszladék látható, egyszerűen csak nyomuk sincs.

Pethő József álló, alól enyhe csúcsba kiszögellő pajzsos címet használ a pecséten, fölötté egyszerű ótágú koronával, foszlányok nélkül. Pedig nagyon valószínű, hogy a Nürnbergben 1885—87-ben megjelent Grosses und allgemeines Wappenbuch 497. oldalán közzétett címerismertetés utáni, a forrásra utaló zárójeles megjegyzésben éppen órá történik hivatkozás: „Siegel d. d. 3. July 1803 des Josef Pethő, Judl. Insp. der Gräfin Anna Korda.” Ennek ellenére a 363. táblán levő címerajz szerint az egyébként egyező címeralakok egy balra eldőlt, alul lekerekített pajzsban láthatók, a pajzs fölött pedig nem nemesi korona, hanem sisakrostély és ehhez csatlakozó foszlányok vannak.

De ennyi elég is a heraldikából, bármennyire is érdekes lenne e témával való további foglalkozás.

A konvenció levél szövegét egy 23,5×38,5 cm méretű, nagyon szép víznyomás rajzát és SD betűjelét őrző, kétfalpapír papír első és második oldalára írták. A harmadik oldal üres, míg a negyedikre, mely az összehajtás folytán a kérvényekhez és más beadványokhoz hasonlóan a „külzet” szerepét tölti be, ezt írta Pethő József, minden bizonnyal már a szerződés felbontása után: „B. Vesselényi Miklósnéval volt Conventiom a Jurium Inspectoraság iránt de A 1810.”

Ennek a „külzet”-nek a felső részére nagyapám pedig — az 6 korában annyira közkedvelt és szinte kizárólagosan használt tinta „plajbásszal” — még külön is feljegyezte (Conventió 1810. évben). Ezt valószínűleg akkor írhatta rá, amikor a családi iratokat rendezgette és átadta édesapámnak.

Ekkor került ez a konvenció levél egy kis márványlapon asztalkának titkos rekeszbe is ellátott fiókoskájába, hogy együtt legyen Pethő József könyveivel abban az üveges tékában, melyet egyszer valaki — lehet, hogy éppen ő — erre az asztalra állított, és azóta ez a két, stílusban ugyan eltérő bútor, így maradt együtt jóban és rosszban, végigvándorolva a fél országot, hogy végül itt állapodjanak meg Debreczenben...

Mindez így egymagában nem is érdekes a kívülállóknak, de lassan már a családnak sem...

1810 óta, amikor az ifjabb Wesselényi Miklós (1796—1850) a zsigódi kastélyban gyermekéveit élte, s amikor itt Debreczenben már javában folyt a Nagytemplom és a Kollégium építkezése, sok víz lefolyt nemcsak a Dunán, de még a Szamoson is. A zsigódi magaslaton épült öreg kastély még áll, a Wesselényiek nevét őrzi a magyar história, de családi kriptájuk feldúlva romladozik.

„Arva” Cseréy Helénának, id. Wesselényi Miklós özvegyének az ins-

pektoráról, Pethő Józsefről (1775—1836) pedig csupán annyit hallottam, hogy a családban „könyves Józsi bácsi”-nak nevezték. Volt egy képe is, melyet édesapám már nem tudom miről festhett. Ezen egy barna szemű, révedező tekintetű, csüngő bajuszt, komoly férfiu nézett rám. Fekete bárnyprémekkel szegett, fekete zsinóros kék zekében ábrázolta a kép, egyik kezében egy álló könyvet tartott. Ez a kisméretű, egyszerű fekete keretes kép is elveszett a háborús viharokban, könyveinek egy részével együtt.

Még arról is tudott a családi hagyomány, hogy szépnagybátyámat az inspektoráson túl gyöngédebb érzelmek is fűzték volna Cseréy Helénához, aki maga is székelly kisnemesi származék volt. De a zsigóbi uradalom sok gondnal, bajjal küszködő, mindenkitől félt és mindenkirre gyanakodó nagyaszonnya vagy nem vette észre, vagy nem kívánta vizsgálni, ki tudná már ezt. Tény csupán annyi, hogy az özvegy, 1831-ben bekövetkezett haláláig, nem kötött újabb házasságot, és rá öt évre Pethő József is mint agglegény halt meg, kevéske vagyonát — többek között a könyvekkel megrakott tékát is — szépapámra hagyta.

Veles ezzel az egész szerződés-üggyel pár éve kezdtem behatóbban foglalkozni, amikor véletlenül kezembe került az IGAZSÁG c. Kolozsváron megjelenő lap 1970. február 21-i száma, s ebben egy cikk a helytörténetész Herédi Gusztáv tollából Wesselényi ébresztése címmel. Ebben a cikk-irő említett tesz az ifjabb Wesselényi Miklós „haladó felfogású, rendkívül tevékeny gazdatisztjáról”, és Csetri Elek egyetemi előadó tanárról, aki az ottani levéltárban érdekes dokumentumokra bukkant. Ezen a nyomon indultam el, de mindjárt meg kell mondanom, hogy zsakutécába jutottam.

Először is a cikkben említett gazdatiszt nem Pethő József volt, hanem Kelemen Benjámin, akiről Csetri Elek professor még 1957-ben írt egy igen érdekes és értékes tanulmányt, melynek egy példányával, amikor személyesen is felkerestem, meg is ajándékozott. Ekkor sajnálatos közölte velem, hogy a családi levéltárban, mely Kolozsvárt a RNK Akadémiája Történeti Levéltárban (volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) van elhelyezve, nem találkoztott olyan gazdasági vagy egyéb iratokkal, amelyekből bármi közelebbit is lehetne megtudni Pethő József egykori inspektori működéséről. Igaz, hogy az ilyen tárgyú iratok csak egy bizonyos évtől kezdődően vannak meg, joggal lehet tehát feltételezni, hogy ez a szerződés is elkallódott.

De ugyanígy eredménytelenek voltak további próbálkozásaim is. A család egyik élő tagja, dr. Wesselényi Miklós, 1973—74-ben cikksorozatban foglalkozott a Wesselényiek történetével a MAGYARORSZÁG-ban, dr. Trócsányi Zolt pedig Wesselényi Miklós és világa címmel írt e tárgyban könyvet, de egyikük sem tudott semmit sem mondani Pethő József személyéről.

Csupán az előzőekben idézett német nyelvű genealógiai könyv árult el váratlanul egy nagyon halvány kis nyomot még róla: eszerint 1803-ban Korda Anna grófnő szolgálatában állott, ugyancsak mint uradalmi inspektor.

Hogy meddig igazgatta a zsigóbi uradalmat, erre tehát semmi adatot nem sikerült eddig felderíteni. Egy bizonyos, hogy 1817-ben már nem, mert Csetri Elek tanulmányából egyértelműen kitűnik, hogy az ifjabb Wesselényi Miklós, aki fokozatosan és természetesen igyekezett kezébe venni anyjától a birtok irányítását, ebben az évben (a MEL szerint 1816-ban) hívta meg jószágigazgatóknak a később szakkörökben is nagy hírnévre szert tett, bár minden előképzettség nélkülül Kelemen Benjámint. (1792—1883)

Ezzel kapcsolatban még csupán annyit, hogy maradt fenn még Pethő Józsefnek egy sajátkezűleg írt levele is 1826-ból. Hogy ez egy elküldött

levélnék a másolata-e, vagy maga a valamilyen okból el nem küldött eredeti, ezt ma már megint nehéz lenne kideríteni. Ettől függetlenül — szerintem — több okból is érdekes.

Kitűnik belőle, hogy ekkor már valamelyik Lázár gróffal és feleségével állhatott ugyancsak szerződéses viszonyban, s ebből kifolyólag lehetett valami olyan rendezetlen ügye, amit nagyon a szívére vett, s ami nagyon elkeserítette. Ime két részlet a levélből:

Méltóságos Grof Uram!
és Nagyságos Asszonyom!

Socratesnek egykor minden Tanítványai ajándékot osztogattak, egy pedig közülük semmit sem adta; melynek okát midőn kérdené, a Tanítvány azt felelte: Uram! Szegény vagyok, semmim sincsen mit adjak. de adok neked egy mértelen szívet, edgy Téged szerető Szívet, melyet ha a Te böltségségednek leg alább való Köntösébe fel öltöztetsz, elég léssen a' Te tisztetredre. — Enis ezen Ujj Esztendő fel derülésével Valami új esztendői ajándékkal kedveskedném Nagyságotoknak; de Irus mit adhat Krésusnak?

Ezen irdoalmi műveltségről tanúskodó és ügyes, hangulatkeltő bevezetés után négy sűrűn teletírt oldalon sorolja fel sérelmeit, és kér azokra orvoslást, pontokba szedett érvekkel támaszva alá azokat. Végül így fejezi be:

„Mivel ha Ngod Könyörgésének deferálni nem méltóztatik, nem lések cápák Ngodnak Szent György Napon tulli szolgálni, hanem kéntelenítetem a magam szükségem iránt másképpen gondoskodni hogy utolsó Vénsegemre nyugodalmat találjak, — a ki egyéb aránt imádkozván az Egeknek, hogy Nagyságotokat sok számos esztendőök élérésével — tartos jó egészségél — és a Nagy Lázár familiát fenntartó örökösök g örvendeztessek, örökös tisztelettel vagyok Nagyságotoknak
Brasson Január 1 napján
1826.

alázatos szolgálók
Pethő József mp.

A levél bevezető sorai azt mutatják, hogy méltán ruházta fel a család a „könyves” jelzővel. Nemcsak voltak könyvei, nemcsak áldozott azokra (nem ismerem az akkori könyvárakat, de a hat kötetes Mátyus-féle Diatetica első kötetében, a borító belső oldalán ez van bejegyezve tintával: 30 Rf 36 kr, ami feltehetően e sorozat ára volt), de olvasta is őket.

Csetri Elek professzor találkozásunk alkalmával azt kérte tőlem, hogy küldjem el neki azoknak a könyveknek a jegyzékét, amelyek kétségtelesen a Pethő Józsefiek voltak, mert értékes és munkájában a későbbiekben esetleg jól használható adat lehet ez abból a szempontból, hogy dokumentálva legyen: milyen könyveket is tartott és olvasott a múlt század elején egy erdélyi gazdatiszt.

Úgy gondolom, hogy nem felesleges e könyvek jegyzékét itt is közölni, hátha nálunk is érdekelné valakit hasonló, vagy más szempontból.

Itt mindjárt megjegyzem azt is, hogy ebből a korból, a XVIII—XIX. századból maradt még fenn több könyv is, de csak azokat ismertetem, amelyekben olvasható Pethő József névbeírása, illetve határozottan emlíkszem, hogy ez az időközben elveszett könyvben benne volt.

Ime tehát a könyvek jegyzéke:

1. Ritus Romanorum, G. H. Niepoort-tól (Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, Anno MDCCCLXV.)
2. Idea Actionum Judicarium (Claudiopolii, Typis Academicis Soc. Jesu. Anno 1771.) Reform. Anno 1773.)
3. Samuelis Pufendorfii de Officio Hominis et civis. (Claudiopolii, Typis Collegii

4. Elementa Philosophiae Naturalis a Josepho Kováts (Claudiopolii. Typis Colleg. Reform. Ao. 1774.)
5. K. Mátyus István M. D.: Ó és Új Diatetica I—IV. Darab (Pozsonyban Fűsküti Landerer Mihály költésével és betűvel. MDCCCLXXVII.) — A II. k. hiányzik.
6. Kazinczy Ferencz Munkáji Szép irodalura kilenczedik kötet. (Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814.)
7. Kisszántói Pethé Ferencz: Pallérozott cimel gazdaság I—III. k., Sopron — Pozsony — Bécs, 1805—1814. (Elvezett, cím a MEL adatal alapján.)
8. Kazinczy Ferencz Munkáji Szép irodalura (Pesten, Trattner Tamásnál, 1815.)
9. Kisfaludi Kisfaludy Sándor Hunyadi János Historiái dráma (Budán. A Királyi Magyar Universitas betűvel 1816.)
10. Nevezetes Utazások Tárháza több tudósokkal együtt készítette s kiadta Kis János Harmadik kötet (Pesten, Nyomtatottai Trattner János Tamás betűvel 's költésével. 1817.)

Csupán tíz könyv, de tárgyakat tekintve elég széles így is a skála. Dicséretes keresztmetszete tulajdonosok érdeklődésének és műveltségének, ha szabad ezt a következtetést ebből a kis leltárból levonni. És mik lehetek még? Kár, hogy nem tudjuk.

De néhány megjegyzés erejéig térjünk még vissza a szerződéshez.

Csetri Elek professor a Bolyai Egyetem Kiadványai sorozatban jelentette meg a már említett tanulmányát a Wesselényiek családi levéltárának és más forrásoknak felhasználásával. Ebben Kelemen Benjámín jószágigazgatói illetményéről ezeket írja:

„A nagy zsidói uradalom jószágigazgatói tiszte reneteg munkát követelt, de tekintélyes jövedelmet is biztosított. Kelemen fizetését nem tudjuk pontosan, csak az ismeretes, hogy többek között ő illette meg a kb. 100 holdas vargási jószág jövedelme. Hogy emellett mennyi készpénz- és terményjövedelme lehetett, arra csak következtethetünk.”

Az ehhez fűzött lábjegyzatban pedig ezeket olvashatjuk:

„Nagy Lázár, aki jószágigazgatóhelyettesi tisztséget töltött be a zsidói uradalomban, 1847-ben lakáson és 400 Ft-on kívül tiszta búzából 100, kétszeresből 50, máliból és zabból 100—100 vékát kapott évi fizetésül, míg borból 150 vedret, azonkívül pedig tekintélyes mennyiségű marhahús, borsót, paszulyt, lencsét, aszalt gyümölcsöt, sőt és tűzfát. Járt még az uradalomtól évi négy sertés és joga volt a ura takarmányán hét lovat és két tehenet tartani.”

Hát ez valóban szép és tekintélyes jövedelem volt mind a kettő. Azt is láthatjuk, hogy mind Pethő József, mind Kelemen és Nagy járandóságainak a megállapításánál merőben más-más szempontok és körülmények játszhattak közre, s éppen ezért még összevetni sem könnyű őket. Különösen nehezíti az összehasonlítást, hogy vannak elég nehezen „forintosítható” tételek mindegyikben, ezen kívül az időpontok, 1810 és 1847 között bekövetkezhetett a pénznek és a természetbenieknek valamilyen értékváltozása is, arról nem is beszélve, hogy Kelemen ötven évig volt jószágigazgató, és nincs közelebből, illetve konkrétan megjelölve, hogy az említett jövedelemmel melyik évben vagy éveken rendelkezett.

[Csupán a kuriozitás kedvéért: Arany János nótáriusi (pontosabban aljegyzői) fizetése 1840-ben, Nagyszalontán, 80 pengő forint, 12 köből búza, 6 szakér széna és 6 öl fa volt, amihez hozzájött még mintegy felszer ennyi mellékes jövedelem. Mindez pénzre számítva alig rögött többre 300 forintnál, ami abban az időben is elég gyengécske jövedelem volt, teszi hozzá Mórincz Pál, aki ezeket az adatokat Magyar sirató c. könyvében közli.]

Végül talán nem lesz felesleges a szerződés egyes latin kifejezéseinek és ma már nem használatos mértékegységeinek rövid kis magyarázatát adni:

Inspector — inspektor=jószágfelügyelő; (Jószág itt am. uradalom.)
Inspecio — inspekcio=felügyelet, ellenőrzés;
R(h)énes forint=60 váltó krajcár, vagyis az ezüst vagy váltó forintnak egy hatvanad része;
Specificatio — specifikáció=részletezés, felsorolás;
Praejudicium — praedudicium — prejudicium=irányadó korábbi döntés; előzetes elbírálás;
Adminisztrálódik — adminisztrálódik=itt talán így helyes fordítani: kezelte; valaki részére közvetlenül eljut az ügykezelésen keresztül;
Percipiál=észlel. Itt inkább: elvesz, kezel;
Intententio=valószínűleg am. ellátás. (Az átnézett szótárakban ilyen szót nem találtam.)
Véca=32 lccc=8 dl;
Veder=negyed ak; 1 akó=64 magyar lccc, ill. kb. ½ hl, tehát mintegy 50 l, vagyis 1 veder megközelítően 11–13 l.

Zárszó

Habent sua fata libelli...

A könyveknek is megvan a maguk sorsuk...

Ezzel a címmel indítottam ezt a kis írást. Sorsuk persze nemcsak a könyveknek van. Minden tárgynak van élete, halála, gyakran emberhez, emberekhez kötődő sorsa. Velünk élnek, vándorolnak, hanyódnak, szenvednek bánatokat és sebeket. Részeseik örömeinknek, bánatainknak. Néha mi siratjuk elvesztüket, pusztulásukat, néha ők élnek túl bennünket. Néha néma tanúk, mások — ha szívvel valljuk őket — beszélnek. Sok tárgy lesz társunk, hű szolgálk, kísérőnk, bizalmas barátunk. A szívünkhez nőnek. Titkokat hordoznak, emlékeket őriznek. Némáságuk hol biztat, bátorít, hol szemünkre veti hütlenségünket, árulásunkat, egyéb ellenük elkövetett bűneinket. Ilyenkor vádolnak. Némán, a tárgyak konok hallgatásával.

En szeretem a tárgyakat, s éppen ezért félek is tőlük. Félek, hogy ne okoznak nekik csalódást, szomorúságot. Ha sorsuk fölött döntésem kell, sokáig vívódom, hogy mit tegyek. Megtartsam-e, őrizzem-e őket, vagy megváljalak tőlük, előljam őket magamtól. Általában ragaszkodom minden kis aprósághoz. Rejtegetem, dugdosom őket, mentegetem életüket, igyekszem meghosszabbítani együttlétünk idejét. Nem mindig sikerül...

Akkor jutottak eszembe ilyesféle gondolatok, amikor úgy láttam, hogy előbb-utóbb meg kell válnom szerettet barátaimtól, a Pethő József szép-nagybátyám tékájától és könyveitől. Lassan hatvan éve leszek, hogy ismerjük egymást. A tékát bizonyosan egy öreg, falusi székely asztalos fabrikálta, valamikor százötven, vagy ki tudja hány éve. Amikor én születtem, ő már régi bútor volt a torjai házában. Valaki — lehet, hogy éppen a könyves Pethő Józsi bácsi — egyszer egy márványlapot asztalkára állította. Azóta így őrizte és tartotta meg őket a hagyomány tisztelete és a kegyelet. Apám is így kapta nagyapámtól, én meg tőlük. Egyszerű, hivalkodás és toladóköp pompa nélküli, falusi bútorok, komoly kötésű öreg könyvek.

Most elválnak az útjaink, ha egy városban is maradunk. Emberi számitás szerint az már bizonyosra vehető, hogy a könyvek és a téka élnek tovább, mint én, mégpedig — a fátum kifürkészhetetlen rendelkezésénél — Zsibó, Brassó, Torja és még jó néhány város és falu után itt, Debrecenben.

Éljenek is. És ha kell, ha jónak látják, akkor beszéljenek azoknak, akik nyitott szívvel várnak üzenetet általuk a múltból, hogy szellemi erőt és gazdagságot merítsenek a jelenhez és reményeséget a jövőhöz.

Utólagos megjegyzés: idő közbenba téka és a hozzá tartozó asztal a Déri Múzeumba kerültek, a könyvek pedig Pécsre az ott lakó fiamhoz.

AZ EGYEKI REFORMÁTUS JOBBÁGYKÖZÖSSÉG SORSA A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

BENCsik JÁNOS

Arról a küzdelemről, amely 1767–1774 között az egyeki református vallású jobbágyok és az egri káptalan, mint a falu földesura között lezajlott több történetstől olvashatunk adatokat.¹ E késői rekatolizációs törekvéseknek esetünkben egy alsó-szabolcsi, csaknem szintiszta református közösség esett áldozatul. A vallásokhoz ragaszkodó egyekiek 1774 tavaszán elhagyták szülőfalujukat, s a Hortobágy szélére, a Debrecen és Tiszecsege határára húzódnak *Árkus* (az Árpád-korban jelentős vízfolyás)² mellékre, közel a *Kettősnek* nevezett csárdához települtek.³ Itt építették fel ideiglenes otthonukat. Választásuk nem lehetett véletlen; döntésüket több tényező együttes hatásával magyarázhatjuk: Mivel reménykedtek abban, hogy az elvesztett otthonat visszaparagelhetik, ezért a közelben maradtak, s mintegy 8–10 km távolságban, az egri káptalan birtokán kívül vonták meg magukat. A terület kedvező feltételeket kínált egy bizonytalan település létrehozására, mert egyfelől az *Árkus* vize biztosított megélhetést, másfelől a *Csege*—*Nádudvari*—*Kúnsági* út kapcsolta őket a környező településekhez. Talán nem hagyható számításunk kívül az sem, hogy a környéken volt az egykori *Árkus* falu is, amely Zoltai szerint a török pusztítások áldozata lett.⁴ A birtokviszonyok is kedveztek, mert itt az óriási debreceni határ legnyugatibb csücskében, a csegei földesúr, Vay Miklós jóvoltából meghúzhatták magukat, ideig-óráig megélhetéshez is jutottak.

Az új egyeki jobbágyok végtére is királyi törvény révén (II. József) az Arad megyei *Kispereg* kamarai pusztát kapták meg új lakóhelyül. Erről a történeti tényről először Fényes Elek emlékezik meg 1839-ben, s munkájában Egyek címszó alatt ezt olvashatjuk: „Ezelőtt reformátusok is laktak, de ezek 1770. táján Kisperegbe költöztek, Arad vármegyébe.”⁵ A *Kispereg* pedig ez áll: „E pusztának egy részét magyar reformátusok ülték meg 1778-ban Szabolcs vármegyéből, Egyekről, s jelenleg 1400-an vannak.” *Kispereg* község településtörténetével a XX. század elején a falu akkori református lelkésze, Szandy Géza is foglalkozott.⁶ A fenti adatainkból kitűnik, hogy a témával foglalkozó kutatók figyelmét elsősorban az egyekieknek az a csoportja (esetleg nagyobb része) kötötte le, amely *Kispereg* (ma Románia, Judetul Arad, *Peregul Mic*) paraszti közösséget alkototta, s a XIX. század elején felépítette az új települést.

Arra a tényre Szondy Imre is kitért, hogy 1787. október 18-án Szentiványi Sámuel lelkész vezetése alatt a lakosság (csupán) *nagyobb része* érkezett *Kispereg*re. Ezzel megfogalmazta azt is, hogy nem mindenki vállalkozott az új haza, az új otthon alapítására. Mi lett azoknak a sorsa, akik nem költöztek *Kispereg*re? A továbbiakban e kérdésre keressük a választ.

Induljunk ki abból, a Szondy Imre által közölt tényből, hogy a volt egyeki református közösség papjával, tanítójával együtt közel másfél évtizedet húzott ki az *Árkus*nak vagy *Lógernek* (Láger) nevezett új és ideiglenes otthonukban. Falu jellegét bizonyítja a magas lélekszáma mellett az

is, hogy mint szilárd település, adatait az első (II. József-féle) magyarországi népszámlálás alkalmával felvették. Eszerint *Árkuson* 75 lakóházban 505 fő lakik.⁷ Társadalmának összetételére jellemző, hogy a már említett papján és tanítóján kívül kilenc armalista nemes és 113 zsellér él a faluban. Ebben az adatban azonban valószínű, hogy a peregiek már nem szerepelnek. Ezt látszik bizonyítani a lélekszám csekély volta mellett az is, hogy az *árkusiak* mind gyakrabban anyakönyveztetik magukat a szomszédos református falu, Csege ekléziáján.⁸ Itt kell megjegyeznünk, mert állításum során bizonyító erővel rendelkezik, hogy a régi egykei anyakönyveket megőrizték, magukkal menekítették, majd az új otthonukban, *Kisperegen* használatba vették az áttelepült reformátusok.

Árkus faluszervezetére vonatkozó adataink sorában becses az a térkép, amely II. József korában készült; első katonai felvétel volt.⁹ Emellett több hivatalos összeírás is említi *Árkust*. Ezekben az összeírásokban *Árkust* több alkalommal Csegéhez kapcsolják, bár önállóan is szerepel.¹⁰ A számkivetettséggel szembe is jelentős gazdasági erőt képviselhetett a közösség, hisz egy 1785-ben kiadott vármegyei utasításban ez áll: „Csege 30 köből, Egyek (az új lakosok) 30 köből, *Árkus* 20 köből terményt, s településenként öt-öt köből abrakot tartozik begyűjteni a lakosságtól a *Büdön* (Szabolcs vármegye) kvártélyozó katonaság számára a községek előljárósága.”¹¹ Az idézett vármegyei utasításból, továbbá anyakönyvi adatokból kiderül az is, hogy az *árkusiak* faluszervezetben éltek. Sőt a peregi-törzs távozása után is megőrzik e szervezeti kereteket. Birájuk van, lelkeszt, tanítót tartanak.¹² Erre utal a lakosság összetétele is, hisz a már felsorolt zsellérek és armalista nemeseken kívül cigányok is meghúzódnak itt. Hol református, hol római katolikus cigányok anyakönyveztetik magukat.¹³

Kétségtelen, hogy azok kerültek kedvezőbb helyzetbe, akik egy tömbben települtek át az Arad vármegyei kamarai birtokra. Akik továbbra is *Árkuson* tengették életüket, kitétek magukat mind a természeti csapásoknak, mind a megélhetési gondoknak. 1790-ben is a Tiszától megduzzadt, s lokális jellegű gátakkal „nem védett *Árkus* folyás elpusztította a Lóger hely lakosságának megérdemelt minden hasznát.”¹⁴ Őhatatlanul megkezdődött a település pusztulása, s a lakosok arra kényszerültek, hogy a környező településekre húzódjanak. 1794-ben az egyik határperben megidézik a volt egykeiek közül azokat, akik pl. Tiszafüreden éltek. Ekkor tanúként meghallgatják Molnár István 55 éves (most Zombor Ádám taxása), Juhász Péter 56 éves (most Komjáthy László taxása), Szabó Ferenc 56 és Kerekes István 66 éves (most Sárközi Mihály taxásai), végül Nagy Márton 58 éves (most Sággy Mihály taxása) volt egykei lakosokat. Hárman pedig, Faragó Tamás, Szántó György és Geröcs János, Vay Miklós taxás jobbágyai.¹⁵

A legszorosabb kapcsolat a Vay birtokot képviselő Csege helységgel alakult ki. A már idézett összeírásokban is gyakran összevonják Csegével (Csege cum *Árkus*).¹⁶ Mind gyakrabban házasodnak a csegeiek össze az *árkusiakkal*. E házasság révén több *árkusi* család beköltözik Csegére, vagy az urasági Szilágy (Kardos család) tanyára, ahol elsősorban dohánycseresznye lesznek. A régi *árkusiak* emléket őrzik a *Geröcs*, a *Pucok* és a *Faragó* (Kovács) családok. Közülük a *Pucok* család telkesjobbágya volt a Vaynak. A betelepülésre utal a számtalan *Kovács* család közül az egyiknek „lógeresi) előneve is.¹⁷ Milyen társadalmi állapotú családok költöztek *Peregére* s melyek maradtak *Árkuson*? — tehetjük fel a kérdést. Eddigi adatainkból az derül ki, hogy a módosabb családok elköltöztek Arad vármegyébe, de a *Geröcsök* pl. armalista nemesek voltak, s ők Csegére húzódtak be.¹⁸

Árkus közel egy évtizedig halódott, az utolsó bejegyzéseket 1795-ben

teszik a csegei anyakönyvekben. Ekkorra szétszóródik a lakosság, helyben csupán az *Árkus-i* csárdás és családja maradt. Az elköltözés lehetőségének tudata azonban még sokáig élt Csegén is. 1830-ban egy jobbágy *Peregére* szökött, jelezvén ezzel azt, hogy egy emberöltő múlva is élt a szomszédos egyházközség pusztulásának és újraszülétségének tudata a csegei jobbágyokban is.¹⁹ Természetesen más a helyzet *Kisperegen*. A lakosság körében, éppen a református lelkesítő történetírói tevékenysége révén, ma is élő hagyomány az *ős-falu*, az *ősi* otthon, Egyek emlegetése, a menekülés, az újratelepülés minden gondja-baja, a lakosság megpróbáltatásai.²⁰

JEGYZETEK

1. Barcsa János: A tiszántúli református egyházkerület történelme. Debrecen, 1906. I. 148. l. Hársfalvi Péter: Hajdú-bihari Napló. 1982. Nyíri Sándor: A nagybirtok vallásügyi magartatása a 18. században, Bp., 1941. 43. l.
2. Zoltai Lajos: A hortobágyi apátságok. Századok, 1904. 537–544. l. A Vay örökösök 1787-es határleírásuk így ír az *Árkusról*.
3. *Árkusd* és *Árkusfalva* település említése Zoltai Lajos I. m. 539. l. Kettős helynévre lásd Papp József: Tiszacsege. Debrecen, 1967. 13. l.
4. Zoltai Lajos: Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén. Debreceni Képes Kalendárium, 1926. 105. l.
5. Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota. Pest, 1839. I. 232. l. és III. 219. l.
6. Szondy Géza: A kisperegi református egyház és Kispereg község története. Arad, 1912.
7. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp., 1960. Nyíri Sándor: i. m. ez áll: „1774. május 13-án 152 portió fizető kálvinista gazdákat feleségekkel, gyermekekkel mindössze kilencszázegyszáz – 901 – lelket Egyekről, az holott ember emlékezetén felül laknak... az... egri káptalan kihajtatott.”
8. Az első bejegyzések a tiszacsegei református anyakönyvekbe (továbbiakban CsAk.) 1779-ben és az azt követő években történt. Az első keresztelés: Bucsal István, Fejes János (1779), Szervácusz predikátor (1783), Szilágyi István (1784). Az első házassági anyakönyvezés 1784-ben volt; Kardos András és Kiss Mária köntök házasságát.
9. Ugyancsak szerepel a Vayak 1787-es birtokosztó térképén is *Árkus*. A térképet Papp József: i. m.-ben 60. oldalán közli.
10. Hajdú-Bihar megyei Levéltár (HBM.), Tiszacsege, közönséges tudósítások, V. 674/a/2. 1785. Ugyancsak itt szerepel az alábbi kimutatásban *Árkus*:

fizetnek	a bellica cassa Rf kr	domestica cassa számára Rf kr
Egyek	1248 30	416 10
Árkus	180 21	60 6,5
Csege	625 51	208 37,5

Név	Állapot	Ökör	Tehén	3dfü	Ló	Sertés
Kis Imre János	háztalan	—	1	—	—	—
Kis István	háztalan	4	4	3	—	1
Nagy Mihály	háztalan	4	6	4	4	3
Faragó Tamás	háztalan	—	2	—	—	1
Szabó Mihály	háztalan	—	2	—	2	—
Csorgó György	háztalan	—	—	—	2	—
Csorgó Ferenc	háztalan	—	—	—	—	—
Sütő János	háztalan	—	—	—	—	—
Szántó György	háztalan	—	—	—	—	—
Bokor János	háztalan	—	—	1	—	—
Konti János	háztalan	—	2	—	—	—
Pap György	háztalan	—	1	—	—	—

11. HBML. Tiszacsege, közönséges tudósítások, uo. 1785.
 12. A falu vezetői: Szabó Ferenc bíró (1789), Szentiványi Benjámintanító (1791), D. Fülöp Ferenc tanító (1791). CsAk.
 13. 1779-ben Farkas György cigány a *Lógerből* feleségül veszi Baos Évát. CsAk. 1781-ben Egyekes anyakönyvezik Bolha István és Csonka Judit gyermekét (Egyeki Rk. Anyakönyv.)
 14. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár (SzSzML). Pol. Act. Fasc. 3. No. 217. 1790.
 15. Heves Megyei Levéltár (HML), Nagyréposti iratok, N. 9. D. 2. F. 6. No. 41. 1794.
 16. HBML. Tiszacsege, közönséges tudósítások, uo.
 17. Árkusra nőülnek a következő csegei férfiak: Szilágyi Mihály (1777), Pap István (1778), B. Tóth István (1779), Gőnczi Mihály (1780), Anitz Mihály kondás (1784), Csókka Márton (1788), Hegyi József (1788), Naszrai János (1792), Simon István (1797). Csegeről nőültek a következő árkusi férfiak: Imre István (1777), Pucskó Péter (1780).
 18. 1788-ban Kis Mihály armalista lányát anyakönyvezik. CsAk. Az 1791-es Szabolcs vármegyei nemesi összeírásban még Árkus település is szerepelt. Földesura Vay Miklós volt, az armalista nemesek pedig a következők éltek ekkor a faluban: Geröcs János, Geröcs Sámuel, Geröcs András és ifjú Geröcs János. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Politia Acta, fasc. 7. No. 100. 1791. nemesi összeírás.
 19. HBML. Tiszacsege, conscriptio, V. 67/a. 12. 1830/31.
 20. 1974-ben az egyik peregi diák felkereste Egyeket, s ott megdöbbenve tapasztalta, hogy a reformátusok sorsáról mit sem tudnak. Méltatlankodását a községi tanáshoz címzett levelében le is írja.

1788-tól a következő felnőtt családfeleket jegyezték be a csegei anyakönyvekbe: Kiss István, Nagy István, Szabó Ferenc, Nagy Ferenc, Kiss Mihály, Milnár Pál, Pucskó János, Lakatos János, Szabó János, Nagy Mihály, Geröcs György, Szabó Mihály, Nagy András, Kiss János, Sütő János, Bokor Mihály, Geröcs András, Szentiványi Benjámintanító, D. Fülöp Ferenc, Nagy Mihály, Bokor János, Kiss György, Mészáros János, Kovács István, File Péter, Diószegi János.

FÖLDES LÁSZLÓ

E sorok írója régebben múzeumban dolgozott s így tapasztalásból tudja, hogy még az utóbbi húsz évben is nem egy falusi ház padlásán maradt meg egyszerű paraszti, pásztori nyereg, illetve annak fa váza. E nyergeknek igen nagy történeti múltja van és mögöttük messze országokba húzódozó összefüggések rejlenek. A neves régész professzor, *László Gyula* a két háború között végzett kutatásai során kimutatta, hogy a magyar fanyergek szerkezetük és készítési módjában, apró részletekig megegyeznek egyrészt a honfoglalás kori nyergekkel, másrészt a keleti: az európai és ázsiai sztyepp-zóna, a nomádok nyergével. László Gyula ásatásaihoz keresett támpontokat, s *Tóth István* néprajzos professzor felhívta a figyelmét, hogy él még egy idős nyerges *Tiszafüreden*. Tiszafüred ugyanis nagy központ volt, ahol még a múlt században sok-sok nyerges működött, s mint-hogy egy nyerges évi feszített munkával 300 nyergét tudott megcsinálni; évek során sok ezer nyereg került innen ki. Az osztrák—magyar hadseregen kívül nagy tételekben rendelt tőlük a porosz hadsereg is. De a hazai kereslet is nagy volt. Tiszafüredi néprajzi gyűjtésemből tudom, egyik nyerges eredetű családtól, amint a családi hagyomány megőrizte náluk — a Tisza szabályozása előtt, a Hortobágy lecsapolása előtt Füredről számszámra szállították a fanyergeket Debrecenbe — mégpedig végig vízi úton sárhajókkal. Debrecenben és Marosvásárhelyen is lerakattak volt. A múlt század első felében még nyeregkészítő hely volt *Kisbér* és *Igmánd* is; de nem olyan nagy arányokban, mint Tiszafüred. Nos Füreden, bár más rendszeren nem dolgozott, László Gyulának megmutatta az utolsó nyerges mester: Kuli Mihály a nyeregkészítés egész folyamatát. A régész professzor pár hétre odaköltözött és kezdetétől végig kitűnő rajzokon, fényképeken és írásban rögzítette — valóban az utolsó pillanatban — az ősi tárgy hagyományos készítését. Ő állapította meg azt is, hogy ez jellegzetesen keleti eredetű javaink közé tartozik, más szóval ő mutatta ki az eurázsiai kapcsolatát. Az európai népeknek más típusú nyergem van. Néhány éve a kolozsvári néprajzi múzeum nyereggyűjteményét tanulmányozva, ránézésre meg lehetett állapítani, hogy melyik a román nyereg, s melyek a magyarok. Ideje már, hogy rátérjünk, milyen is e nyereg? Váza négy darabból áll: két „nyeregszárny”-ból, amelyek ráfékszenek a ló hátára úgy, hogy köztük a ló gerince fölötti részen nyílás marad, ami a gerinc mozgását szabadon engedi. A két szárnyat elől és hátul egy-egy nagyjából V alakú „kápa” fogja össze. A „kápa” és a szárnyak összeerősítése nem szegél, hanem szíjkötéssel, fűzessel történt. A szíjkötést nyers, beáztatott szíjjal csinálták, s amikor az kiszáradt, oly erősen fogta össze a farészeket, hogy azok bárhol másutt könnyebben törtek el, mintsem az összeerősítésnek baja lett volna. Ugyanakkor mégis szükség esetén kicsit engedtet, nem volt oly merev, mint az összeszegzett nyereg. Nos ez a szíjjal összefűzés kifejezetten nomád, sztyepei technika jelent. Amikor egyik kollégám

— Diószegi Vilmos — Szibériából egy nyergert hozott haza a Néprajzi Múzeumnak, — ezen is szíjkötés volt, mégpedig ugyanannyi és ugyanúgy elhelyezkedő szíjöltés, mint a füredi XIX. századi nyergeken. Éppen ebben különbözik nyergünk az európai népek nyergétől. Nem kell azt gondolnunk, hogy a jelenkorig fennmaradt készítéstechnika valamiféle hagyományoszereteten alapult; a későbbi nyergesek azért követték a régi nyergékészítést, szinte minden mozzanatban, mert az a sztyepppei és nomád népeknél — ahol központi fontosságú volt e tárgy — magas fejlettséget ért el. László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című lenyűgözően érdekes könyvében így szól a fanyergeink szerkezetéről: „Ez a nyereg tökéletesen kiegyensúlyozott szerkezet, ugyanazok az alapelvek érvényesülnek benne, akár az emberi csontrendszerben, vagy a mérnöki tudás tetőfokát jelentő nagy feszítvolságú hidakban. A farbőr s a rajta ülő ember súlya befelé húzza a kápákat, a kápák szíjazása kifelé tartó erővel ellensúlyozza ezt a terhet, a kengyelbe nehezedeő test a két nyeregszárnyat oldalra igyekszik fordítani, a kápák meg befelé erőltetik ezeket. Valóságos erőhálozat egyensúlyozódik ki ebben az egyszerűnek látszó eszközben. Sok évszázad tapasztalata és próbálkozása előzte meg ennek a szerkezetnek kialakulását, de mikor egyszer kialakult, nem változott egy évezreden át úgyszólván semmit sem.”

Kiemelten kell még szólnunk a fanyergék *díszítéséről*. A két kápa, különösen a kápafejek, a szárnyak olykor, a kengyelcsíj számára szolgáló nyílások kerülete rendszerint szép faragással díszített. E díszítőelemek szintén legalább a középkorba visszanyúló hagyományt képviselnek. Ritkán előfordulnak csont borítású nyerges is, a XVI—XVIII. századból több ilyenrel rendelkezik a budapesti Néprajzi Múzeum, valamint a Nemzeti Múzeum is.

Mindamellett napjainkban már minden fanyereg jeles műtárgynak számít, ezért kár lenne, ha hagynánk elkallódní a még meglevőket; juttassuk múzeumba őket.

Hutaüvegek kiállítása Kecskeméten

A kecskeméti *Katona József Múzeumban* január 29-én, nagy érdeklődés mellett nyílt meg a *Huta üvegek Zemplénből* című időszaki kiállítás. A kiállítást *dr. Janó Akos*, a Magyar Nemzeti Múzeum—Rákóczi Múzeum (Sárospatak) igazgatója nyitotta meg. A kiállításra került anyag zöme a sárospataki Rákóczi Múzeum tulajdona volt. A kiállítás nemcsak népművészeti vonatkozásban volt értékes, hanem ipartörténetileg is. A végeredményében kézműves tevékenység révén előállított üvegfeleségek technológiája, valamint nagy területekre való hatása, eljutása, tehát felhasználása és ennek révén életmódformáló ereje is kifejezésre jutott.

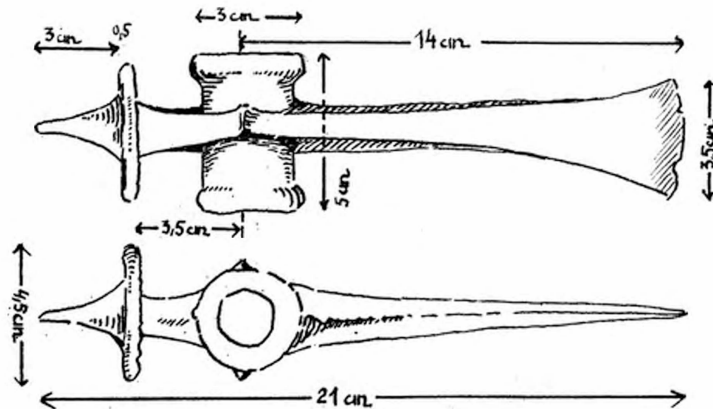
BRONZKORI FEJESCSÁKÁNY AJAKRÓL

FLASCH DEZSŐ

A rajzon bemutatott bronz fejescsákány egy ajaki tanulótlól került hozzám. A tanuló érdeklődésemre elmondta, hogy egy traktoros barátjától kapta ajándékba. (Vallomása szerint még egy példány volna barátjánál.) A fejescsákányt szántás közben vetette ki a föld. A traktorost levélbelileg megkerestem további adatokért, de — sajnos — nem válaszolt.

A fejescsákány — bronzcsákány méretei: 21 cm hosszú; a nyélhüvely 5 cm, szélessége 3 cm a peremgyűrűnél, egyébként 2,5 cm. A nyélhüvely üregének 2 cm az átmérője. Az öntési varratok jól láthatók rajta. A nyélhüvely alsó peremgyűrűjét is átütve 0,5 cm átmérőjű lyuk látható. Ez a nyélbe való erősítést, illetve a rögzítést szolgálta. A további méretdatokat a rajzon jelzem.

A Déri Múzeum 1936. 1938. és 1939—40. évi kiadású évkönyvei tudósítanak hasonló fejescsákányokról. Az 1936. évben 1 db Penészlekről származó példányról olvashatunk. Meghatározása: bronzkor III. (66—67. o.). A következő bronz fejescsákány-leletek is Penészlekről valók (2 db). Ezek 1,5 m földmélységből kerültek elő (1938. évi kötet, 56. o.). Az 1939—40-es évkönyvben ismertetett 10 db példányt viszont már Kispaládon találták a téglavetőben, 40 cm-es mélységben. Ún. raktárellet a bronzkor „ifjabbik feléből” (103. o.).

Az itt rajzban bemutatott és ismertetett fejes bronzcsákány formai megoldása és kivitelezése alapján egyértelműen a Kispaládon és Penészleken találtakhoz hasonló. A felsorolt helységek mindhároma az ismert kelet-magyarországi bronzkori területre esik. Feltűnően közös sajátosság, hogy a hegy- és vízrajzi térképen a síkság és emelkedés találkozásánál vannak a lelőhelyek, illetve az említett helységek.

Emléklap a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vándorgyűlésére. Szilágyi Imre metszete.

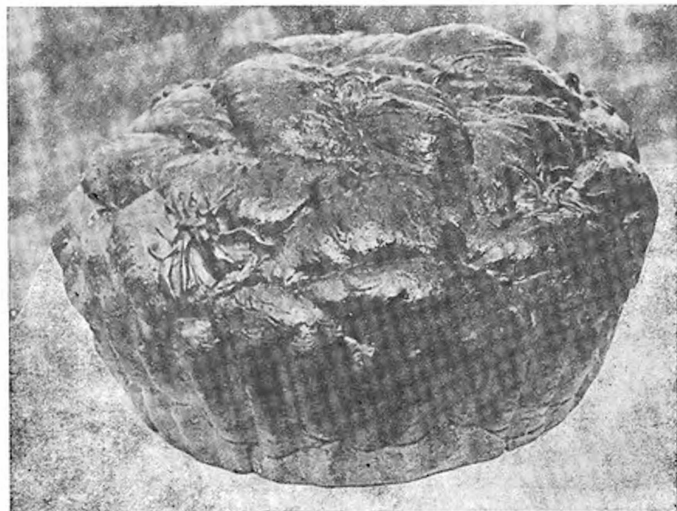
HÚSVÉT HAJDÚDOROGON

MEZŐSI JÓZSEF

Az ország északkeleti részén, Budapesttől 260 km-re, a Nagyalföld peremén — folyóktól, hegyektől távol — fekszik a hajdúvárosok egyik legkevésbé ismert, de talán a legbonyolultabb, néprajzilag legszínesebb múlttal rendelkező települése, *Hajdúdorog*.

Múltja, történelme a többi hajdúvárossal nagyrészt azonos. Népszokásait, hagyományait tekintve azonban lényegesen eltér azoktól. E népszokások, hagyományok különbözőségének magyarázatát a Bocskai által letelepített hajdúk etnikai összetételében, sokrétűségében kell keresni.

Mit tudunk róluk? Kik voltak a mai hajdúk ősei? A Bocskai által letelepített hajdúk egyik alkotó eleme a foglalkozás nélkül maradt marhahajtókból került ki. A XV. században még virágzó marhakereskedelem a törökök előrenyomulásával csökkent, majd megszűnt. Ezzel fölöslegessé

1. kép. A pászka.

2. kép. Az utcákat pászkavivő emberek népesítik be.

3. kép. Egy-egy család ősidők óta megszokott helyére telepszik le pászka kosarával.

4. kép. A templomtornyó ablakából nézve érdekes, szép látvány a sorokba rendeződött teli-pászkaosarak sokasága, és a körülötte nyüzsgő tömeg.

váltak az addig foglalkoztatott marhahajtók tömegei, akik mellesleg fegyvert is viseltek. Ezek után nem volt más választásuk, mint alkalmi katonáskodást vállaltak.

Másik részüket a földjüktől megfosztott, földönfutóvá vált parasztok, szegénylegények alkották.

Végül — és jelen esetben ez lényeges — a törökök elől ide menekült délszlávok (hajdukok), akik már eleve fegyverforgató katonákként érkeztek hazánk földjére.

Letelepítésükig e sokrétű, kóborló szabad csapatok igen sok kellemetlenséget okoztak az ország szinte minden rétegének. Bocskai érdeme, hogy jó érzékkel megszervezte e „népség” letelepítését, ezzel lehetőségeket biztosítva az emberibb életmód kialakítására.

A letelepített hajdúk vallásukat tekintve túlnyomórészt református magyarok voltak. Kisebbségük, a törökök elől ide menekülő, Bocskainál menedéket kereső és találó délszlávok a görögkeleti egyházhoz tartoztak. A hajdúság etnikai összetételét a kutatás már megnyugtató módon tisztázta. Ezek szerint a Dorogra települő, többségében délszláv, ortodox hajdúság itt található leginkább valamelyes délszláv népességet a korábbi, úgynevezett Brankovics-féle telepítésből.

Keleti vallásukat és népszokásaikat a hajdú kiváltságok jóvoltából letelepítésük után is megtarthatták, és meg is tartották. Ez végsősoron fennmaradásukat jelentette. Nem szóródtak szét, megmaradtak egy közösségben.

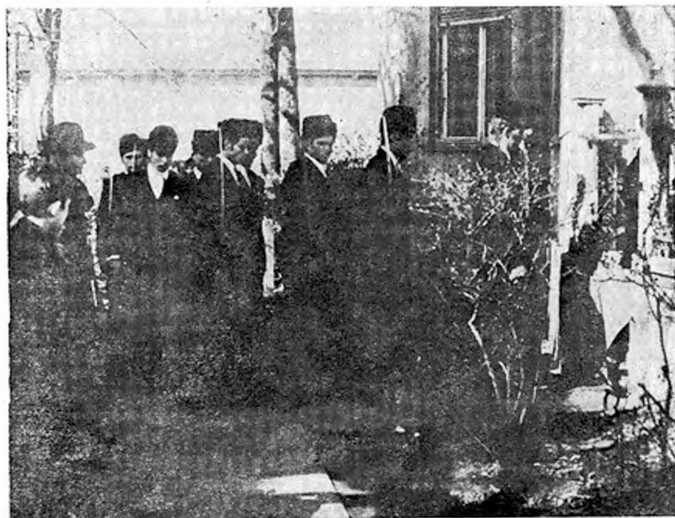
Azt hiszem, az egy közösségben maradással magyarázható, hogy a túlnyomóan református hajdúvárosok között egyetlen, többségében görögkeleti, majd görög-katolikus település jött létre, Hajdúdorog. A többi hajdú-

városban nincsenek, vagy csak elenyészően, csupán kisebbségben találhatóak keleti vallású népcsoportok, így alakulhattak ki a többi, hajdúváros-tól eltérő — csak Hajdúdorogra jellemző — hagyományok, népszokások is, csak hogy néhányat említsek, a legérdekesebbekből. A karácsonyi kóringyálások: Betlehemmel, csillaggal „ablak alatt”. Rendkívül érdekes volt a karácsonyi kecskejáték. (A kóringyálásokról Ujváry Zoltán írt részletes tanulmányt a debreceni Déri Múzeum évkönyvében 1965, valamint a Varia folkloristica című kötetben Debrecen 1975).

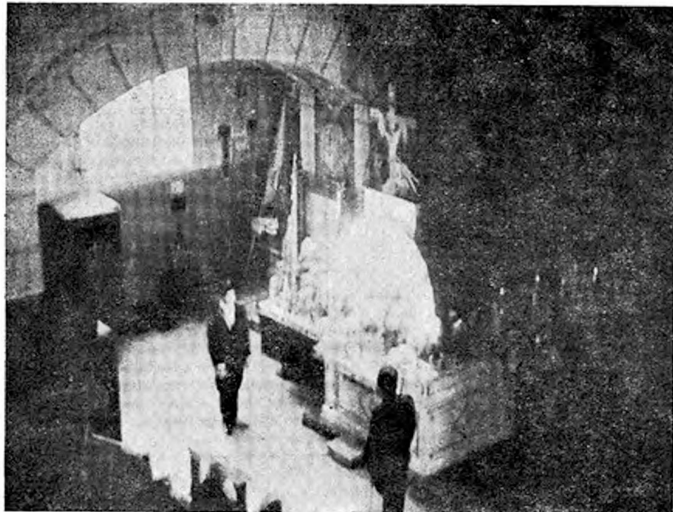
Színes, zajos volt az óév búcsúztatása, óév elhajtása. Szent György-nap előestéjén cicurkát (zöld fűzfagallyat) dugtak az ereszebe, hogy az öldöklő angyal ne tudjon berepülni a házba. (Az a hiedelem járta, ha egy szál gally kiesik, abban az évben a család egy tagja meghal.) Egyik legszínesebb máig élő hagyomány a húsvét megünneplése. A húsvét ünneplése valószínű a pogányság Tavasz Ünnepeinek keresztény változata, továbbélése. A kereszténység kialakulása után Krisztus halálát, mitikus feltámasztását, az „Élet újjászületését” ünneplik húsvétkor.

Hajdúdorogon a húsvét ma is az egyik legnagyobb ünnep és a vele kapcsolatos hagyományok legjobban megmaradtak. A húsvéti vallási szertartás időközben kibővült, ötvöződött, a dorogi hajdúk által kialakított szokással a koporsót őrző „Krisztus katonákkal.” Erre a későbbiekben még visszatérek.

A húsvétra történő készülődés, farsang vasárnap utáni napon elkezdődött. Ezen a hétfőn vette kezdetét a húsvét előtti „Nagyböjt.” Mivel a

5. kép. Kivont karddal sorfalat álló Krisztus-katonák.

6. kép. A koporsó melletti díszörség.

dorogi emberek nagyon vallásosak voltak, a „Nagyböjtot” maradéktalanul betartották. Ez körülbelül az 1910-es évekig (az I. Világháborúig) abból állt többek között, hogy a böjt időtartama alatt semmiféle zsíros ételt, húsféléseget nem fogyasztottak. Így a farsang utáni hétfő délelőttjén főzés előtt az összes edényt kisúrolta a háziasszony, és e naptól kezdve húsvéti zsír helyett csak napraforgóolajat használtak étkezéshez, főzéshez. (A többi hajdúvárosok lakói el is nevezték a dorogiakat „olajosoknak”.) E szigorúság alól csak a csecsemők, a gyermekágyas asszonyok (6 hétig) és a nagyon betegek voltak kivételek.

A húsvétra történő készülődés húsvét előtti héten, a „Nagyhéten” éri el tetőfokát. Ezen a héten minden háznál nagytakarítás van. Kívül-belül kimeszelik a házat, rendbeteszik az udvart és az utca kapu előtti részét.

A nagyhét második felében csütörtöktől szombatig végzik el a kalács-féleségek és a pászka sütését. A pászka szó héber eredetű, de tartalma más, mint a „zsidó pászkáké”, pászkaünnep. A pászka ez esetben egy nagy kerek kalács (25–40 cm átmérőjű), az ünnepség legfontosabb tartozéka. (1. kép) A pászka készítését mindig a legtapasztaltabb asszony, vagy felnőtt lány végzi a családban. A pászkát úgy készítik, hogy a család nagyságának megfelelően egy, a kuglófsütőhöz hasonló, kerek bádogtepsi közepére — amelynek egész belső felülete zsírral van átkenne — helyeznek a már elkészített kalácsrésztől egy lepényt. Ezt Krisztus testének nevezik. Második lépésként készítenek egy négyágú tésztafonatot — rendszerint két személy — amellyel körülfogják a lepényt. Ez a töviskoszorút, tö-

viskoronát jelképezi. A következő mozzanatban ismét két négyágú fonatot készítenek, melyet az eddig tepsibe rakott tésztán keresztben helyeznek el. Ez a kereszt jelképe. Majd egy kétágú téztafonattal fogják körül az egészet, tulajdonképpen beszélik. Ezt egyesek perecnek nevezik, mások úgy mondják, hogy ez „a teljessételet”.

Végül utolsó mozzanatként 5 rózsát helyeznek el szimmetrikusan. Egyet közepén, négyet szélén. Ez Krisztus 5 sebének jelképe. A rózsát úgy készítik, hogy egy lepénytésztát elnyújtanak 5–8 mm vastagságúra, amelyből öt téglalap alakú darabkát vágnak ki (7–8 és 13–14 cm). A kivágott tézta darabkának az egyik hosszanti oldalát rojtszerűen bevagdossák, majd összegöngyölik és elhelyezik az előbb említett helyeken. A felülmaradt bevagdossított tézta szirmokat egyenletesen elrendezik. A kisütés után e „rózsák” valóban virágra emlékeztetnek. Egy bizonyos idő, keltetés után az egészet átkenik nyers tojással.

Most már csak a sütés van hátra.¹ Az elkészített pászkát a többi kalácsféleséggel együtt kemencében sütik meg.²

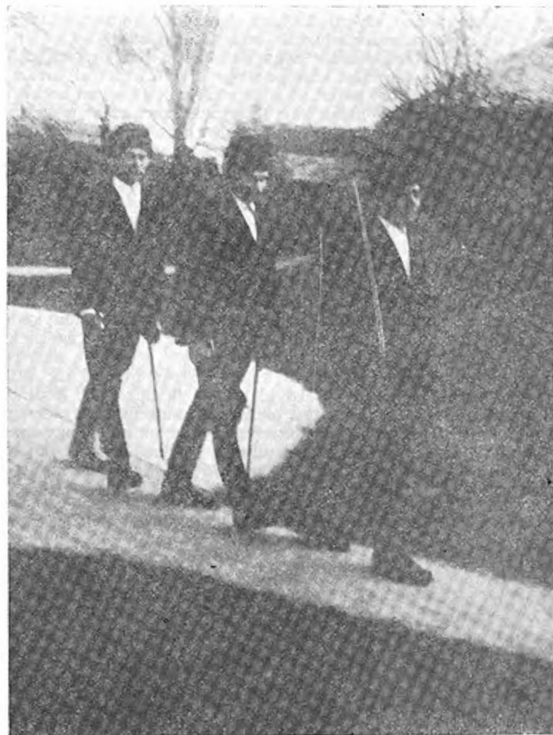
Húsvét reggelén a ház asszonya, esetleg felnőtt lányok csak ez alkalommal használt kosárba (pászka kosár, vagy pászkaskosár) rakják a szentelésre előkészített ételt: főtt sonkát, kolbászt, szalonnát, vaját, töltött bárányt, tojást stb. A tojásból 11 darabot helyeznek kosárba, a tizenegy tanítvány részére. A tizenkettedik tanítvány, Júdás részére nem szenteltek tojást.

Ha ez megtörtént, helyezik el legfelülre a pászkát, és ezt letakarják egy — ugyancsak kizárólag erre a célra használt — kivarrt díszes terítővel (pászka terítővel). Mindezt kiegészítik még egy üveg borral, a bort szintén csak ez alkalommal használt üvegbe, esetleg valamilyen címke nélküli üvegbe töltik. A bor Krisztus vérenek a jelképe. Ezután a kosarat tartalmával együtt a család két tagja elviszi a templom kertjébe megszenteltetni. A borral megtöltött üveget általában a férfiak viszik. A család többi tagja is elkíséri a pászkavivőket és részt vesz a szertartáson. Otthon rendszerint csak a család egy, vagy két idősebb tagja, illetve a betegek és egészen kisgyerekek maradnak.

Ezen a reggelen a község minden utcáját pászkaátvivő, és az őket kísérő emberek népesítik be (2. kép). A templomkertbe érkezők hosszú sorokba rendeződnek, a teli kosarakat maguk elé rakva. Érdekes, hogy ember emlékezet óta ki-ki a megszokott helyére telepszik le kosarával (3. kép). Egy órán belül több ezer „pászka kosár” és négy-ötezer ember gyűlt össze, még az elmúlt években is a templom körül megtartandó szertartásra. Szép látványt nyújt ez a színes forgatag, különösen a templom toronyablakából nézve (4–5. kép).

Eközben a templomban már folyik a szertartás, melyen a korábban említett egyenruhás hajdúlegények fegyelmezett kis csapata is végzi látványos, szertartásos ceremóniáját (6. kép).

A keleti vallási szertartás és hajdúhagyomány szoros kapcsolata, ötvöződése e ceremóniákban nyilvánul meg legjobban. Itt a hajdú, mint harcias, fegyverforgató ember jelenik meg. Mikor alakult ki ez a szokás? Nem tudni pontosan. Feltehetően a hajdúk letelepítése utáni, viszonylag békés korszakkal lehet kapcsolatban. Mint már említettem, e hajdúlegényeket „Krisztus-katonának” nevezik. Elnevezésük történetét is homály fedi. A legidősebb emberek sem emlékeznek más elnevezésre. „Krisztus-katona” régen az a „hajadon” legény lehetett, aki még nem volt sorkatonára. Ma már ezt nem veszik olyan szigorúan. Öltözetük fekete ruha, fehér ing nyakkendő nélkül, csizma, Bocskay-sapkát utánozó betűrt fekete kucsma, és fegyverzetük kard. A sapkán elől zöld ágat viselnek, úgyszintén a kabát

7. kép. A diszorséget váltás után pihenő helyére vezeti a káplár.

felső zsebében is. Ezt később fehér zsebkendőre cserélik a különféle szertartásnak megfelelően.

E kis csapat szervezését húsvét előtt 1–2 hónappal kezdik meg. Csendkatonáknak is nevezik őket. Működésükről elsőnek, főleg nyelvi szempontok figyelembevételével Dankó Imre írt. Szervezetük teljesen független az egyháztól, de ceremóniájuk mégis összhangban van az egyházi szertartással.³ Létszámuk 15–25 fő. A szervezést mindig az előző évi „káplár” (felvezető és egyben a csapat parancsnoka) vagy az utóda kezdi meg, rendszerint egy olyan személlyel, aki korábban maga is „Krisztus-katona” volt. Ez a személy később az alaki formaságok betanításában is közreműködik, segíti azt. Az új legények felvételéről, az előző évben már szereplő tagok

döntenek. Ha megvan a kívánt létszám, kezdődik a mozzanatok begyakorlása. (Tulajdonképpen alaki foglalkozás, őrsváltás.)

A kis egység első ténykedése nagypénteken a Krisztus temetési körmenetben kezdődik. A temetési körmenetben kivont karddal kettős sorban kísérik a plastyenyicát vivő papot. A plastyenyica egy olyan terítő, amelyre Krisztus halott testének mása van festve. A szertartást végző pap háttára terítve viszi a körmenet élén. A körmenet befejeztével a terítőt Krisztus jelképes sírjára helyezik. Ezután kezdődik a koporsó melletti diszörtség (7. kép), mely este 8 órakor fejeződik be. Szombaton reggel folytatják a koporsó őrzését, ami éjjelkor a feltámadási szertartással ér véget.⁴ A koporsónál felállított diszörspár váltására 15—20 percenként kerül sor (8. kép). A felvezetés, váltás és elvonulás szép, méltóságteljes, de katonás mozdulatokkal történik. Vasárnap reggel a pázskaszentelési ceremónián még együtt szerepel e kis csapat, felváltva 2—2 legény kíséri a szertartást végző papot (9. kép). Minden mozzanatot kivont karddal hajtanak végre. A különféle mozdulatok begyakorlása oly tökéletes, hogy — akár a diszörsváltásnál, akár a csoport együtt szereplésekor — minden ténykedést vezényző nélkül, egy adott jelle pontosan, szinte hibátlanul végeznek.

A szertartás befejeztével a hajdúlegények kis csoportja zárt rendben elvonul pihenőhelyére és feloszlak a következő év húsvétjáig⁵ (10. kép). A töneg pedig ki-ki a maga kosarával igyekszik haza (11. kép). Az otthonlevők már elkészítették a terített asztalt. A pázskával hazatérve kezdődik a család ünnepi reggelije. Hajdúdorogon hagyomány, hogy az elszármazott családtagok — ha csak szerét tehetik — hazautaznak húsvétra, és a család együtt fogyasztja el ünnepi reggelijét és igyekszik együtt tölteni kellemesen a húsvéti ünnepeket.

JEGYZETEK

1. Néhány évtizeddel ezelőtt még szokás volt, hogy a Virágvasárnap megszentelt barkából egy kis ágat a sütsére előkészített pázská tésztajába dugtak. (Adatközöm ennek okát nem tudták megmagyarázni.)
2. A második világháború után a hajdúdorogi lakóházak nagyrésztben elbontották a boglyakemencét. Az új sátorietős házakban nem készült kemence. A felzárkózás utáni években (50-es évek) a kenyeret már üzletből, pékségből vásárolták az emberek. A kalácsféleségek, de különösen a pázská készítését és sütését nem bízták a pékségekre, továbbra is a háziasszony feladata maradt. A kemencék megépítésével probléma lett a kalácsféleségek kisuítése. Ekkor kezd elterjedni Dorogon pillónálló építményt a nyárikonyha, amelyben ismét felépítik a boglya- vagy téglakemencét. Előfordult az is, hogy szabadon álló téglakemencét építettek.
3. Vö.: Dankó Imre: Csendkatona. Magyar Nyelvőr 1958. 49. — Hogy mennyire így volt, bizonyítja az alábbi eset. A harmincas években az akkori kanonok afféle lábatlankodóknak tartotta a „Krisztus katonákat”, meg akarta szüntetni ténykedésüket. Ez a községben élő hívőkől egyöntetű tiltakozást váltott ki. Válaszképpen kiállításba helyezték, hogy ha a kanonok nem engedélyezi a „Krisztus katonák” szereplését, a pázskát nem fogják a görögkatolikus templomban szenteltetni. A kanonok visszavonta a tilalmat.
4. Régen a koporsó őrzése folyamatos volt péntek délutántól a szombat éjjeli feltámadási szertartásig. Feltámadáskor és a pázskaszentelési ceremónián, előbb a templomhajójában, majd kívül kettős sorfalat álltak és a szertartás különféle mozzanataiban két legény kivont karddal kíséri a szertartást végző papot.
5. Előfordult, sőt régebben gyakori eset volt, hogy egy-egy fiatalon elhalt legény vagy lány temetésére is megszerveződött e kis csapat. Diszörtséget álltak a halott koporsójánál, majd a temetőig a halottas kocsit után felváltva váltón vitték a koporsót. (Ez igen nagy teljesítmény volt, különösen esős időben, mert néha 2—3 km utat is megtettek sáros utakon a temetőig.) A temetőben ismét diszörtséget álltak és fegyvertükkel tisztelegtek. Végül négy legény kötélben eresztette le, helyezte el az elhunyt koporsóját a sírgödörben. Az ilyen gesztus nagy megtiszteltetés volt az elhunyt hozzátartozója részére. Még annyit:

ha leány volt a halott, egy egyenruhás legény — ha volt ilyen, a lány udvarlója vagy vőlegénye — a koporsó előtt kivont kardja hegyére helyezett díszes koronát vitt. A temetőben a lány koporsójára helyezték el a koronát és így hantolták be a sírgödört.

Adatközlők:

Mezősi Ferenéné, Murvai Antalné, Orosz Györgyné, Vattamány Imre kanonok, P. Nagy Miklós.

1. Szabó István: A hajdúk 1314-ben. Századok, 1950. 178—198.
2. Baloh István: Adatok a hajdúság XVI. századi népi összetételéhez. Etn. LIII (1942) 37—41.
3. Dr. Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. 1971.

Élénk képzőművészeti élet Békés megyében

A Szarvason élő Ruzicskay György festőművész újabb alkotásaiból nyílt január 20-án Gyulán, az Erkel Ferenc Múzeumban reprezentatív kiállítás. A Békés megyei, rendkívül élénk, sokoldalú képzőművészeti élet jól jellemző kiállítást igen sok látogató tekintette meg. A kiállítást Nagy János, a Békés megyei Tanács elnökhelyettese nyitotta meg.

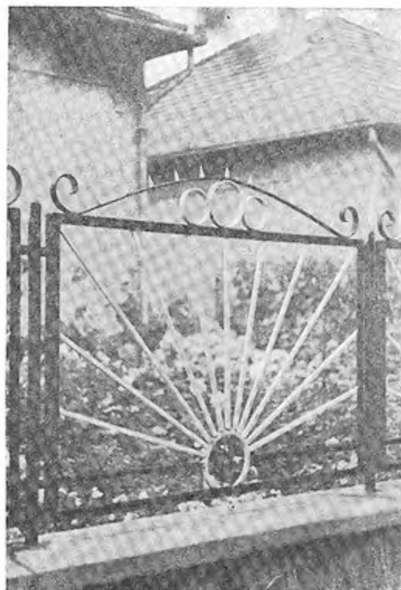
Előközületek a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Vándorgyűlésére

Május 25—27 között Debrecenben tartja meg a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1978. évi vándorgyűlését. A vándorgyűlést a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága rendezi meg, a vándorgyűléseken hagyományos előadásokat a Déri Múzeum előadótermében tartják, a tervben megyei körűt is szerepel. A vándorgyűlés tagjai ellátogatnak vidéki műemlékeinkhez, múzeumba, ahol a múzeumi szervezet munkatársai fogják ismertetni területük régészeti, műemléki, illetőleg művészettörténeti érdekeségeit.

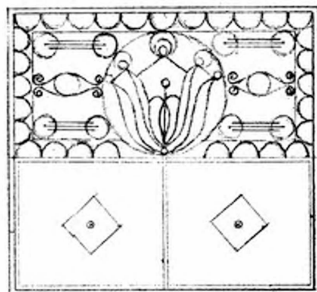
A MA DÍSZÍTŐMŰVÉSZETE

BOSNYÁK SÁNDOR

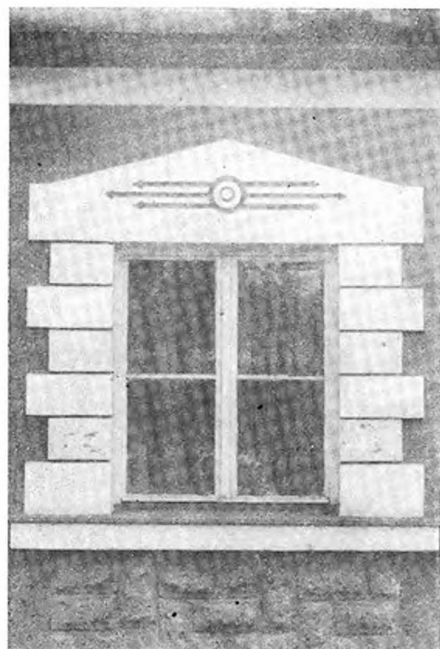
A múlt emlékeinek gyűjtése mellett néprajzosaink többször találnak olyan folklór-elemeket, amelyek azt mutatják, hogy a hagyományozódás mellett ma is születnek a nép száján versek, mondák, dalok, s a népi építéset díszítőelemei közt is, a felhasználható anyagoknak megfelelően átalakulva tovább élnek a hagyományos motívumok. A mezőtúri betonjárdákat az alföldi szötteken is látható hat, vagy nyolcágú csillagok díszítik, s a járda olyan, mintha kiterített szötteken járnánk. A hiedelmek

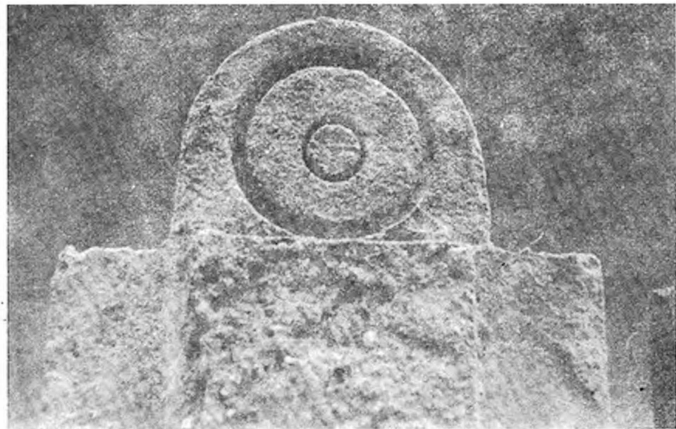
Vaskerítés. (Dömös)

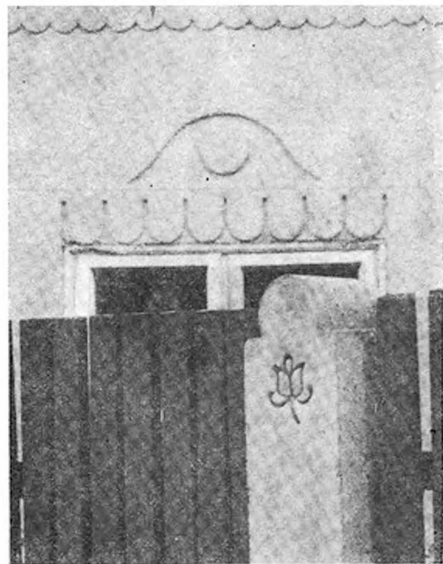
Vaskerítés. (Méra)

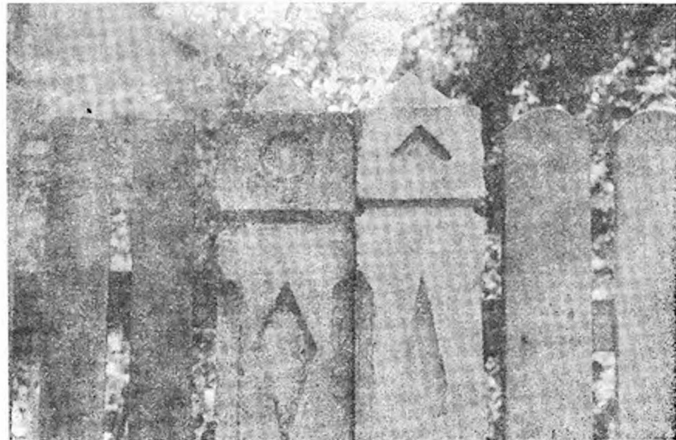
Ré-piktogram vakolatdísz. (Balmazújváros)

Ré-piktogram kerítésoszlop. (Hajdúsámsón)

Kerítésoszlop. (Hajdúsámsón)

Kerítésoszlopok. (Balmazújváros)

továbbélését mutatja, hogy több háznál a bejárat előtt szerencsét hozó lópatkót nyomtak a lágy betonba.¹

A hajdúsági falvakban a betontól készült kerítés-oszlopok a fából készült formák díszeit utánozzák. A balmazújvárosi vasútállomásról a faluba vezető úton több háznál a kerítésoszlopok felső részén kör alakú díszítés van, s a körben tükörszerű fényes műanyaglemez csillog. A kerek tükör a Nap jelképe, a táltosok botjain, öltözékén is éppúgy a Napot jelképezte, mint parasztjaink meséjében.² A napsugaras oromzatú házakon is előfordult, a szolnoki Május 1. u. 42. sz. házon a sugárzó Nap közepén ma is látható. A betonoszlopokon nyolcszirmú rózsák³, tizenkét⁴ vagy tizenhat sugarú⁵ Napok, csúcsával felfelé álló, termékenységet jelképező négyzetek⁶ láthatók. A leggyakoribb díszítő elem a kör, s a körben többször egy kisebb kör is van. A jel ebben a formájában ötezer éves, az egyiptomiaknál is előfordult, a Napistennek, Ré-nek volt a piktogramja.⁷ A régebbi épületek vakolatdíszsein is látható az ablakok feletti felületen, s pásztoraink faragásain is többször előfordul.⁸

A közelmúltban épült vaskerítések leggyakoribb, s országszerte elterjedt díszítőeleme a tizenegy vagy tizenkét sugaras Nap. A szegedi, balmazújvárosi⁹, s az ország más területein levő napsugaras oromdíszítésű házakhoz, s kapukhoz hasonlóan a sugarak alulról indulnak. A napsugaras díszítés mellett virágdíszes és geometrikus formák pl. svasztikák is több helyen láthatók. A virágdíszes kerítések közül a legszebbek, s legösszetettebbek a kalotaszegiek, ahol a nőiséget jelképező tulipán köré rendezik a többi díszítőelemet.

A vaskerítések motívumai, a kerítésoszlopok, s a járdák mintái a hagyományozódás törvényeit követik: az előképeit s a párhuzamait is a legtöbbnek ismerjük. A népi díszítőművészet ma is él, újabb és újabb formák születnek, s a születő megtagadva is őrzi a régit. A ma díszítőmű-

vészetében is a Nap a leggyakoribb motívum, s abban a formában, ahogy a mai oszlopokon újjászületve megjelenik, ötezer éves, s ugyanakkor jellegzetesen mai. A népi díszítőművészet ma is, tegnap is, s holnap is: az örökvérvényű és a korszerű szintézise.

JEGYZETEK

1. Pl.: Mezőtúr, Petőfi Sándor u. 56. sz. ház előtt.
2. Mészáros Gyula: A magyar kerek tűkör. Néprajzi Értesítő 1914. 1—21 l., 1915. 33—51. l. Szűcs Sándor: A régi Sárrett világa. Bp. é. n. 33. l., Berze Nagy János: Nap és tűkör. Ethnographia. 1915. 342—343. l.
3. Hajdúsámsón. Árpád u. 16.
4. Pl.: Debrecen. Vasutas u. 18.
5. Pl.: Hajdúsámsón, Kossuth Lajos u. 70.
6. Pl.: Balmazújváros, Szabadság sor 3.
7. A kerítésoszlopokon a kör alakú dísz országsszerte megtalálható, Budapesten is előfordul, pl.: XIII., Béke út 79. A Ré-jel a hajdúsági falvakban gyakori, pl. Balmazújváros, Ady Endre u. 8., Hajdúsámsón, Árpád u. 61. Kákósy László—Varga Edith: Egy évezred a Nilus völgyében. Bp. 1970. 94. l.
8. Pl. Balmazújváros, Veres Péter u. 2., Budapest IV., Tavasz u. 39., IV., Berda József u. 8., Kecskemét, Egressy u. 8. A Békéscsabai Múzeum állandó kiállítása. Békéscsaba. 1970. 6. kép.
9. Pl. Kadarecs u. 10. (1974)

A veszprémi Bakonyi Múzeum érdekes kiállítása

Január 15-én nyílt meg a veszprémi Bakonyi Múzeumban a grazi (Ausztria) „Odysseus in domino” művészklub kiállítása. A kiállítás anyaga sokféle útkeresésről, stílusbizonytalanságról adott tanúbizonyságot.

A balmazújvárosi Művelődési Központ kiállításai

A balmazújvárosi Veres Péter Művelődési Központ sok kiállítást mutat be. A bemutatott kiállítások java része képzőművészeti jellegű. Ilyen volt a január 22-én megnyílt Józsa János és Réti Zoltán együttes kiállítása is.

Kiállítás a munkásélet, munkáskörnyezet művészi ábrázolásáról

A Déri Múzeum Hámán Kató utcai kiállítóhelyiségében február 3-án Fodor Péter, a megyei pártbizottság munkatársa érdekes, kezdeményezés számba menő képzőművészeti kiállítást nyitott meg. Az *Sz. Kürti Katalin* rendezte kiállítás *Munkásélet, munkáskörnyezet debreceni festők művein (1900—1945)* címet viselte. A színes összeállítás szépen mutatta a művészek szociális indíttatását, a témaválasztás felelősségteljeségét és egyúttal rámutatott a művészet lehetőségeire, feladataira is.

A HAJDÚDOROGI GÖRÖG KATOLIKUS TEMPLOM IKONOSZTÁZIONJA

SZ. KÜRTI KATALIN

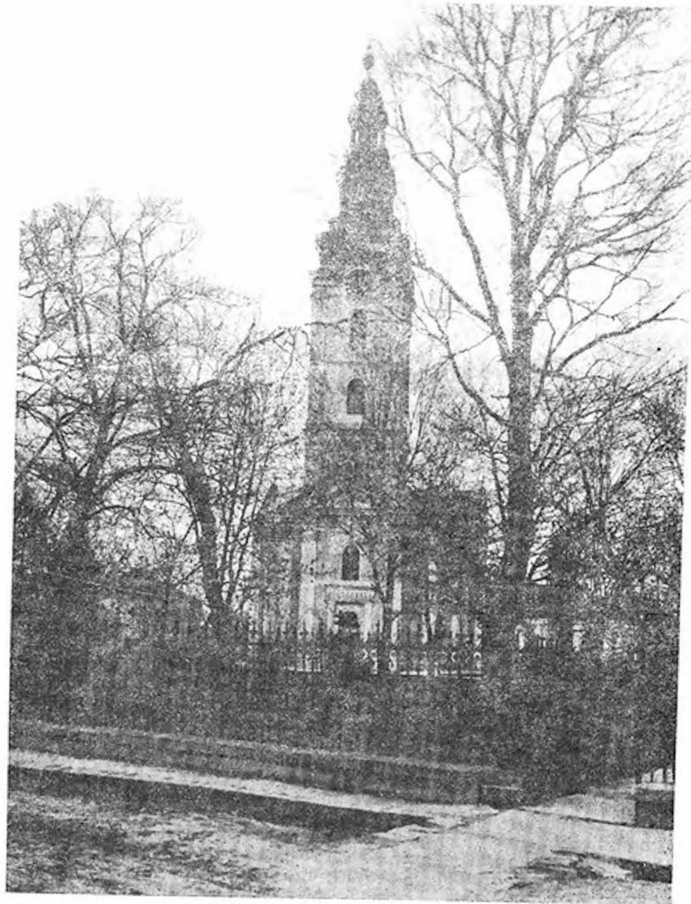
Hajdúdorog görög katolikus temploma 1912 óta püspöki székesegyház. A templom legjelentősebb művészeti értékei kizárólag XVIII—XIX. századiak. Az újabb festmények és berendezési tárgyak a régi enteriőr egységességét rontják. Az egyházközség 1977-ben jódhálogén lámpákat szereltetett fel, ezek reflektorfényében előtűnik a gyönyörű ikonosztázion. Tervezőjét, mestereit nem ismerjük, csak következtetni tudunk a templom építésének és gondozásának körülményeiből arra a körre, csoportra, amelyből kikerülhettek a készítőik.

A települést már a tatárjárás előtt lakták.¹ A XVI. század végére majdnem elnéptelenedett helységet Bocskai István népesítette ismét be hajdúki letelepítésével. 1632-re már mezőváros, oppidum lett. A XVIII. század első évtizedeiben megkétszereződött a lakosság Erdélyből és az északi keleti megyékből bevándorolt, ortodox népelemekkel.²

Nem tudjuk, milyen méretű volt a helység régi orthodox temploma, de a levéltári adatokból következtethetünk annak 1750—1770 közötti átépítésére, bővítésére. 1750 körül téglafestő üzemet rendeztek be, amely nemcsak a templomhoz, hanem korábbi kerítésének javításához is gyártott téglát.³ Az építők Munkácsról jöttek, erről tanúskodik egy 1772-es elszámolás.⁴ Az építkezés *Bacsinszky András* parochussága alatt történt, aki később, mint munkácsi püspök is szívén viselte egykori temploma sorsát.⁵ 1770 körül nagy összegeket költöttek a szentély szépítésére, a kegytartók aranyozására, de az ikonosztázionról jelenleg még nem került elő levéltári anyag.

Az ikonosztázion négy alapképen Szt. Miklós, Mária a gyermekkel, Krisztus és a névadó jelenet: „Mária bemutatása a templomban” látható. Az északi és déli kapun Szt. Mihály és Gábriel, a királyi kapun négy áldozati jelenet: Izsák, Melchisabek, Noé áldozata illetve feláldozása és Káin—Ábel harca tűnik fel. Jakób lajtorjája és az égő csipkebokor példázatát jeleníti meg a két kapu fölötti szingazdag, áttört keretben látható festmény. Az I. emeleten 6—6 részlet Mária és Krisztus életéből, a II. emeleten és a III-on a szentek, vértanúk és egyházatyák egészalakos képe tűnik fel. A királyi kapu felett, egy háromkarélysos kikapozott keretben az utolsó vacsora, majd a trónoló és feltámadó Krisztus ábrázolása látható. Az ikonosztázion 54 festményét gazdag rokokó aranyozott keret tagolja és egyben összefogja. A ciráda nem vonja el a művekről a figyelmet, inkább mint az aranyfoglaló az ékköveket, kiragyogtatja. Különösen díszes a III. emelet és a Kálvária közötti széles girland, amelyen leveles, indás, bogrós ornamens gazdag folyondárát látni.

A püspöki trónus és a szószék felett hasonló színvonalú olajfestmények láthatók, mint az ikonosztázionon. A szószék hátsó részén levő mű témája a „Magvető”, a szék fölötti a „Jó pásztor”. A „Jó pásztor” reprezentatív barokk festmény. A biblikus témát olyan elegánsan és világiasan

A hajdúdorogi görög katolikus templom

*Hajdú-Dorogi templom. Lőréses falakkal körülvett templomerőd.
Háttérben a városháza árkdós, emeletes épülete. Vasárnapi Újság VI.
(1859.) 3. 29.*

jeleníti meg az ismeretlen művész, hogy ha nem lenne rajta a farkast elűző Krisztus-alak, Diana vadászatának, vagy egy XVIII. századi vadász-jelenetnek vélnénk e képet. A főalak nyújtott testtartása, a természeti háttér finom színhatása, az egész jelenet levegőssége jó mestert sejtet.

A szentélyben, a két ablak alatt és a sekrestyébe vezető ajtó felett al secco technikával készült műveket látunk. A három ovális alakú secco formai megoldásában és alakjai megjelenítésében hasonlít az ikonosztázion bizonyos darabjaihoz. Mestere, mesterei azonosak lehetnek a képfal készítőivel, illetve azonos körből kerülhettek ki. Az „Ígéret földje” jelenet embernagyságú szőlőfűrtőt cipelő férfiakat ábrázol pálmafákkal ékesített kánaáni tájban. Az „Ércikgyó” mozgalmas jelenet harcosokkal, sátor előtt ámuló tömeggel, tanácskozó vénekkel és a keresztre tekergőző kígyóval. A nyújtott alakok, a szenvedélyes gesztusok a késő barokk formavilágát idézik. Sajnálatos, hogy erősen megkoptak e festmények, a valaha élénk színekből csak tompa szürkét, kéket és kevés vöröset látni. Az ablaknál levő állandó hőingadozás miatt szinte elkerülhetetlen pusztulásuk, hacsak nem történik gyors konzerválás, restaurálás.

Mikor és kik készíthették a dorogi görög katolikus templom nemes díszzeit? Mivel nincs írásos adat és szignó, csak analógiás úton közelíthetjük meg a kérdést. Erre azonban — országos kitekintés híján — jelenleg nem vállalkozhatunk.

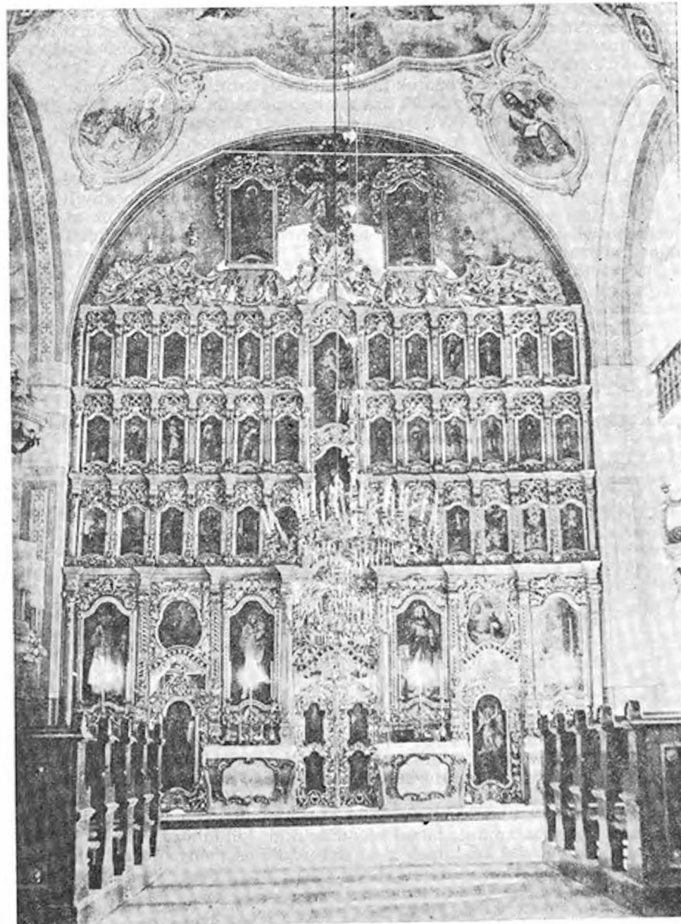
A secco és az ikonosztázion képeinek jórésze késő barokk jelleget mutat. Az alakok szinte extatikus megjelenítése, a heves mozdulatok révén kifejezésre juttatott szenvedélyesség, a finom színhasználat, a téri megol-

Bacsinzky András g. kat. püspök (1731—1809).
Vasárnapi Ujság VI. (1859.) 3. 25.

dás mind ezt támasztja alá. Kétségtelenül történhetett csere, vagy XIX. század eleji pótlás, ezt bizonyítja a négy alapkép higgadt, már a klaszicizmusra utaló megoldása.

Tudjuk, hogy Bacsinzky András, mint munkácsi püspök, feladatának érezte a püspökség ellátását önálló ikonfestőkkel. Felfedezte és taníttatta Mankovics Mihályt,⁶ aki bécsi tanulmányai után egyházmegyei festő lett. De ismerte Miklóssy Józsefet⁷ is, aki bécsi tanulmányai során állandó kapcsolatban állt Dorog nagy szülöttével, Görög Demeter földrajztudóssal, a császári ház nevelőjével. Mivel a képek színvonala iskolázott mesterre utal, nem járhatunk messze az igazságtól, ha valamelyik munkácsi egyházmegyei festőt jelöljük meg készítőként. Az ő révükön kerülhetett ilyen színvonalú festményanyag a görögkatolikus templomokba. Érdekes ötvözet jött létre: az ortodox liturgia által megszabott keretben és témavilágban nyugati stílusú festésmód érvényesült. Lyka Károly szerint⁸ „a megsza-

A hajdúdorogi g. kat. templom ikonosztazionja

bott, konzervatív ritus megköveteli az élettelen, dermedt formákat, amelyeket megszentelt a hagyomány, amelyeken az egyház nem engedett egyéni változást". Ennek köszönhető, hogy még a XIX. század első évtizedeiben is barokk jellegű ikonosztázionok születtek országszerte, s így meg lehetőséget nyújt a konkrét adatok híján meghatározni a művek korát.

Feltételezem, hogy a XIX. század közepe táján egészítették ki (vagy fejlesztették be?) a dorogi ikonosztáziont. A négy alapképet és az igen statikus „Krisztus király” festményt talán a helyi piktor, *Szűts János*,⁹ talán az új egyházmegyei festő, *Révész György*¹⁰ készítette.

A dorogi ikonosztázion nemes arányaival, a részek és az egész tökéletes egységével, finom szinkultúrjával, a jelenetekben megnyilvánuló életteliséggel vonja magára a figyelmet. Ugyanez mondható az al secco technikával készített szentélybeli képekre és a püspöki trón feletti gyönyörű képe.

E rövid összefoglaló útján szeretném felhívni a figyelmet a dorogi görög katolikus templomra és érdekes, művelődéstörténetileg is jelentős ikonosztázionjára.

JEGYZETEK

1. Részletes irodalom: Hajdúdorog története (Debrecen, 1971). Szerk. *Komoróczy György*.
2. L. *Módy György* tanulmányát és *Dávid Zoltán* cikkét az i. m. 35–39. és 43–47. l.
3. L. *Komoróczy György* tanulmányát az i. m. 240–242. l.
4. L. uo. 240. l.
5. Bacsinzsky tevékenységét *Komoróczy* méltatja uo., valamint *Timkó Imre*: Keleti kereszténység—Keleti egyházak c. könyvében. Bacsinzsky volt a magyar nyelvű liturgia egyik kiemelkedő harcosa.
6. *Mankovics Mihály* (1785—1853) később be is házasodott Bacsinzsky családjába. Működését *Beszkid Miklós* ismerteti a „Művészet” 1914. 422—27. l.
7. Idézet *Lyka Károly*: Magyar művészet 1800—1850 c. könyve 137. l.
8. *Szűts* tevékenységét *Sz. Kürti Katalin* ism. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Ev-könyve IV. Debrecen, 1977. 171—184.
9. *Révész György* (1825—1875) szignáltak művei a sekrestyében vannak.

Előkészületek a 60. évforduló megünneplésére

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok, elsősorban a Déri Múzeum sokoldalúan készül a 60. évforduló különböző mozzanatainak megünneplésére. A Megyei Levéltárral közösen dokumentációs emlékkiállítás készültünk és azt a Hámán Kató utcai kiállítóhelyiségünkben mutatjuk be. Mind a Déri Múzeum, mind a többi múzeum szaktanácssal és esetenként kiállítási anyaggal is segíti a 60. évfordulóra emlékeztető kiállítások rendezését. A nagy, központi ünnepra a Déri Múzeum dísztermében kerül sor, a múzeumi szervezettel munkatársai előadásokkal, különböző közös munkákban való részvétellel készülnek a 60. évforduló eseménysorozatának méltó megünneplésére.

IGAZ TÖRTÉNETEK HERNÁDNÉMETIBŐL

CSORBA CSABA

A népmesék, mondák és népdalok mellett méltatlanul háttérbe szorultak a falusi folklór egyéb alkotásai, elsősorban az ún. igaz történetek. Pedig éppen ez utóbbiak tükrözik legelevenebben a falu hétköznapjait, az élet apró rezdüléseit.

Míg a mese, a mesélés kihalófélben van, addig az ún. igaz történeteket ma is páratlan bőségben ontja a falu. Munkába jövet-menet, dologidőben cigarettaszünetkor, esténként és ünnepnapokon egyaránt mindig akad a falusi társaságokban legalább egy-két olyan ember, aki a közelmúltban történt szomorú vagy vidám esetek elbeszélésével szórakoztatja a többi.

Gyermekkoromban sok-sok nyarat töltöttem rokonaimnál, Hernádnémetiben, később már inkább csak disznótor idején jutottam el a számomra oly kedves faluba. A tor fénypontja mindig az este volt, mikor a család és a rokonság körbeült az asztal, nekilátott az inycsiklandozóan párolgó húslevesnek, folytatva főtthússal, sülttel, amit pároltkáposzta kóritzott, s aztán hozták az asszonyok a zsírban seregő ropogósra sült hurkát, kolbászt. A helyi bor mellé került némi tokaji is, egyre emelkedettebbé vált a hangulat. Lassan mindenki eltelt a sok jóféle étellel, s elkövetkezett a történetek mesélésének ideje. Sorra kerültek az elmúlt év érdekes esetei, majd a bor fellazította az emlékezet ereszékeit, s következtek a régi történetek, egyik a másik után. Éjfél felé kezdett a társaság csendesedni, szedelőzködni, mikor már mindenki egy évre előre kinevette magát a jóízű történeteken.

Az elmúlt évben — 1977 nyarán — találtam azonban csak módot arra, hogy magnetofonnal próbáljam megörökíteni azt, ami megmaradt az öregek emlékezetében. A következőkben egy délutáni beszélgetés néhány részletének lejegyzését közlöm. Aki ezeket elbeszélte, Bárdos László nem érte meg 1978-at, elvitte a két kaszás esztendő, újév napján szízek kísérték utolsó útjára, a németi temetőbe.

A történetek általában Németben megesezt vidám esetekről szólnak, többnyire megemlítve a szereplők nevét is:

A jó ebéd

Kupai János nagyon szerette a bort. Ősszel kiment a szőlőhegyre, segíteni az egyik barátjának. Ahogy ottan fednek, megeheztek. Hát várták az ebédet. Az öregnek is a felesége vitt ebédet. Mikor megérkezik a felesége, leteszi az étet, elköszön.

— Hej, kedves feleségem, de jót hoztál, milyen jót fogok ebédelni, mondja Kupai a többieknek. Míg készülődött, a szőlősgazda jó piros cseresznyepaprikát tett a levesbe, körös-körül bekente a tál belsejét, s figyelte, mi lesz.

Eszik az öreg Kupai, eszik. Hej, de jó asszony az én feleségem — mondogatja —, hej, hogy az isten áldja meg. De eközben folyton izzadt, már folyt a víz a nyakán, fülén. Egyszer aztán felkiált: — Hej, az anyád jó-istenit, ha én hazamegyek, az összes lúdnak elvágom a nyakát! Úgy meg-paprikázta — nézzétek, aszongya —, nem bírom megenni.

A „halott” visszaköszön

Zivataros estén egy ember — még megvoltak az uradalmak — olyan ember volt, aki mindig szeretett szerzejt, ilyen balkörmő ember volt. És kiment takarmányt szerezni az uradalmi földre. De útközben annyira elkapta egy nagy zápor, hogy nem volt mit tennie, be kellett térni a temetőkerthbe. Ott pedig sírt ástak temetkezéshez. A temetőőr pedig, hogy az esőtől meg ne ázzon, beült a sírgödörbe. Szokása az élőknek, hogy mikor sír közelébe mennek, akkor köszönnek. Ahogy a koma jött a nagy há-takarmánnyal, belelépett a sírgödörbe, beesett. Ijedtében nagyot köszönt: jóestét. Lentről visszafogadták: aggyisten. A szélső házakból mentek ki a nagy ordításra. Úgy húzták ki félhóttan, mert nem lehetett neki bebeszél-ni, hogy nem a halott szólt vissza. Hiába szólt a másik, hogy én vagyok az, ne ijedj meg, nem a halott szólt.

Egerek a skatulyában

46-ban raktáros voltam a szövetkezetnél. Három zsákosom volt, fiúk, mind nőtlen ember. De az a három mindig marta, mindig húzta egymást. Vagy azért, mikor megy nálok kérébe, a hűgát megkérni vagy mással. Egyszer egy Tóth Kálmán nevűnek mondom, kimész kocsiat rendelni, mert búzaszállítás volt. De előzőleg ők morzsoltak, én meg unalmamban — ren-geteg ér volt a csöves kukorica alatt — egy gyufásdobozt ilyen kis csu-pasz egerekkel teleterakam, és betettem a nagykabátja zsebjebe. Megyen a tötésen nagy sebbel-lobbal. Vissza is jött vagy egy óra múlva. Odaáll a morzsológéphez, előlki a másikat: eredj onnan. De igen rossz hangulata volt. Hát később beszélt el, mikor nagyon unszolták — a két kolléga: hogy bement az állomásfőnöki irodába s mondja, hogy kell két tehervagon zúának a Duna-partra. — Mondja meg a raktárosnak, hogy csak akkor kap, ha nekem ad félmázsá búzát a tyúkjaimnak. Akkor előveszi az állo-másfőnök a cigarettatárcáját, kínálja, hogy gyújtson rá. Ó, mint udvarias fiatalember, kapkod a zsebjehez, kapja a gyufásdobozt, az ujjával meg-löki. Három vagy négy csupasz eger egyenesen az asztalra! Vigye innen, a szűzmáriáját neki! — kiáltja az állomásfőnök. Van itt belőle anyyi, majd megesz bennünket, még maga is ezt hoz ide!

A karácsonyfa

Karácsony előtt történt, hogy az egyik gazda kinézett magának egy formás kis fenyőfát a temetőben, s elhatározta, megvárja az estét, kivágja és hazahozza. Egy másiknak ugyanez járt az eszében, s ezt megelőzve előbb ért oda a temetőbe. Már nekifogott volna a vágásnak, mikor léptek hal-lott. Kapta magát, elosont s elrejtőzött egy sírkő mögött. Az akkor érkezett koma meg fogja a fejszét, nekicsapja a fának, mire megszólal emez siri hangon: — Vágjál nekem is! Több sem kellett a másiknak, eldobta a fej-

szét, ordítva szaladt esze nélkül haza. Ez meg fogta a fát a fejszével együtt, s elballagott jókat nevetve haza.

Bárdos László felesége született *Lövei Margit* történetei közül is kö-vetkezzen egy:

A cigányok és a halál

Ezt egy koma sorolta: Ment hazafelé egy este. Meghalt egy cigány, ki-vel őrizték a halottat egy házban a cigányok. Ott beszélgettek a cigányok, hogy így a halott meg úgy a halott. Mondogatták egyre, hogy félnek a ha-lottól. Na, a komák meg arra mentek, hallották, hogy azok félnek a ha-lottól. A barátjával együtt voltak, aratás volt. Kasza volt a vállukon. Ha-zamentek, egy fehér lepedőt borítottak magukra és akkor a kaszával el-mentek oszt megálltak ottan oszt elkezdtek hadonászni. Egyszer egy cigány kinéz, s azt mondja hogy: halljátok, itt a halál! Akkor a cigányok ott-hagyták a halottat, ordítva mentek onnét el, szaladtak hazafelé, annyira megijedtek. De majdnem verekedés lett belőle, mert megtudták az igazat és agyon akarták a komákat verni.

A mai fiatalokkal kapcsolatos az a történet, amit Bárdos László fia, Zoltán beszélt el:

A tibolddaróci bál

Ment három srác Tibolddaróca bálba. Kiderült, hogy nincsen bál; jó bor volt viszont Tibolddarócon, meg van egy jó borpince (én is voltam már ott). Jól be voltak szíva, mikor mentek ki az állomásra. Fölültek a vonatra egymás mellé. Elaludtak. Az egyik srác leszállt Németiben, ahogy felébredt. A másik srác leszállt Szerencsen, azt felültették a monoki busz-ra. Kikötött Monokon, azt se tudta, hol van. Másnap este jött haza. A har-madik meg ment tovább. Egyszer a kalauz felkölti: Fiatalember, Görög-szállás! Leszáll a srác, de hogy jöjjön haza, tűnődik. Jön haza reggel. Nézi az ablakban a kis Baranyi, ott áll, ott ingeteg. Gyere Jancsikám, szálljál fel. Jöttek haza. Utána állandóan ez volt a szöveg érte, itten a faluba. Mondták Nagy Lacinak: Lacikám, Görög-szállás, kiszállás!

A tárgyak arca — műzeológiai érdekű fotózás

Kovács Tamás fotóművész alkotásaiból nyílt kiállítás a Néprajzi Mú-zeumban január 20-án. A kiállítást *Kodolányi János* főigazgatóhelyettes nyitotta meg. A kiállításon bemutatásra került fotók a mindennapi életből jól ismert tárgyakat ábrázoltak. A fotók nemcsak érdekes, hanem szok-ványos beállításai miatt, hanem azért is rendkívül érdekesek voltak, mert a hétköznapióságuk miatt közömbös, senki által különösebben észre nem vett tárgyak, a bennünket körülvevő tárgyi világ darabjaira felhívták a figyelmet. Olyan oldalait mutatta be, amelyek eddig nem is gondoltunk. A figyelemfelkeltés olyan vonatkozásban is eredményes volt, hogy a tár-gyak hétköznapiágán túlmutató esztétikumát és sok-sok kapcsolatot a kul-túra egésze, illetve más területei felé is felvillantotta.

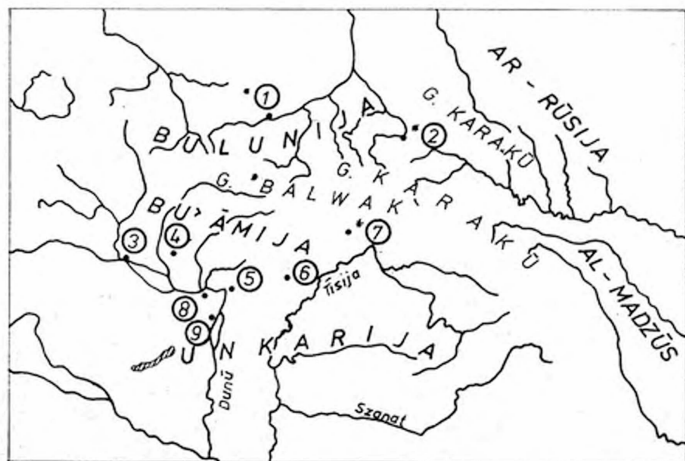
TADEUSZ LEWICKI PROFESSZOR
KÖSZÖNTÉSE

FÖLDES LÁSZLÓ

Szeretettel köszöntjük 70. életének betöltése alkalmából a neves krakkói orientalista professzort, akinek munkássága jelentős mértékben érinti a magyarság történeti etnográfiaját.

A magyar - lengyel határvidék

/ XII. századi arab szerzők szerint /

/ Etnografia Polska, VI. 69/
XII. sz.

Észak - Magyarország és D - Lengyelország a „Roger Könyve” adatai szerint.

Azonosította és mai térképre felvitte Tadeusz LEWICKI.

BULŪNIJA	=	POLONIA, Lengyelország
AR-RŪSIJA	=	Terra Ruthenorum, Rusz
UNKARIJA	=	HUNGARIA
AL-MADZŪS	=	E-Moldva
KARAKŪ H.	=	Kárpátok / „Krakkó hegyei” /
*BALWĀK H.	=	„Fehér-Vág”, a folyó alapján

*1.	*Iqrāqū	=	Krakkó
2.	*Ramislī	=	Przemysł
3.	Būzāna	=	Pozsony
4.	Nītram	=	Nyitra
5.	Bāsū	=	Vác
6.	*Aqra	=	Eger
7.	*Hunqbar	=	Ungvár
8.	*Istrikūna	=	Strigonium, Esztergom
9.	Budwāra	=	Buda - vára

Tadeusz Lewicki 1906-ban született Lwowban, értelmiségi családból. Szülővárosa egyetemén tanult, majd bent is maradt a tanszéken, mint asszisztens. 1932-34 közt Franciaországban tanult tovább olyan szakemberektől, mint L. Massignon, W. Marçais stb. 1934.: első útja É-Afrikába (algériai Szaharába). 1948.: a krakkói Jagelló Egyetem orientalisztikai katedrájának vezetője. 1970-től a Lengyel Tudományos Akadémia Orientalista Társaságának elnöke, a Folia Orientalia alapítója, szerkesztőbizottságának elnöke. Az Encyclopédie de l'Islam (Párizs, London, Leiden) szerkesztőbizottságának tagja — és 370-nél több tudományos publikáció szerzője.

ÉRDEKESSÉGEK DEBRECEN VÁROS REFORMKORI TANÁCSÜLÉSI IRATAIBAN

VARGA GÁBOR

1. Az 1834. évi debreceni földrengés

Debrecen város reformkori protokollumainak tanulmányozása mind a történettudomány hivatásos művelői, mind a múlt iránt érdeklődők számára tartogat meglepetéseket. Számomra igazi meglepetés erejével hatott az 1834-es debreceni földrengés híre, hiszen hazánk és ezen belül az Alföld nem tartozik a rengés-gyakori helyek közé.

Az 1834. október 15-i jegyzőkönyv az eseményt így örökítette meg: „A mai napon reggeli 8 órára, 2. és 3. fertály között történt igen erős és sok károkat okozó földrengés következtében utcabeli Senátor Urak tegyék meg a szükséges rendelkezéseket, hogy felvigyázásaik alá eső utcákban, mind a magános, mind a közönséges házakban és egyéb épületekben a mai földrengés miatt esett károk minél előbb összeírassanak és megszüntessenek; hogy ezekfelől készülendő készüldő jegyzék a Nagyméltóságú Helytartó Tanácshoz, a felsőbb parancsolat következtében felküldődhessen.”¹

A földrengés erősségét bizonyítja a Város Kaptányi Hivatal 1834. október 18-i kárjelentése: „A Városi Kaptányi Hivatal beadja tudósítását azon károkról, melyek a közelebbi folyó hónap 15-ik napján történt földrengés által a Tóth ház épületjén okozhattak, mely szerént a dél felől levő épület keményének fél kalapja ledült, s a szomszéd felül való részen mintegy félquadrát ölnyi zindelyes tetőt betört; a csapszék felül való cserempék ház héjájának pedig az utzára volt egyik ablaka leszakadt, ezenkívül 24 ablak táblák kitörttek, mely hiányosságokat szükséges minnél előbb megjavítani.”²

További károkról is olvashatunk a régi írásokban. Simonffy Dániel senátor jelenti a Magisztrátusnak, hogy a Nemes Város Levéltárának szóbjája a „nagy földrengés miatt annyira összevhasadozván és megromolván, hogy abban többé a levelek, melyek a város legfőbb kincsei, sem tűzről, sem pedig az épületnek leszakadásától tovább bátorságosan nem tartathatnak.”³

A Kegyesrendi Iskolák helybeli igazgatója, Kardhordó Ambrus ugyan-csak iskolájuk épületeinek súlyos megrongálódásáról tesz jelentést, kérvén a város segítségét. A károk kijavításához a Magisztrátus a segítséget megadta.

2. Törekvések a tűzvészek megakadályozására

Más természeti csapások és egyéb veszedelmek ellen a város nagy igyekezettel kísérlette megszervezni a védelmet. Így a tűzesetek elkerülésére folyamatosan, de különösen a szeles tavaszi időszakokban szigorú intézkedéseket tettek: „Jelen lévén a tavaszi száraz, szeles és ennélfogva félelmetes napok — utcabeli senátor uraknak kiadódik, hogy az éjszakai és a nappali elegendő vigyázás, a vizes hordóknak és szekereknek jó és

Sokirányú kutatásának leginkább az a része érdekel bennünket, amelyen a kora-középkori arab szerzőknek kelet-európai ismereteit tárja fel. A magyarság társadalom- és művelődéstörténete régtől fogva érdeklő. Már 1937-ben a „Rocznik Orientalistyczny” hasábjain érdekes tanulmányt közöl a XII. századi Magyarországról és a magyar muzulmánokról Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati nyomán. Azóta egész sor olyan publikációja van, amelyekben a magyarság szerepel, ha a kiadvány általánosabb címe folytán ez nem is tűnik ki (Pl.: Lengyelország és a szomszédos országok „Roger Könyve” a XII. századi al-Idrisi alapján). Lényegűzően érdekes az a tanulmánya, amelyben al-Idrisi XII. századi, pontosabban 1154-ben kelt térképén mutatja be É-Magyarország, D-Lengyelország, Ruténia, É-Moldva területét. (Ethnografia Polska VI. k.)

Most egyetemi katedrójától megváltva nyugalomba vonult. Akik ismerik, tudják, hogy ez nem jelent megváltást a tudomány művelésétől. Biztos, hogy energikus, rokonszenves egyénisége mind tudományszervezésben, mind egyéni kutatásokban mindnyájunk hasznára sok új eredményt fog hozni.

Maghy Zoltán 75 éves

Bensőséges ünnepségsorozat keretében emlékezett meg Hajdúböszörmény *Maghy Zoltán* festőművész 75. születésnapjáról. A szülőváros ragaszkodása, tisztelete *Maghy Zoltán* irányában sokféleképpen kifejezésre jutott, mintahogy *Maghy Zoltán* ragaszkodása, tisztelete szülővárosa, Hajdúböszörmény iránt is. *Maghy Zoltán* mindig szülővárosában dolgozott, váltalta a vidéki művész nehéz, olykor-olykor egyáltalán nem méltányolt életét, munkáját. Pályájának első szakasza ma már művészettörténeti stúdium és jelentős mértékben magyarázza a Hajdúböszörményben kialakult képzőművészeti életet, törekvéseket. Magyarázza a *Nemzetközi Művésztelepet* is, aminek alapító tagja volt és ami elképzelhetetlen nélkül ma is. Az ünnepségek kiemelkedő alkalma volt a hetvenöt éves művész gyűjteményes kiállításának megnyitása január 29-én a hajdúböszörményi Művelődési Központban. A kiállítást *Patakölgyi Rudolf* tanácselnök nyitotta meg.

kész állapotba tartása eránt tegyék meg a szükséges jelentést." (1833. április 6.)⁴

A tűz megakadályozása érdekében ősidők óta tilos volt a debreceni utcákon és az udvarokon a dohányzás. 1830 április végén az itt állomásozó Württemberg-huszárok megszegték a tilalmat. A renitens huszárok ügyében azonnal intézkedik a város vezető testülete: „Az után és udvarokon való dohányzás minden ezen város kebelén tartózkodóknak itt régen fennálló statutum által meg van tiltva; ezen statutumnak s a tűz ellen való rendelkezéseknek által küldése mellett kérettesen meg a Méltóságos Obester Úr, hogy az efféle visszaéléseket a Nemes Katonáság között megakadályozni méltóztasson.”⁵

A tűzek megelőzése érdekében tiltották a házak teteteinek szőlővenyigével való befedését is: „A házak tetetjéről a venyigét le kell szedni, s azzal senki se merje a házak tetetjét berakni. A múlt esztendőknben az utzabeli esküdt urak által le is hányattak, mégis találhatunk olyan személyeket, akik a tilalommal nem gondolnak.” (1828. jan. 29.)⁶

Arról is tudunk, hogy a polgárok közérdekű bejelentéseikkel is segítették a város vezetőit a bekövetkező tűzárkok elhárításában: Ilyen adatot olvashatunk az 1832. március 20-i jegyzőkönyvből: „Jelentővén, hogy az Orvos Doktor özvegye sok rossz személyeket fogadott magához, kik pipával éjtszaka vigyázatlanul forgolódnak, méltán lehet félni veszedelemtől.”⁷

A régi városatyák a tűztől legalább annyira féltették a Nagy Erdőt, mint a várost; hiszen a fa alföldi viszonylatban rendkívül nagy kincsnek számított. Az erdei tűzek megakadályozására tett intézkedésekből csak kettőt idézzünk 1827-ből és 1833-ból.⁸

„Dobszóval házanként hirdettessék meg, hogy a Nagy Erdőbe senki tűzet rakni ne merészljen, sőt a rendelés adódon tudtára a Nagytiszteletű Professzorátusnak is, hogy azt a tanuló ifjúság közt is hirdettesse meg.”

„Közelegvén a tavaszi szeles napok a Nemes Városnak Erdeiben megtörténhet károknak ideje korán leendő eltávolítására a Nép Szó Szólló és Erdő Mester Uraknak meghagyódik, hogy a Nemes Város Erdeire minél előbb rendeljék ki a tűzörzőket.”

A keletkezett tűzek eloltásában mindig jeleskedtek a debreceni diákok. Erdemeik elismerését így örökölte meg az 1825. március 25-i jegyzőkönyv: „Az idevaló Helvét Hitvallást tartó kollégiumban tanuló deákok a közelebb történt szerencsétlen tűz alkalmatosságával a tűz oltásában magokat serényen és szorgalmasan viselték a magok öltöző ruhájok romlásával is. Senátor Rakovszky Dániel adja tudtokra hogy a Magisterratus különös figyelembe vévén a tűz mellett tett fáradozásokat, annak némiképpen leendő megjutalmazásául 100 Wforintot rendelt.”⁹

Az anyagi elismerés komolyságának és a város bőkezűségének érzékeltetésére elmondhatjuk, hogy a város borszállító hat ökrének és szekerének összértéke 1250 Wforint volt.

3. A közbiztonság és a „jó erkölcsök” védelmére tett intézkedések

A reformkori jegyzőkönyvek nagyszámú bejegyzése mutatja Debrecen városának ezirányú törekvéseit. A tölvsááók megakadályozása érdekében 1828-ban elrendelték: „Estvéli 9 óra után lámpás nélkül senki ne merészkedjen járni. Kapitány uraimék tartsák szemmel az ilyen gyanú alá eső

embereket. Stráza hajdúk járják fel a tanyákat, passzus nélküli gyanús csavargókat kísérjék be. Katonák a temetőknben gyakran forduljanak meg és kísérjék be a Város Házához a gyanúsakat.”¹⁰

A közbiztonságot a város hatalmas határában is meg kívánták szilárdítani. Erről olvashatunk az 1833. júl. 4-i határozatban: „Jelentővén, hogy a Hortobágy környékén a rossz emberek megszapordtak. Ez okáért a mátai bátorságra ügyelő biztos Barcza Károly Úrra bízzattatik, hogy a város lovas pandúrjait maga mellé vévén a Hortobágy vidékén kerüljessen.”¹¹

Ebből a célból mgiltották, hogy bárki a város határában kunyhót építsen, mert „többnyire tsak gyanus emberek rejtek helyét szolgáltató alkotmányok”. A meglevő kunyhók lerombolásáról rendelkezik 1828-ban a Magistratus: „Katonák cirkuláljanak és a kunyhókat fundamentomig hányattassák széjjel.”

Az intézkedések ellenére természetesen mégis történtek tolvajságok és gyilkosságok is, amint ezt az 1832-i jegyzőkönyv is megörökítette: „Csapó utzai lakos lakatos mester Aranyai Sámuel folyó hó első napját követő étszaka a maga házánál a tolvajok rámenvén oly veszedelmes sebeket ejtettek rajta, hogy meggyógyulásához semmi reménység nem lehet.”¹²

Az utcai biztonság közlekedés és a közrend megeremtésének szándékára is bőven találhatunk adatokat. Idézzünk fel kettőt, 1826-ból és 1830-ból: „Ámbár már több ízben érzékeny büntetés alatt megtialalmaztatódott, hogy senki a közönséges utakon, különösen pedig az utzáknban lóhátón, vagy szekérrrel s talyigával nyargalászni ne merészkedjen... útközben található apróbb barmokat, gyermekeket és nagybembereket is elgázoltatnak sőt halálosan is eltapostatnak.”¹³

„A városron lévő talyigások sok-sok visszaéléseket követnek, el az utzákon lármáznak és részegen nyargalásznak. A Vásárbírói Hivatal vegye jobban rendbe a talyigásokat s tartsák felvigyázat alatt őket, nehogy általuk több veszedelm okoztasson.”¹⁴

A közrend fenntartásában nem kis nehézséget okoztak a magistrátusnak a táncmulatságokon és a vendéglátó helyeken történő rendbontások, melyeknek aktív részesei gyakran a kollégiumi ifjak voltak. Különösen kellemetlen volt, ha a városban állomásozó idegen katonasággal kerültek a diákok konfliktusba. Ilyen esetről szól az 1830. július 26-i irat:

„Jelentővén, hogy a tegnapi napon a Nagy Erdei Fördő Háznál tartott éjszakai közönséges mulatságon több tanuló magukat igen rútul viselték, az ott lévő katona tiszteket is megtámadván.”¹⁵

Az ilyen esetek megismétlődésének elkerülése érdekében szigorúan mgiltották, hogy a kosztot adó gazdák az ott lakó tanulóknak este 9 óra után kimenőt engedélyezzenek; hogy a diákok a „bor, sertsapszékeket, kávéházakat, théatrumot és más ehhez hasonló mulató helyeket” látogathassák.

A bálók jó rendjének fenntartására pedig 1831-ben ún. commissarius jelölték ki a szenátorok közül. A báli felvigyázó szenator kötelességeinek szőserinti idézése néprajzi szempontból is érdekes:

„Senátor Miklóssy Ferenc Úr kineveztetik, hogy a Bálókra, mint Commissarius légyen felvigyázattak, hogy a jó rend és illendőség megtartasson, a táncok nemel jó renddel menjenek, külön figyelmet fordítván arra, hogy ezen népes magyar városban a Nemzeti Tánz is a maga díszéhez és méltóságához képest előjőjön; valamint arra is, hogy az eledelek jól elkészülve és tisztán, a borok a magok tisztaságába és igaz mértékbe, s a kiszabott áron adassanak a vendégeknek.”¹⁶

Hogy az intézkedés mennyire nem volt indokolatlan, bizonyítja, hogy

a tisztí ügyész éppen ebben az évben pert folytatott a Fejér Ló Vendégfogadó, Csontos Sámuel ellen. „Világosságra jövéen, hogy a különböző minőségű s árú óborok nem igazán szolgáltak ki; az 1827 évi hegyi bort, melynek itzéje 24 krajczár, az 1830-i borral cserélik fel; sőt az is tapasztaltatván, hogy az itzés és messzelyes mértékű üvegek mind hiányosak.”¹⁷

Az italokkal való visszaélések, elsősorban az engedély nélküli bormérések annyira elhatalmasodtak, hogy megakadályozásukra erélyes büntetést foganatosítottak. Így az egyik újsori lakost 1833-ban a második alkalommal elkövetett „vakbormérés” miatt debreceni házának eladására és a városból való kitiltásra kötelezték.

Az italokkal való visszaélésekből a serfőzők és sercsaplárok sem maradtak ki. 1826 végén a kiszolgált serek tömeges fejfájást okoztak. Ennek kivizsgálására a város vezetői Miklóssy Ferencet küldték ki, hogy „mind a serházakban, mind a tsapszékekben széjjel hordott sereket a Physicus uraknak felvizsgálása alatt Chemice vizsgálta meg, s tegyen tudósítást.”

Az ilyen botrányok ellenére a bor- és sercsapszék népek voltak, úgyannyira, hogy különösen vasárnap délelőtt hangoskodásukkal „megbotránkoztatják a templomba menőket”. Ezért 1834-ben úgy intézkedett a Magistratus, hogy „ünnep- és vasárnap délelőtt a biliárdozás és a kuglizás büntetés terhe alatt tilalmazódik”.

A reformkori debreceni városi tanácsi jegyzőkönyvek, amint a vázlatos bemutatás is érzékelteti, sokoldalúan és színesen őrizték meg a múlt egy kis darabját. Segítségükkel jobban megérthetjük Debrecen reformkori társadalmát, gazdaságát, a város korabeli életét.

JEGYZETEK

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár 1834. 375. o. IV. A. 1011/a.
2. Ugyanott 375. o.
3. Ugyanott 439. o.
4. Ugyanott 1833. 81. o.
5. Ugyanott 1830. 268. o.
6. Ugyanott 1828. jan. 29. Lapszám nélkül.
7. Ugyanott 1832. márc. 20. Lapszám nélkül.
8. Ugyanott 1833. 85. o.
9. Ugyanott 1825. márc. 25. Lapszám nélkül.
10. Ugyanott 1828. december 3.
11. Ugyanott 1833. jún. 4.
12. Ugyanott 1832. szept. 3. L.
13. Ugyanott 1826. október 30.
14. Ugyanott 1830. 463. o.
15. Ugyanott 1830. 324. o.
16. Ugyanott 1831. november 19.
17. Ugyanott 1831. november 23.

Megnyílt a Szentendrei Képtár

Január 27-én nyitotta meg Boros Sándor kulturális miniszterhelyettes a Szentendrei Képtárat, illetve a benne rendezett *A szentendrei művészet 50 éve* című jubileumi kiállítást.

TÁTRA-LEXIKON

(Zofja RADWANSKA—PARYSKA—Witold H. PARYSKI: *Encyklopedia Tatrzańska*. Warszawa, é. n. 699. lap, sok fénykép és térkép.)

FÖLDES LÁSZLÓ

El Zakopaneban egy házaspár, akik a Tátra szerelmeseiként évtizedek óta gyűjtik a Tátrára vonatkozó minden: lengyel, cseh-szlovák, magyar, német és latin nyelven megjelent tanulmányok kivonatait és bibliográfiai címeit. A nyersanyag — amint erre e sorok írójának alkalmá volt megtekinteni — kartotékdobozokban egy nagy szoba teljes falfelületét beborítja. A most megjelent kis kézikönyv rendkívül tömören hatalmas, sokféle ismeretanyagot foglal össze: természeti földrajzi, emberföldrajzi és turisztikai nézőszögből. Foglalkozik a domborzattal, növény- és állatvilággal, barlangokkal és patakokkal, klímavizonyokkal, hótakaróval, lavinákkal, a gorál lakossággal, pásztorokdással, a Tátra-járókkal (az alpinista szó analogájával a Tátra-i turistákat a Tátra szóból képzett „taternik”-oknak hívják lengyelül), turistaegyesületekkel, a Tátra vidéken lakott nevezetes emberekkel, a Tátráról szakmai, szépirodalmi vagy turisztikai szempontból író szerzőkkel és így tovább.

A lexikonban a következő magyar érdekű címszavak, cikkek találhatóak: Asbóth J. mineralógus; balsam wengerski (magyar balsam, a borókából készített olaj, amiről felfedezője 1640-ben De balsamo hungarico c. értekezett); Bél Mathias (a polihistor); Bethlenfalvy Ernst (szepességi közigazgász); Csáky Albin és Cs. István; Déchy Mór; Dénes Ferenc; Divald Károly; Egenhoffer Teréz; Felkai Tátra Múzeum (=Múzeum Tatrzańskie w Wielkiej); Frölich David; Grósz Alfréd; Györffy Irma, Györffy István (a botanikus); Hefty Gyula Andor; Jármay László; Jordán Károly; juhas (a m. juhász szó meghonosodott a Lengyel-Tátra területén); Kitaibel Pál; Koczyan Antal; Kürti (Kürthi) Artúr; Magyar Turista Egyesület; Magyarország Kárpátgyógyászati, „Magyarországi Kárpátgyógyászati Ekvonyve”; Mednyánszky László; Petőfi Sándor; Reichart Dezső; Szalay József; Szontagh Dániel; Szontagh Miklós junior és senior; Tátrai Önkéntes Mentő Bizottság (TÖMB); „Tátravidék” (két szépségi magyar újság: 1883—85. és 1908—18. években); Téry Ödön; Téry’ego Schronisko (azaz Téry menedékház); „Turisták Lapja” (1889—1944); „Turistaság és Alpinizmus” (1910—35); Wachter Jenő; Zimmermann Julius; Zsigmond Zoltán.

Vajha a Hortobágyról is jelenne meg hasonló kézikönyv, lexikon!

Néprajzi vándorkiállítás Szentesen

Az *Ősök—Istenek* című néprajzi vándorkiállítást a szentesi Koszta József Múzeumban január 7-én Kodolányi János, a Néprajzi Múzeum főigazgatóhelyettese nyitotta meg.

„HALÁLRA VÉRZIK IMMÁR MAGYARORSZÁG”

GAZDAG ISTVÁN

Heine, a szabadság végső reménységének tartotta a zsarnokság ellen harcoló magyar népet, és a forradalom leverésekor fájdalmasan kiáltotta világra a császári reakció véres megtorlását.

Az ellenforradalmi terror kivégzésekkal, súlyos börtönbüntetésekkel és számtalan más intézkedéssel igyekezett a magyar népet megtörni, megfélemlíteni.

Haynau 1850. március elsején elrendelte, hogy minden honvéd, sőt nemzetőr, aki fel volt fegyverkezve és táborba szállt, be kell vonuljon a császári seregbe. Amennyiben ez a rendelet teljes mértékben megvalósításra került volna, az ország valamennyi munkabíró férfinépét elveszti; de Bécs számára is óriási feladatot jelentett, hiszen egy óriási hadsereget kellett volna szervezni a fegyverbe állított magyarok őrzetére. Nem véletlen tehát, hogy március 14-én módosításra került sor: azok a nemzetőrök, akik nem voltak honvédek és nem vettek részt a guerilla harcokban, újabb behívásukig szabadságot kaptak. Így állt elő az a helyzet, hogy az ország szinte egész férfilakossága a hadsereg szabadságot állományához tartozott.

A honvédek besorozása azonban megkezdődött. Beksics Gusztáv szerint körülbelül 50 000 honvéd kényszer sorozására került sor.

A nagyváradi levéltár főispáni iratai között őriz Szancsa László, a Bihar megyei volt honvéd felület hozzátartozóihoz, amelyben beszámol sorának alakulásáról, és amelyben kéri szüleit, feleségét, eszközöljék ki lesereltesét.

A levél, a hazájuktól elszakított volt honvédek reménytelen helyzetéről szóló vallomás, történelmi dokumentum, amelynek közlésével még pontosabbá kívánjuk tenni e súlyos megpróbáltatásoktól terhes korszak képét.

Kedves Juliskám!
Szeretett Szüleim!

Florenz. Április 28. '850.

Egy velem ugyan azon ezrednél lévő földi által iratom nektek ezen levelet, hogy általam megtudjátok, hogy hol vagyok és mit művelek, mint van egészségem. Ez utóbbit illetőleg csak tegnap útott ki megint rajtam szokott nyavajám, melyet itt e messzi földön azért érzem fájdalmasabban, mint otthon, mert nincsen azon szíves gondviselés körülöttem, mellyel Ti ápoltatok engem kintamban.

Messzi földön vagyok én most tőletek Florenz városába, még pedig nem annál a Regimentnél amelyhez elinteztettem a Márjánánál, hanem egy német Regimentnél neve József Ferenc Császár 16 gyalogezred 2k zászlóalj 11k század. Hogyan és mikép történt hogy ide jöttem és nem ahhoz a Regimenthez ahova tartozom azt nem tudom, elég az ahhoz, hogy most itt vagyok s erentam való szeretetektől következő várok és kérek. Már ide való utamban hallám, hogy felséges királyunk egy rendeletet adott ki a volt honvédekre nézve március 12-én folyó évben, hogy akik vén szülőiknek egyetlen fiait, otthon valamit birnak és házasok a katonaságtól ha a minisztériumhoz folyamodnak haza eresztetnek. Minék utána pedig én nemcsak kedves szüleimnek egyetlen ápolója, s egyetlen fia, de azon

felül feleségem s két gyermekem vagyok s mindenek felett még egy szünni nem akaró nyavajám is vagyok, ezen okonál fogva arra kérek benneteket drága szüleim s kedves Juliskám, menjetek el bíránkhoz, vagy a tens. szolgabíró urhoz vagy pedig az uraság tisztartójához s kérdezzétek meg mily módon kéne ezen folyamodványt ezen kérelmet a Minisztériumhoz intézni minekután a fent említett királyi rendelet több pontjai, különösen pedig az mely a tökéletesen nem alkalmasokat a katonaságból felment reám tökéletesen illeken. Minden esetre el nem szabad mulasztanotok ezen kérelemhez egy bizonyítványt is tenni arról, hogy mióta s mily időben szenvedek ezen nyavajámban mely még most sem hgy el. Ezen bizonyítványt a szomszédok, komák és bírák által irassatok alá. Ily módon van csak remény benneteket valaha láthatni — különben aligha.

Minden esetre okos kézre bizzatok és mielőtt valamit tesztek azt mit tenni akartok valamely okos emberrel tudassatok, nehogy fáradságotok, költségtök és reménytök hiábavaló ne legyen.

En pedig bizván az Istenben s hon lévő jóakarómban várom leveletöket, melyet azon adresszel mint a tulso oldalon irtam bizvást küldhetitek. Csókolak s öllekek benneteket ezerszer, köszöntöm minden jó szomszédomat, komáimat s mindenkit ki még rólam meg nem feledkezett

Szancsa László
Ferenc József Császár 1. gyalogezred 2. zászlóalj 11. század
Florenz városában Olaszország.

Levelem Pesten, Bécsen, Görcczen, Veronán megyen keresztül mit tudnotok szinte szükséges. Isten veletek és Lászlóttokkal.

Nyomdászéletem kutatása az Alföldi Nyomdában

Az Alföldi Nyomda hazánk egyik legrégebb nyomdája. Az utóbbi időben különösen sokat fejlődött: valóságos nagyüzemmé vált. A fejlesztés, az új, a jobb, a hatékonyabb keresése mindig jellemezte ezt a nyomdat, azonban a tényleges nagyüzemmé fejlődés, a „könyvgyárrá”-válás — ahogy szeretik mondani — csak új, szocialista életünk keretei között, feltételei alapján történhetett meg. A híres nyomda történetét a közelmúltban, a nyomda fennállásának 400. évfordulójára, *Benda Kálmán és Irinyi Károly* a legmagasabb igényeknek megfelelően megírta. A nyomdatörténet mellett — éppen a nagyüzemmé fejlődés következtében — másirányú kutatások is indultak az üzemben (például szociológiai, munkapszichológiai, szervezés-tani stb.). A nagyüzemmé válás jelentős életmódbeli változást is hozott a termelői közösségek. Ennek az életmódbeli változásnak a felmérésére, körülfatárolására *dr. Dankó Imre* vezetésével öttagú munkaközösség alakult. A munkaközösség tevékenysége elsősorban egy történeti-életmód-szociológiai adattár összeállítását, jobban mondva alapjainak a lerakását célozza, illetőleg második lépcsőben bizonyos életmód-feldolgozások elkészítését. Kizárólag olyan témákról, amelyek nem szerepeltek a *Benda—Irinyi-féle* nyomdatörténetben. A munkaközösség sok nehézséggel küzdve, munkamódszerén többször változtatva végzi munkáját. A munkaközösség tevékenysége beletartozik a Déri Múzeumnak az Alföldi Nyomdában folytatott közművelődési munkájába, bár a munkaközösségnek több nem múzeológus, nem a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezetben dolgozó tagja is van.

GÁSPÁR ANTAL MESEMONDÓ VERES PÉTERRŐL

BOSNYÁK SÁNDOR

Gáspár Antal istensegísi születésű mesemondó jelenleg Halászteleken él. Nagyszerű énekes, mesemondó, szülőfaluja hagyományainak legjobb ismerője. 650 dalt, száznál több mesét, s másfél ezer néphit-adatot jegyeztek fel tőle gyűjtőink. Veres Péterről való emlékezése, s igaznak vélt, mondá-vá érett története ugyanazt fejezi ki. A nép közt járó, a nép gondolkodását ismerő parasztból lett író és politikus mindig egy maradt népével: az igazságért küzd, s az igazság felett örködik. A magyar történelemben Veres Péter az utolsó, akit a nép a mondák világába emelt.

Gáspár Antal

Veres Péter Gáspár Antallal beszélget
a zalaegerszegi szabadtéri néprajzi múzeumban

1.

Amikor 1946-ban Bonyhádra mentünk az ünnepélyre, Veres Péter utólért münket, s mivel autón jött, megcsendesítette az autót, s azt kérdezte, hogy:

— Hogy gondolják, lesz-e ma eső?

— Hát — én feleltem — ma Urnapja van, s ezen a napon szokás mindig, hogy essen. Sokszor még jégesőt es kapunk Urnapján.

Veres Péter azt mondta, hogy ő es úgy tartja, hogy ezen a napon szokott eső lenni.

2.

A zalaegerszegi összejövetelen es ott volt Veres Péter. Mivel én ismerős voltam vele es az ő pártjában es voltam, a Paraszti Pártba, odamentem hezsa, hogy megköszönsem. Körülötte voltak sok értelmiség, tanárok, úriemberek, kisasszonyok, azokkal beszélgettem, de hogy meglátott engemet, hezzám fordult s azt kérdezte, hogy:

— Hol találkoztunk mű már?

Erre megmondtam én, hogy amikor Bonyhádon nagygyűlés volt, 1946-ban. Aztán, amikor megmondtam, hogy hol találkoztunk, előhozta, hogy Bonyhádon látott egy fiatal székelyt, aki a csürdöngölőt járta, de az úgy megtetszett neki, hogy sok esztendő múlva es reaelekezik, hogy milyen ügyesen tudott az a székely táncolni.

Aztán több mindentről beszélgettünk es közben előjött a lábbél. Azt mondja erre Veres Péter:

— Hát én — azt mondja — csizmát hordtam mindig, s nem hagyom el ezután se, mert még reám fogják, hogy úr lettem, hogy a csizmát levettem.

Azonban én hezzatehetem azt es, hogy nemcsak a ruha tette Veres Pétert parasztá, hanem a szöve es.

3.

Veres Péter, amikor honvédelmi miniszter volt, gyakran meglátogatta a kaszárnyákat, hogy hogy bannak a katonákkal, van-e elegendő koszt, s így mindenfélét, hogy rend van-e?

Egyszer az egyik kaszárnyában értesítést kaptak, hogy holnap jön a honvédelmi miniszter látogatáiba. Kioktatták a tiszteket a katonákat, hogyha kérdezik, hogy feleljenek, hogy lássa, hogy a katonák meg vannak elégedve a bánásmóddal.

Másnap megérkezik Veres Péter és a felsorakozott katonák közt vizsgát tart. A sor végén egy cigány állott. Odamegy hezza, s kérdi:

— Van-e elegendő koszt?

A cigány feleli, hogy:

— Van.

Tovább kérdezi Veres Péter:

— Marad es?

Azt mondja a cigány:

— Marad.

Azt mondja:

— Hát a maradékkal mit csinálnak?

Azt mondja a cigány:

— Azt es megesszük.

Igy tudta meg Veres Péter az igazságot.

JEGYZETEK

1. Gáspár Antal énekeit Domokos Pál Péter, meséit, s hiedelmeit Bosnyák Sándor jegyezte fel. Andrásfalvy Bertalan, Bálint Sándor, Kiss Lajos és Sándor István is többször felkereste.
2. Az elbeszélő történeteket 1970-ben vettem hangszalagra.
3. Az úrnapi hiedelem, s a 8. sz. monda változatát nem ismerjük.
4. A mesemondó arcképét Bazán László készítette.

Elkészült a Hajdú-Bihar megyei múzeumok 1978. évi munkaterve

Elkészült és jóváhagyást nyert a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet 1978. évi munkaterve. A munkatervben szerepelnek mindazok a folyamatos munkák, amiket 1977-ben, vagy még korábban megkezdünk (például régészeti vonatkozásban). A múzeológiai tevékenység a gyűjtemények kiegészítésére, a nyilvántartás pontosítására, teljessé tételére (például tárgyfotóval való ellátására, mutatózásra) összpontosul. A munkaterv tartalmazza a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum fejlesztését (új épülete való költözés, kiállításrendezés stb.), a hajdúböszörményi Káplár Miklós emlékház megnyitását. Közmuvelődési vonatkozásban az év legnagyobb vállalkozása lesz a Déri Múzeum új állandó kiállításaihoz való nagyszabású vezető megjelentetése. Az év első negyedében kerül sor a technikai okokból elmaradt régészeti kiállítás megnyitására. A régészeti kiállítás az első emeleten rendezett komplex helytörténeti kiállítás szerves része.

A KATONACENTI

DANKÓ IMRE

Sokak által ismert, hogy a leszerelő katonák körülbelül félével le-szerelésük előtt viaszosvászonból készült, mindkét oldalán jelzett úgynevezett szabó-centit szereznek és abból minden nap levágnak egy-egy centit. A centivágást úgy időzítik, hogy az utolsó centilevágás a leszerelésük napjára maradjon.

A mostanában kapható szabó-centik 150 centiméteresek. Tehát a leszereléshez közeledő katonáknak 150 nappal a leszerelés előtt kell megkezdeni a vágást. A centiket a katonák csak kis részben vásárolják maguk, zömük ajándékként kapják akkor tájt, amikor elérkezik a centivágás megkezdésének az ideje. Sok katonának a szülei veszik meg a centit, a többség azonban leányismerőseitől kapja. Általánosan ismert, hogy a kaszárnyák közelében levő, főleg a katonáknak árusító trafikok, dohányboltok, sok minden más mellett szabó-centit is tartanak és árusítanak. Igen kevés az olyan szabó-centi, amit hazulról hoznak a katonák. Akár ők vásárolják, akár mások veszik a számukra, zömében a katonáskodás ideje alatt és a katonáskodás helyén, méghozzá a kaszárnyához közeli trafikokban szerzik be. A kiskatona nem is merne katonacentit bevinni magával bevonuláskor, mert a katonacentit nem nézik jó szemmel a tisztetek, azistek. Néhol tiltják is. Sokszor előfordult, hogy elkozták, a vágót, azaz a centiket naponta fogyasztó katonát pedig megbüntették. A katonacenti „használati” valójában azt fejezi ki, hogy a katonaságtól mielőbb meg akar szabaddulni a vágó, hogy nem szereti, nem kedveli a katonaság zart világát, fegyelmét, de nem bántó módon, nem elítélő módon, hanem játékosan, mintegy emlékeztetőként. Ezért aztán a katonacentit eldugják a katonák, a napokat nem nyilvánosan vágják le, hanem olyan helyeken, ahol egyedül tartózkodnak, ahol más nem zavarhatja őket. A katonacenti legbiztosabb helye a zseb, és jó, ha mindig kéznél van, mert nem lehet tudni, hogy mikor jön el a vágásra kedvező pillanat. A katonacentinek van egy tartozéka is: kis, zsebben hordható ollót kell hozzá vásárolni. Az ollót természetesen másra is lehet használni. Használják is, ezért az olló összehasonlíthatatlanul kevésbé kell rejtgetni, dugni, mint a centit. Az olló rendszerint már bevonuláskor megveszik és körömvágásra, varrásnál azelőtt is használják, hogy a katonacentit beszereznek és elkezdnek vágni. A katonacentiből levágott centiket nem tartják meg. Nem is volna ajánlatos, mert könnyen elárulná a vágót, a katonacentit. Ezért a levágott darabkákat levágás után azonnal gondosan eldugják, megszabadulnak tőle. Manapság leggyakoribb, hogy a WC-ben „lehúzzák”, korábban menetközben, kaszárnyán kívül, eldobták.

A katonacenti használatával kapcsolatban több hiedelem alakult ki, terjedt el a katonák között. Ha nem sikerül aznap levágni az esedékes centit, akkor azzal a nappal tovább kell majd szolgálni, kitolódik a leszerelés napja. Ha a katonacentit felfedezik, elkozták, a vágót megbüntetik, nem

szabad új katonacentit beszerezni és a vágást folytatni, mert újabb bűntetés következik, vagy valamilyen más baj éri a vágót. Aki rendben, minden baj nélkül végig tudja vágni a centijét és annak rendje és módja szerint leszerel, szerencsés, mert ritkán vagy egyáltalán nem hívják majd be újból, vagy ha be is hívják, akkor is rövid időre, egy-két napra. Ha a katonacentit lányismerősetől kapja a katonája, biztos lehet benne, hogy a lány szereti, hogy vár rá, hogy vele együtt számlálja a napokat. Ha az eszedékes centit nem sikerül rendesen levágni, hanem bevágják a centit, ha le kell szakítani a darabkát, ha a kelletnél nagyobb vagy kisebb részeket vágunk le, a vágót a nap hátralevő részén vagy a következő napon baj éri. Óvakodnia kell mindenféle fűgelmeli bonyodalomtól, a kapott parancsot pontosan, maradéktalanul teljesítenie kell, nehogy bekövetkezzen a baj. Azt a tiszteltyest, tisztet, aki üldözi a katonacentit, nem szabad beavatni más természetű, nem tiltott közösségi ügyekbe se. A bevonuló kiskatonákat pedig kötelesek erre figyelmeztetni azok az öregek, akiknek ilyen irányú tapasztalatokban volt része. Aki akarva, akaratlanul elárulja a más katonacentijét, büntetést érdemel. Ez legtöbbször hosszabb-rövidebb ideig tartó kiközösítésben nyilvánul meg. Akinek a katonacentijét ellopják, jól teszi ha hallgat róla, mert ha keresi és ezzel esetleg leleplezi a többi katonacentit, megszegényítő módon megbüntetik, nemcsak kiközösítik, hanem ki is tolnak vele.

A katonacenti „használatát” nem régi keletű. Mindenképpen összefüggésben van az általános hadkötelezettséggel, illetve azzal a korrall, amióta meghatározott időre vonultatják be a fiatalokat; három, illetve két évre. Az első világháború előttről alig ismerik, a két világháború közt szörványosan volt rá példa, általánossá a második világháború után, mondhatni napjainkban vált. Területi elterjedését tekintve nem lehet különbséget tenni hazánk különböző részei között, nagyjából minden helyen egyforma intenzitással ismerik és használják. Eredetéről elmondhatjuk, hogy először az értelmiségi származású kiskatonák közt terjedt, majd az iparos, illetve munkásfiatalok közt hódított tért és legvégül a paraszt származású kiskatonák vették át és tették magukévá a katonacentit.

A katonacenti játékos figyelmeztető, voltaképpen kalendárium. Mint játék az úgynevezett visszaolvasó (számláló) játékok közé tartozik. Legközelebbi rokona az iskolai vakáció-várás jelző, egyre bővülő, növekvő, tehát nem visszafelé számláló jellegű táblai felirat. Mint köztudott, először egy felkiáltó jelenik meg az iskolai táblán (!), másnap egy betű kerül a felkiáltó elé: O! Majd IO!, aztán CIO!, ACIO!, KACIO!, AKACIO!, VAKACIO lesz végül a teljes felirat. A legtöbb pedagógus megtűri ezeket a táblai feliratokat, sőt olyanok is akadnak, akik ösztönzik a tanulókat a feliratok elkészítésére. Ismeretesek viszont olyan tanítók, tanárok is, akik letöröltetik ezeket a feliratokat és nem engedik, hogy tanítványaik ezzel foglalkozzanak. Azt olvassák ki belőle, hogy a tanulók nem szeretnek iskolába járni, alig várják, hogy „kitörjön” a vakáció. Vagyis, a táblai feliratokat nem tűrő nevelők és a katonacentit nem jó szemmel néző, sőt tiltó tisztetek és tisztetek egy és ugyanazon indokból viseltetnek elutasítólag velük szemben.

A katonacenti lényegét tekintve méginkább beletartozik az úgynevezett „visszafelé olvasó ráolvasások” körébe.¹ A visszafelé olvasó ráolvasások népes családjában *Diószegi Vilmos* bizonyos rendet alakított ki, nyolc típust különített el egymástól.² *Diószegi* osztályozásába a katonacentit, minthogy nem ráolvasás, azaz szövegrész, hangzóanyag nincsen, sőt nagyon is anyaghoz, tárgyhoz (ti. a centihez) kötött, nem illik bele. Arra, hogy mégis ide soroljuk, maga *Diószegi* bátorított fel, amikor tanulmánya

végén azt írta, hogy „nem gondoljuk azt, hogy fenti tipológiánk magában foglalja a visszafelé számláló ráolvasások valamennyi típusát. További gyűjtek nyilvánvalóan kiszélesítik majd”.³

A katonacentiről közreadottakkal egyrészt olyan adalékok kívántunk szolgáltatni, amely lehetségessé és egyben szükségessé is teszi a visszafelé számláló ráolvasások tipológiájának bővítését, másrészt újabbkeletű népszokásainkról szóló ismereteinket kívántuk teljesebbé tenni.

JEGYZETEK

1. Szendrey Zsigmond: Ráolvasók eredetének kérdéséhez. *Ethnographia* LIII. (1942.) 105–112. — Vö.: Barna Gábor: Allatgyógyítás visszafelé számláló ráolvasással. *A Jász Múzeum Jubileumi Évkönyve*, 1974. Jászberény, 1973. 189–210.
2. Diószegi Vilmos: „Visszafelé számláló” ráolvasások. *Néprajzi Közlemények* II. (1957.) 3–4. sz. 162–172.
3. Diószegi V. id. m. 170–171.

Levelesládánkból...

A Múzeumi Kurír Szerkesztőségének, Debrecen

Kedves Elvtársak!

A múlt héten Debrecenben járva meglátogattam a Déri Múzeumot. Az új kiállítások nagyon leköttettek, igazán szép, jól előkészített, izlésesen megrendezett, tanító kiállításokról van szó, mind a helytörténeti, mind pedig a Déri-gyűjteményeket bemutató kiállítás esetében. Nagyon jónak tartom a kiállításokhoz készített kis kalauzt is, amit megvásároltam a pénztárnál. A pénztárnál találkoztam a Múzeumi Kurír c. folyóiratuk egyes példányaival. Ami kapható volt belőlük, azt megvettem. Sajnos, legtöbbjüknek nincsen tartalomjegyzéke s így igazi magyarságukról csak idehaza, nyugodt körülmények között, az egyes számok átnevése után tájékozódhattam. Úgy gondolom, hogy a Múzeumi Kurír a maga nemében pártját ritkítja, ilyen természetű folyóiratunk nincsen. A közölt kis tanulmányok, cikkek kivétel nélkül értékesek és adatközlő jellegűek lévén örökre nélkülözhetetlenek egy sereg tudományág számára. És éppen itt a bökkenő! En is, ha nem megyek Debrecenbe és történetesen nem megyek be a Déri Múzeumba, nem tudok semmit sem erről a folyóiratról, nem tarthatom számon és következésképpen nem is hasznosíthatom a benne közlőteket saját munkámban. Sajnos, legalább is úgy tudom, hogy a Múzeumi Kurírról szóló ismertetés szaklapokban sehol sem jelent meg. Úgy gondolom, hogy a Szerkesztőségnek magának kellene a lap érdekében nagyobb propagandát kifejtenie és ezáltal felhívni a közönség, mégpedig mind a szakközönség, mind pedig az egyébként érdeklődők figyelmét erre a folyóiratra. A magam részéről tegnap elmentem az Egyetemi Könyvtárba egyenesen azzal a céllal, hogy felhívom a figyelmüket a Múzeumi Kurírra. Jól-ező érzésként vettem tudomásul, hogy az Egyetemi Könyvtárban tudnak róla, megvan nekik és arról is felvilágosított kaptam, hogy elég sokan forgatják. Kérik. A könyvtárban elmondták, hogy minden számban kellene tartalomjegyzéknek lennie, valamint azt, hogy nagyszerű segítség a felhasználást illetően a tizedik és a huszadik számban található összesítő tartalomjegyzék, de még inkább a bő, jó eligazítást nyújtó, pontos mutató. Amikor ezeket a véleményeket közlöm, kérem, hogy minden számban készítsenek tartalomjegyzéket és a folyóiratnak csináljanak nagyobb propagandát. En a magam részéről ezt készségesen megteszem!

Budapest, 1978. január 11.

Elvtársi üdvözlettel:
Dr. Móczár János
tudományos kutató

BOLGÁR—MAGYAR TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK EZER ÉVE KIÁLLÍTÁS A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI MÚZEUMBAN

DANKÓ IMRE

Bulgária felszabadulásának századik évfordulójára készülve a budapesti Bolgár Kulturális Központ munkatársai *Sztojan Radev* igazgató, neves történész vezetésével nagyszabású kiállítást készítettek az évezredek bolgár—magyar kapcsolatokról. A kiállításnak a Budavári Palotában elhelyezett Magyar Munkásmozgalmi Múzeum adott helyet. A kiállítás nagy érdeklődés mellett, 1977. május 12-én nyílt meg. A kiállítás nemcsak kulturális esemény, tudományos eredmény, hanem politikai megnyilatkozás is; a két nép, a két ország erős kapcsolatain keresztül hívja fel a figyelmet a bolgár népre, a bolgár államra a magyar néppel, a magyar állammal együtt a szocializmusban kiteljesedő életére, fejlődésére. Ezeket a gondolatokat fejezte ki a kiállítás megnyitásán egyrészt *Sarlós István*, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagja, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára, másrészt *Pencso Kubadinszki*, a Bolgár Kommunista Párt KB Politikai Bizottságának tagja, a bolgár Hazafias Népfront elnöke.

Orosz hajók bolgár menekülteket vesznek fel a Fekete tengeren.
Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 549.

A karahasszanköji csata. A törökök rohama Kizilia falu ellen.
Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 645.

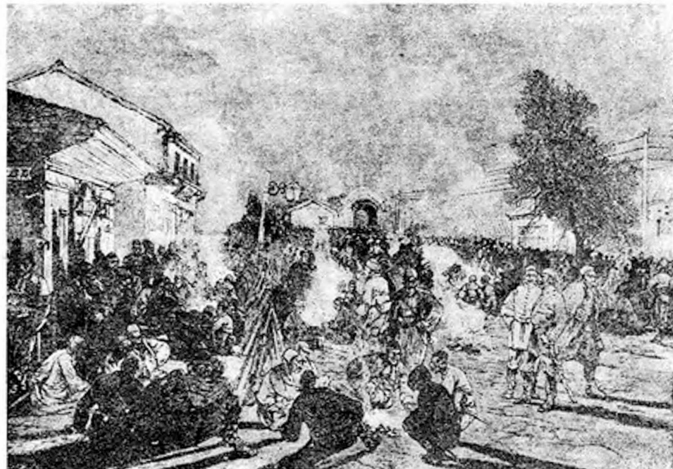

Bolgár felkelők faágyúja. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 436.

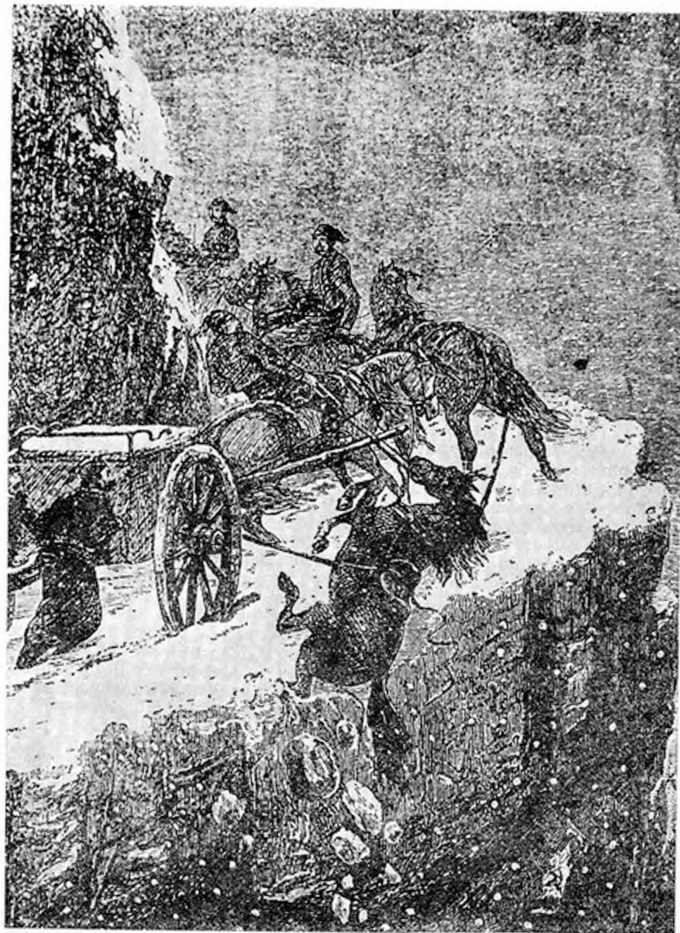
Nem sokkal a kiállítás megnyitása után jelent meg *Sztojan Radev* *Balgarite i Madzsarite című könyve magyarul (Bolgárok és magyarok. Fejezetek a bolgár—magyar művelődési kapcsolatok történetéből. Gondolat. Budapest, 1977. 296 l.)*. Ez a munka akár a kiállítás forgatókönyve is lehetne, mert nemcsak a művelődési kapcsolatokkal foglalkozik, hanem a művelődési jelenségeket, kapcsolatokat mindig összefüggéseikben, felépítmény-voltukban vizsgálva a gazdasági, társadalmi, politikai állapotokat is ismerteti, illetőleg kapcsolatokat is felvázolja. Évezredek óta érintkezik egymással a bolgár és a magyar nép — írja *Radev*. A Volga partján élve nyelvünkbe számos bolgár—török szó került, a honfoglalás után pedig a szláv-bolgárság gazdagította népünk kultúráját.

Ezek azok a kezdetek, amelyekből indulva kapcsolataink a bolgár néppel, kultúrával mindmáig megvannak, nyomon követhetők. Kapcsolataink nem voltak egyenletesek, hol erősebbek, hol gyengébbek voltak, de mindig léteztek és mindkét nép sajátos kultúrájának nem lényegtelen, hanem számottevő összetevőit képezték. Ez a sajátos helyzet megnyugtató módon igazolhatja azt, hogy Bulgária függetlensége visszaszerzése, új, modern államisága kezdetének századik évfordulóját nálunk egy, a két nép történelmi kapcsolatait bemutató kiállítás megrendezésével találták legmegfelelőbbben megünnepelni.

Mielőtt a kiállítás ismertetésére térnénk, szabad legyen emlékeztetnünk arra, hogy hasonló évfordulók alkalmából már más népek, országok is rendeztek nálunk ilyen, a két nép kapcsolatait bemutató kiállítást. Ezek közül a kiállítások közül a legnagyobb szabású a lengyel kiállítás volt, 1970-ben. (A magyar—lengyel kapcsolatok 1000 éve. Kiállítás a Budai Várpalotában 1970. október 2.—december 6.) Ehhez a nem mindennapi kiállít-

Éjjeli jelenet Ruszcuk utcáin. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 485.

Veszélyes út a Sipka-szorosban. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 834.

táshoz gazdagon illusztrált részletes tárgyleíró vezető is készült. A *Korek József* szerkesztésében megjelent vezető jól összefogott bevezetője áttekinthető adott az ezeréves magyar—lengyel kapcsolatokról, majd a kiállításon bemutatott rendkívül értékes műtárgyakat múzeológiai pontossággal leírta. Mindezt azért mondtuk el itt, most bevezetőként, hogy a későbbiekben utalhassunk rá.

A bolgár—magyar történelmi kapcsolatokat bemutató kiállítás két részre tagolódott. Az első részben a kezdetektől a Szakszervezetek 1911. évi budapesti nemzetközi konferenciájáig van szó a bolgár—magyar kapcsolatokról. Ez a konferencia azért fontos a bolgár—magyar kapcsolatok sorában, mert részt vett rajta *Georgi Dimitrov*, a bolgár nép és a nemzetközi munkásmozgalom nagy fia. A második rész pedig 1911-től napjainkig, jobban mondva a Bolgár Kommunista Párt X. kongresszusáig tárgyalta az eseményeket. A rendkívül hosszú időhöz és a szinte felmérhetetlenül sok, széleskörű kapcsolathoz viszonyítva a kiállítást kisméretűnek mondhatjuk és a korszakolást sem tarthatjuk megfelelőnek. Az utolsó 66 év gazdag története, esetenként talán minden korábnál jelentősebb kapcsolatai sem indokolják, hogy a két rész között ilyen aránytalanság jöjjön létre. Természetesen a kiállítás anyaga ennek az aránytalan korszakolásnak megfelelően kutatót is, bár meg kell állapítanunk, hogy mindkét részből lényeges elemek maradtak ki.

Az első rész Kelet-Európa IX. századi viszonyainak bemutatásával indult. Korai történetünk kapcsolatairól a nagyszentmiklósi kincs ismertetésével beszél, sajnos tárgyi anyag bemutatása nélkül. Hasonló a helyzet a későbbiek során is, például a *Kardos Tibor* kutatásai alapján a magyar huszita bibliát a bolgár—magyar kapcsolatok körébe helyező résznel is. De ugyanígy tárgy nélküli a XV. századi kapcsolatok felvázolása is (I. Ulászló, Hunyadi János, a Várnai csata stb.). A Mohács utáni ország, Erdély bolgár kapcsolatairól egykorú írók (például Komáromi János, Mikes Kelemen stb.), illetve későbbi kutatók, utazók (Erődy Béla, Strausz Adolf, Czirbusz Géza, Kazinczy Gábor, Fényes Elek stb.) írásai alapján adott számot a kiállítás. Hangsúlyos részt képzett az 1848—49-es szabadságharc, illetve a Kossuth-emigráció. A Bulgária, a bolgár nép felé forduló figyelem felkelésében, rokonszenv táplálásában nagy része volt a magyar kutatóknak. Közülük leginkább *Kanitz Félixnek*, akinek Bulgáriáról, a bolgárokról írt földrajzi, néprajzi, gazdasági, politikai írásai soha el nem evülő, nélkülözhetetlen forrásokká váltak. Az első rész terjedelmében is legnagyobb részlete az 1877—78-as orosz—török háború, illetve bolgár szabadságharc bemutatása. A kiállítás fényesen igazolta, hogy a magyar nép milyen nagy érdeklődéssel kísérte a harcokat, mily nagy mértékben érzett együtt a szabadságukért küzdő bolgárokkal, mily nagymértékben igyekezett segíteni a testvéri népket, a hivatalos politika ellenére is. Ennek legfőbb igazolása az, hogy a bolgár nép dicsőséges részletekben bővelkedő szabadságharcáról, az orosz—török háború eseményeiről a korabeli magyar újságok rendkívül gyorsan, szokatlanul részletesen és ami talán a legérdekesebb és értékesebb is, eredeti rajzokban tájékoztatták a magyar és a nemzetközi közvéleményt (Vasárnapi Újság, Magyarország és a Nagyvilág, Hazánk és a Külföld stb.).

A második rész bevezetése a bolgár munkásosztály kialakulásával, a bolgár munkásmozgalom kezdeti szakaszával, a bolgár munkásmozgalom nemzetközi, köztük magyar kapcsolataival ismertetett meg. Az előzmények részletes ismertetése után hangsúlyosan szólt a bolgár—magyar kommunisták tetteiről a fiatal szovjet hatalom védelmében. Kiemelte a bolgár és a magyar kommunisták szoros kapcsolatait a szovjettel és azokat a kö-

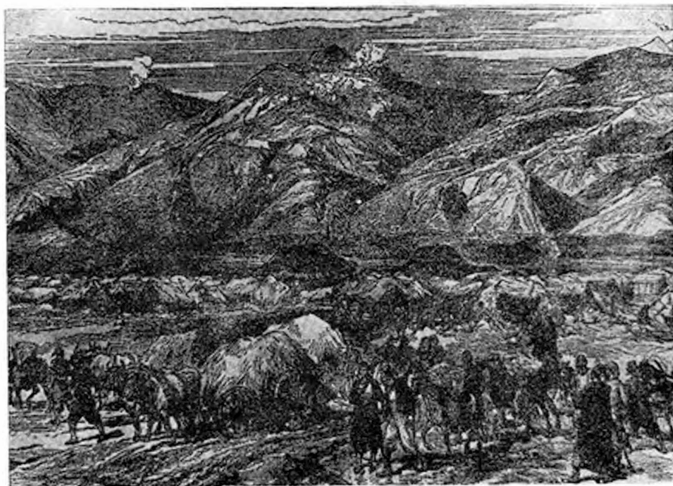
Harc a Sipka-szorosban. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 595.

zós sajtóságokat, amelyek ezen a téren kezdettől fogva megmutatkoztak. Szólt a kiállítás a bolgárok szerepéről a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében, életében is. Mintegy a Magyar Tanácsköztársasággal összevetve ismertette az 1923-as első antifasiszta felkelést, illetve annak magyar vonatkozásait.

A második rész kiemelt tárgya a Lipcsei per (1933), illetve a bolgár munkásosztály, a bolgár kommunisták fejlettségének, a nemzetközi munkásmozgalomban betöltött szerepének ismertetése. Ebben a részletben került sor *Georgi Dimitrov* életének, munkásságának a bemutatására, mégpedig a magyar vonatkozások kiemelésével.

A bolgár—magyar munkásosztály, a bolgár—magyar kommunisták egy töröl fakadt, olykor közös antifasiszta harcának bemutatása vezetett el a második világháborúig. A két nép érdekei ellen folytatott háború, a kizsákmányoltság ellenében, a nemzeti függetlenség biztosítása érdekében kifejtett ellenállás ismertetése után ismét hangsúlyos részlethez érkezett a kiállítás: Bulgária és Magyarország felszabadításához. Itt, ebben a részletben a kiállítás részletesen szólt az I. Bolgár Hadsereg harcairól, az egységek magyarországi életéről (Nagykanizsa, Drávapalkonya, Siklós, Harkány stb.). A hazánk felszabadításában részt vett bolgárok legkülönbözőbb dokumentumaiból igen szép válogatást mutatott be a kiállítás. Sajnos, csak fotóban.

A kiállítás második része napjaink történetével, bolgár—magyar kapcsolataival végződött. Az újjáépítés, a háborús károk felszámolása, a szocializmus építése számtalan új kapcsolatot eredményezett az élet minden területén. Új életünk kibontakozása, a népek közti újszerű viszony, a mun-

A Sipka-szoros délről. Előtérben török tábor. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 757.

Az oroszok benyomulása a Sipka-szoros északi részén. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 549.

kásosztály nemzetközisége, a közös antifasiszta harc, a szocializmus közös építése mind az egyéneken, mind az intézményeken keresztül a gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai stb. kapcsolatok tömegét eredményezte. Ezeket nehéz lenne mégcsak felsorolni is, kiállításban bemutatni is lehetetlen. Kiállításunk nem is kísérletezett vele, hanem a Bolgár Hazafias Front és a Magyar Hazafias Népfront együttműködésén keresztül utalt újszerű kapcsolatainkra. Más oldalról is megközelítette a kérdést; a Bolgár Kommunista Párt X. kongresszusának ismertetésével, illetve a magyar párhuzamok bemutatásával utalt rájuk. Mintegy függelékként, ezekhez az összegező részletekhez kapcsolódva tért ki kiállításunk a Bolgár Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia együttműködésére.

Természetesen a mi ismertetésünk sem térhet ki minden részlethez, néha mégoly fontos mozzanatok nyugtázására sem, mint például amilyen a bolgár néprajz, folklór, irodalom kutatása, feldolgozása, ismertetése terén végzett magyar munka (*Fehér Géza, Strausz Adolf, Nagy László* stb.). A kiállítás teljességre törekedett és az anyag rendelkezésére is állt. Bizonyított erre *Radev* említett könyve. Hogy a teljesség nem valósult meg, azt két tényező okozta. Az egyik az, hogy nem volt biztosított megfelelő nagyságú tér a kiállítás számára. A Munkásmozgalmi Múzeum egyébként nagy és reprezentatív előcsarnokának oldalrésze nem volt elegendő nagy és kellően tagolt az elképzelt kiállítás bemutatására. A terjedelem korlátai miatt több fontos részlet kimaradt, illetve megrövidült. A másik ok az, hogy a kiállítás rendezői nem múzeológiai elvek alapján rendezték meg a kiállítást. Ez leginkább abból látszik, hogy az említett lengyel kiállítástól eltérően, egyetlen tárgyat sem szerepeltettek. A kiállítás tablókra irt szövegekből,

tablókra rajzolt grafikákból, tablókra ragasztott fotokópiákból állt. Pedig itt, ebben az esetben is, akárcsak az 1970. évi lengyel kiállításnál, a beszédesebbnél beszédesebb tárgyak tömegét lehetett volna felvonultatni. A kiállítás didaktikusságát is nagyban növelte volna, ha a dokumentumokat eredetiben vagy legalább színezett xerox másolatokban állították volna ki. A kiállítás ilyen „papír” módon történt kivitelezése nagymértékben illúzióromboló és feledtette azt a rendkívül értékes, imponálóan széleskörű és gazdag anyagot eredményezett kutató-gyűjtőmunkát, amit a kiállítás előkészítői, elsősorban maga Radev végzett.

Tartalmi vonatkozásban is volna néhány, a kiállítás értékét egyébként nem befolyásoló megjegyzésünk. Minden megjegyzésünk helyi, debreceni, hajdúsági gyökerű. Felvetésük nem szubjektívizmus, nem rosszul értelmezett lokálpatriotizmus, hanem a tényleges, a népeletben általánosságban megmutatkozott, tehát nem egyedi, hanem közösségi, életmódalakító erővel bíró kapcsolatok számonkérése. Úgy véljük, hogy a kiállítás néhány lényeges, a népeletben gyökerező kapcsolatról vagy egyáltalán nem szólt, vagy jelentőségének nem megfelelően beszélt. Ezek a következők:

Az oroszok visszavonulása éjjel. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 548.

1. A hajdúság mind a bolgár, mind a magyar nép széleskörű, anti-feudális és idegen elnyomás elleni népi küzdelme. Mindkét mozgalom azonos töről fakadt és a legnagyobb nemzeti mozgalmakba torkollott. Ennek ellenére a bolgár és magyar hajdúk (hajdutok) között óriási különbség van. Mind ezt a különbséget, mind a hajdúság életének, jelentőségének egészét megfelelően kutatták tudósaink. Tehát a körülmények ismertek. Ennek ellenére a kiállítás erről a kapcsolatról alig szólt. Mi sem természetesebb, hogy a kiállítás ezen hiányosságát itt, a hajdúság történetének és népeletének egyik legjelentősebb kutatóbázisán tesszük szavá.

2. A két nép között minden hivatalos gazdasági, társadalmi, kulturális kapcsolatnál eredményesebb, hatásában erősebb és szerteágazóbb kapaso-

A plevnai csata. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 548.

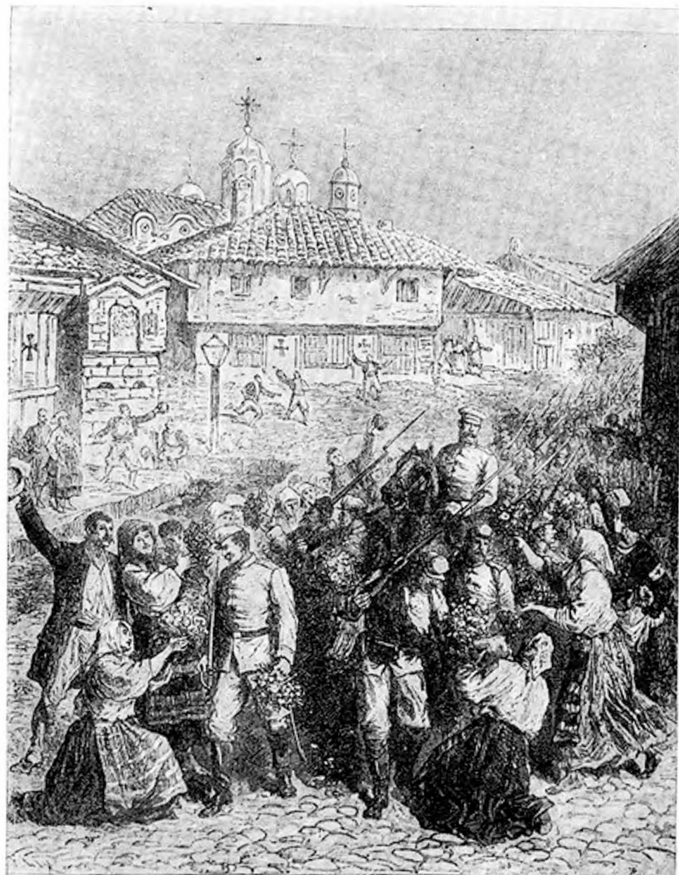

A sánctetőn. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 707.

Harc a plevnai sáncoknál. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 612.

lat volt az, hogy a bolgárok ezrei és ezrei jöttek Magyarországra és itt kerteszként működtek, keresték kenyerüket. Munkájukkal elősegítették az urbanizáció folyamatát, példát mutattak a kertszerű művelésre. Közülük sokan, kis vagyonra szert téve, hazamentek Bulgáriába és ott igyekeztek a nálunk megismert és elsajátított módon élni, dolgozni. A bolgár kertészség kérdéseit több magyar kutató is vizsgálta, bolgár feldolgozásokról is tudunk. Ezek a munkák egybehangzóan mind bolgár, mind magyar vonatkozásban nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek az intézménynek. A kiállítás ennek ellenére nem is említette ezt a kapcsolatot. Ebben az esetben

A bolgárok üdvözlik az orosz sereget Szisztovóban. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 468.

Agyúkat szállító oroszok a Sipka-szorosban.
 Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 549.

az teszi jogosulttá megjegyzésünket, hogy éppen a Déri Múzeum egyik kiváló kutatója, *Varga Gyula* foglalkozott legutóbb, széles kitekintéssel, a magyarországi bolgár kertészekkel. (A bolgárkertek és a magyar konyhakert-kultúra. Déri Múzeum Evkönyve 1972., Debrecen, 1974. 387—402. és Bolgár Tanulmányok I. Debrecen, 1974. 29—43.)

3. Köztudott, hogy Bulgáriában későn alakultak egyetemek, főiskolák. A felsőfokú kiképzésre vágó bolgár ifjúság külföldi, főleg magyar egyetemekre és főiskolákra jött tanulni (orvosok, állatorvosok, gyógyszereszek, tornatanárok stb.). A Magyarországra jött bolgár ifjak megtanultak magyarul, szakképzettséget, diplomát szereztek. Legtöbbjük hazament és alkotó tagjává vált a bolgár értelmiségnek. Egy részük itt maradt. Általában azok, akik itt alapítottak családot. Ezek viszont a magyar értelmiség sorait gyarapították. Tevékenységük mindkét oldalon jelentős, haladó tendenciájú és olyan, hogy a későbbi kapcsolatok egész légióját vonta maga után. Ennek a kérdésnek a feltárása még várat ugyan magára, de feltárás nélkül is ismert, köztudott ez a kapcsolat. Eppen ezért hiányoltuk megemléstét a kiállításon. Együttal ajánlani szeretnénk, hogy akár a magyar, akár a bolgár iskola-oktatástörténet mérje föl pontosan, hogy ki, mikor, mely egyetemre, főiskolára jött és mikor végzett, aztán mi lett vele. Ez a felmérés kulturális életünk összetevőinek az eddigieknél jobb megismerését tenné lehetővé. Minthogy évekkal ezelőtt a Déri Múzeum kutatói tervbe vették, hogy az egyetemek, főiskolák anyakönyvei alapján ezt a felmérést elvégzik, ennek a megjegyzésnek a felvetése méltányos, annak ellenére, hogy tervünkből — sajnálatosan — mindeddig nem lett semmi sem.

4. A kiállítás sok kutatást, feldolgozást nem vett figyelembe. Köztük olyanokat sem, amelyek éppen a bolgár—magyar kapcsolatok szempontjából lényegesek, újat mondanak. A kiállítás nem említi például szerény vállalkozásunkat, a *Bolgár Tanulmányokat* sem. Ez még nem is volna olyan nagy baj, mint inkább az, hogy nem vették alapul *Módy Györgynek*, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársának, a Bolgár Tanulmányokban megjelent alapvető és egyben összegező tanulmányát a Kossuth-emigráció sumeni és környékbeli hatásairól. (A magyar emigránsok nyomában Sumenben. Bolgár Tanulmányok I. Debrecen, 1974. 7—20.) Ennek a kapcsolat-komplexumnak a bővebb kifejtése, kiállításon való bemutatása azért szükséges, mert számtalan ismert és még ismeretlen kapcsolat forrása volt. A hiányérzet jelzése részünkről azért jogos, mert a mi kutatóink eredményeinek a felhasználásáról van szó. Különben — a tárgyilagosság kedvéért — meg kell említenünk, hogy *Radev* ismerte ezeket a munkákat, és könyvében hivatkozott is rájuk (*Sztojan Radev: Bolgárok és magyarok*. Bp. 1977. 95—109., 277.).

5. Sajnálattal vettük tudomásul azt is, hogy a kiállítás nem említette a debreceni *Ecsedi Istvánt*, aki kétszeri bolgár tanulmányútja alapján *A bolgárok földjén* címmel érdekes, ma már forrásértékű könyvet írt (1929). Hiányérzetünket csak fokozza, ha arra gondolunk, hogy 1970-ben közös bolgár—magyar Ecsedi-emlékünnepeket rendeztünk Sumenben és Debrecenben. Az emlékünnepek kapcsán mindkét helyen tudományos emlékülést tartottunk, Sumenben kétnyelvű Ecsedi-emléktáblát lelepleztünk le, Debrecenben pedig megkoszorúztuk *Ecsedi István* sírját. A debreceni emlékülésen a bolgár néprajztudomány olyan jelentős alakjai méltázták *Ecsedi István* bolgár szempontból is jelentős munkásságát, mint *Hriszto Vakaralszki* és *Ljubomir Dukov* (*Dankó Imre: A közös bolgár—magyar Ecsedi István-emlékünnepek*. Ethnographia LXXXII. 1971. 3. sz. 474—476.).

Mindezekre tekintettel abban foglalhatjuk össze a bolgár—magyar tör-

Christo Botev (1848—1876), a bolgár Petőfi

Ivan Vazov (1850—1921), a bolgár Jókai

ERDŐDI BÉLA.

Erdődi Béla (1846—1936) a bolgár népet, történelmet s irodalmat elsőként ismertette, fordította. Vasárnapi Újság XXIV. (1877.) 296.

ténelmi kapcsolatokról szóló kiállításról elmondottakat, hogy ez az első ilyen jellegű kiállítás volt, hogy gondos előkészület, aprólékos kutatómunka előzte meg, hogy hely hiányában, rosszul értelmezett didaktikai szempontok érvényesítése következtében rendkívüli gazdagsága ellenére is hiányos volt, hogy az egyes részek között aránytalanság keletkezett, hogy sajnálatosan tárgy nélküli, úgynevezett „papír” kiállítás volt. Ezeknek a hiányosságoknak a figyelembevételével is jó, a két nép sokoldalú, gazdag, több mint egy évezred óta tartó kapcsolatairól helyesen tájékoztatott. Ezt a kiállítást nem annyira egy bizonyos kapcsolatfeltáró munka eredményének, lezárásának, mint inkább kezdetének, tájékozódó figyelemfelkeltésnek kell vennünk. A belőle levont tanulságok felhasználásával módját kell találni annak, hogy mielőbb egy tárgygazdag, a tárgy nagyságának és fontosságának megfelelő terjedelmű kiállítás készülhessen. Hogy ez a munka elvégezhető, hogy ennek a feladatnak az elvégzésétől nincsenek messze a rendezők, annak ennek a kiállításnak az előkészületei, illetőleg Sztojan Radev többször említett munkája a biztosítéka és bizonyítéka.

A kiállítással kapcsolatosan meg kell még emlékeznünk Sztojan Radev: Barátság című albumáról, ami bolgár szöveggel, magyar, orosz és angol összefoglalóval, valamint képjegyzékkel Szófiában jelent meg. Az albumban szereplő 276 kép a kiállításban szereplő illusztráció: arckép, városkép, cimlappékek, szövegrészek, történelmi események, jelenetek stb. Jelen ismertetésünkhöz csatlakoztatva, az 1877. évi bolgár felszabadító háborúra emlékezve mi is számos egykorú képet közlünk.

A kiállítás méltán aratott sikert és hívta fel a figyelmet testvér-népünk életére, munkájára, nemzeti történelme nagy évfordulójára. Érzékelte azt, hogy életünknek, munkánknek mind a múltban, mind a jelenben sok „közös ügye” van.

Nagy elismerést váltanak ki a múzeumi bibliográfia egymás után megjelenő kötetei

Annak idején hírül adtuk, hogy a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet könyvtárosai (Hethy Zoltán, Ormosi László, T. Horváth Ildikó) felajánlásban elkészítik a magyar múzeumok felszabadulás utáni kiadványainak bibliográfiáját. A vállalkozásnak azóta beérték a gyümölcsei és a bibliográfia szakosított kötetei a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ kiadásában (Eri István) egymás után jelennek meg. Sőt, sor került arra is, hogy a bibliográfiát évenkénti csoportosításban továbbfejlesszék, illetőleg továbbfolytassák. Mind a felszabadulás utáni harminc évre vonatkozó, mind pedig az ezt követő évekre bontott bibliográfia nagy sikert aratott szakmai körökben. A négy nyelvű bevezető széleskörű felhasználást biztosít a bibliográfia számára, külföldön példaként hivatkoznak rá. Mára már nálunk is elszórt az a kellemetlenkedő észrevétel, ami az egyes szaktudományágak részéről volt szörványosan hallható, hogy nem múzeumi, hanem szakági bibliográfiára lett volna szükség. Ez így igaz is, de az is igaz, hogy a múzeumi szakterület tudományos tevékenységéről csak ilyen, a múzeumi terület valamennyi kérdés csoportjáról számot adó bibliográfia tájékozthat. Nagyon sajnálatos, hogy az egyes szaktudományok nem készítették el a maguk szakbibliográfiáját, illetve nem folytatták tovább a meglévőket, de ez nem lehet akadály abban, hogy a múzeum, mint önálló tudományági szakterület, ne adhasson számot munkájáról. A tudományági bibliográfiák többek is, de kevesebbek is, még szakági vonatkozásban is az

általunk készített múzeumi bibliográfiánál. Ezért is van létjogosultsága a múzeumi, tehát intézményi bibliográfiának. A nagy siker, a munka kereksége arra ösztönzi a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központot, valamint bibliográfusainkat, hogy a munkát folytassák, fejlessék tovább. Tájékoztatásul közöljük, hogy az 1944—1974. évi kötetekből eddig a múzeológiai, a régészeti, a néprajzi, a művészettörténeti, a természettudományi és a történeti kötet jelent meg. Az éves bibliográfiák közül pedig az 1975., az 1976. évi. Az 1977. évi előkészítés alatt áll és hamarosan kiadásra készen lesz.

26. szám	(III. kötet, 6. szám)	1978. február
SZATHMÁRY LÁSZLÓ: A Déri Múzeum mezolitikus leleteiről —		3—6
Dankó Imre csehszlovákiai tanulmányútja —		6
DÁNIELISZ ENDRE: Hol állott Földi János szülőháza? —		7—9
Mai görög művészet kiállítása —		9
TAKÁCS BELA: Habán kécsinálók Debrecenben —		10—12
Termelőüzem és képzőművészek együttműködése —		12
Mokri Mészáros Dezső emlékkiállítása —		12
PETHEÓ KÁROLY: Habent sua fata libelli —		13—18
BENCSIK JÁNOS: Az egyeki református jobbágycsofégy sorsa a XVIII. század végén —		19—22
FÖLDES LÁSZLÓ: A magyar fanyergekről —		23—24
Hutaüvegek kiállítása Kecskeméten —		24
FLASCH DEZSÓ: Bronzkori fejescsákány Ajakról —		25—26
MEZŐSI JÓZSEF: Húsvét Hajdúdorogon —		27—35
Élénk képzőművészeti élet Békés megyében —		35
Előkészületek a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Vándorgyűlésére —		35
BOSNYÁK SÁNDOR: A ma díszítőművészete —		36—40
A veszprémi Bakonyi Múzeum érdekes kiállítása —		40
A balmazújvárosi Művelődési Központ kiállításai —		40
Kiállítás a munkásélet, munkakörnyezet művészi ábrázolásáról —		40
SZ. KÚRTI KATALIN: A hajdúdorogi görög katolikus templom ikonosztáziója —		41—46
Előkészületek a 60. évforduló megünneplésére —		46
CSORBA CSABA: Igaz történetek Hernádnémetiből —		47—49
A tárgyak arca — múzeológiai érdekű fotózás —		49
FÖLDES LÁSZLÓ: Tadeusz Lewicki professzor köszöntése —		50—52
Maghy Zoltán 75 éves —		52
VARGA GÁBOR: Érdekességek Debrecen reformkori tanácsülési irataiban —		53—56
Megnyílt a Szentendrei Képtár —		56
FÖLDES LÁSZLÓ: Tátra-lexikon —		57
Néprajzi vándorkiállítás Szentesen —		57
GAZDAG ISTVÁN: „Halálra vérzik immár Magyarország” —		58—59
Nyomdászletmód kutatása az Alföldi Nyomdában —		59
BOSNYÁK SÁNDOR: Gáspár Antal mesemondó Veres Péterrel —		60—62
Elkészült a Hajdú-Bihar megyei múzeumok 1978. évi munkaterve —		62
DANKÓ IMRE: A katonacenti —		63—65
Levelesládánkból... —		65
DANKÓ IMRE: Bolgár—magyar történelmi kapcsolatok ezer éve kiállítás a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban —		66—83
Nagy elismerést váltanak ki a múzeumi bibliográfia egymás után megjelenő kötetei —		83